

Utak és útkereszteződések

EMLÉKKÖTET

H. VARGA GYULA 70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Utak és útkereszteződések

Utak és útkereszteződések

Emlékkötet

H. Varga Gyula 70. születésnapjára

Szerkesztette:

Balázs László – H. Tómesz Tímea

Líceum Kiadó

Eger, 2018

Nyelvi lektor:
Dr. Kalcsó Gyula

ISBN: 978-615-5621-76-5

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Molnár Gergely

Megjelent: 2018-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
Tabula gratulatoria	9
H. Varga Gyula hetvenéves	11

*

Aczél Petra: Nehezebb jónak.....	15
Andok Mónika: A közösség rítusai a kommunikációban	19
Balázs László: „Életet fakasztó vezetés”	23
H. Tomesz Tímea: Születésnapodra.....	27
Kaiser László: Őszinte műfajtiszta	31
Herzog Csilla: Egy született mentor	35
Sándor Zsuzsa: Gyula, a fáradhatatlan.....	37
Voigt Vilmos: A magyar szemiotika egri gyulája.....	41
Barna Béla: Emlékezve.....	49

*

Nemesi Attila László: „Hal vagy ragu” – Az étteremviccek szemantikájáról és pragmatikájáról	53
Balázs Géza: A média hatása az álmokra.....	75
Zimányi Árpád: Az időjárás-jelentés mint kommunikátum és mint műfaj	91
Tomori Tímea: „Módszertanok” és elméletek a pedagógiai munkában – egykor és ma	101

Szőke-Milinte Enikő: Kommunikációs zavarok	107
Kalóné Gyenes Réka: Értem amit mondasz – visszamondjam?	117
Kökényesi Nikoletta: Négy országos napilap vizsgálata a tartalomelemzés módszerével.....	131
Raisz Rózsa: Márai Sándor Egerben, 1943-ban	141
Domonkosi Ágnes: Megszólítások a közösségi oldalak társalgásaiban.....	147
Kusper Judit: Meseszemiotika	159
Szentesi Zsolt: Egy szakértő sétái kortárs irodalmunk virágoskertjében.....	169
Bencze Lóránt: Commentatio de communicatione in honorem Gyula H. Varga professoris Univeritatis Agriensis de Carolo Eszterházy nominatae	175
Forgó Sándor: A közösségi médiapedagógia, újmédiarendszer és a közösségi média	185
Balázsne Sata-Bánfi Ágota: Kommunikációs készségfejlesztés! Hogyan?	195

*

Lerch-Cserei Judit: „A hivatásos beszélő”	201
Juhász Rita: Interdiszciplináris	203
Kormos Katalin Kitti: Visszaemlékezés	205
Verebélyi Márta: Különkiadás – az újságcikkek margójára.....	207
Vesszős Balázs: Tanévem Egerben	209

ELŐSZÓ

Egy iskola szellemiségét és hírnevét az ott tanító tanárok határozzák meg. Egy tanárképző intézmény (nevezzük főiskolának vagy egyetemnek) kiemelkedő tanáregyéniségei meghatározó szerepet játszanak az újabb tanárgenerációk képzésében, útnak indításában. Ilyen tanára az Eszterházy Károly Egyetemnek H. Varga Gyula, a magyar grammatika és a személyközi kommunikáció elismert szakembere, főiskolai tanára, aki 1979 óta részese és alakítója intézményünk történetének. Több mint 35 éven át tanította a leendő magyartanárokat és kommunikációs szakembereket, nevéhez köthető többek között az intézményi kommunikáció felsőfokú szakképzés, a kommunikáció főiskolai szak, valamint a kommunikációtanár mesterképzés tervének kidolgozása. Vezette a Kommunikáció Tanszéket, majd az Alkalmazott Kommunikációtudományi Tanszéket. Ez a hosszú időszak azonban folytonos megújulásból állt – a jó tanár együtt változik diákjaival, és a világgal, amelynek jelenségeit kutatja. Így került kutatásainak látóterébe az utóbbi években az internet, mint az új kommunikációs formák kialakítója, és a média, a maga sajátos műfajaival, valamint a kommunikációs készségfejlesztés. Új kihívást jelentett a sárospataki campus munkájába való bekapcsolódás is, a tanárképzés után a tanítóképzés nyelvészeti-módszertani megújításának lehetőségével, a Comenius Kommunikációs Kutatócsoport megszervezésével. A régi és az új témák köré ugyanis lassan kutatócsoportok szerveződtek, közülük az Alkalmazott Kommunikációtudományi Kutatócsoport – vezetésével – országos jelentőségű tudományos műhellyé vált. Kiadványai, tartalmas konferencia-sorozata öregbíti az Eszterházy Károly Egyetem jó hírnevét, lehetőséget ad az egyetemi hallgatóknak a tudományos kutatásba való bekapcsolódásra és szélesíti intézményünk tudományos kapcsolatait is. Ehhez járult hozzá az a munka is, amelyet a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem hungarisztikai tanszékén végzett 1998 és 2010 között, egyetemi jegyzetekkel, szöveggyűjteményekkel is segítve a hazai, és a határon túli magyar hallgatók képzését, a magyar tudományosságba való beintegrálódását. Egy egyetemi oktató feladataihoz hozzátartozik a tudományos munka (Varga Gyula több mint 100 tanulmányt, több könyvet, jegyzetet írt) de a tudományszervezés és a tudomány-népszerűsítés is. Az előbbihez a MAB kommunikációtudományi munkabizottságának vezetésével, az utóbbihoz élvezetes ismeretterjesztő előadásokkal, érdekes nyelvészeti cikkekkal járult hozzá a Tanár Úr. Nagy büszkesége az egyetemnek, hogy mindezt a munkát az Anyanyelvápolók Szövetsége legnagyobb szakmai kitüntetésével, Lőrincze Lajos díjjal ismerte el 2017-ben.

Ez a kötet is ugyanazt az elismerést jelzi, mint a tavaly megkapott kitüntetés: szerzői között ott vannak a legkiválóbb magyar nyelvészek az ország különböző egyetemeiről, kutatóműhelyeiből, s azok az egri egyetemi oktatók, akik évtizedek óta mesterüknek, barátjuknak, kollégájuknak vallhatják az ünnepeltet.

„Az idő ósága nevel magas fákat” – írta Rimay János. Az eltelt hét évtized alatt erős, széles lombot növesztett a Varga Gyula életművét jelképező magas fa. Kívánjuk, hogy még sokáig tartsák az erős gyökerek, s a következő, alkotással teli években újabb zöld hajtásokkal gyarapodjon.

Pintér Márta Zsuzsanna
dékán

Eszterházy Károly Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar

TABULA GRATULATORIA

Aczél Petra
Andok Mónika
Antalné Szabó Ágnes
Balázs Géza
Balázs László
Balázsné Sata-Bánfi Ágota
Barna Béla
Bednatics Gábor
Bencze Lóránt
Bodrogi Irén
Bozsik Gabriella
Breznai Sándorné
Cserei Judit
Domonkosi Ágnes
Forgó Sándor
H. Tomesz Tímea
Herzog Csilla
Juhász Rita
Kaiser László
Kalcsó Gyula
Kalóné Gyenes Réka
Kormos Katalin Kitty
Kökényesi Nikoletta
Kusper Judit
Madovy Alexander
Márkus Róbert Zsolt
Minczér Tímea
Nemesi Attila
Raisz Rózsa
Sándor Zsuzsa
Szentesi Zsolt
Szőke-Milinte Enikő
Toma Kornélia
Tomori Tímea
Vajonné Magyar Anikó
Varga Tamásné Rita
Verebélyi Márta
Vígh Szilvia
Vargáné Vizi Csilla
Voigt Vilmos
Zimányi Árpád

H. VARGA GYULA HETVENÉVES

A születésnapok mindig az idő múlását asszociálják, Varga Gyuláról azonban éppen nem ez jut eszünkbe. Nyugdíjasként – ha lehet – még több a feladata, mint korábban. Lendületessége, elképesztő munkabírása közismert, nyitott, fiatalos személyisége irigylésre méltó. Neve mára összeforrt a kommunikációs készségfejlesztés, a kommunikációoktatás ügyével, nyelvi ismeretterjesztő munkáját 2017-ben Lőrincze-díjjal ismerték el. Elhivatott pedagógus és mentor, elkötelezett tudományszervező, aki fáradhatatlan lendülettel és hittel tevékenykedik ma is. Színes és sokrétű életpályájának bemutatása nehéz feladat.

Varga Gyula 1973-ban vette át első, magyar–orosz szakos tanári diplomáját az akkor még Ho Shi Minh Tanárképző Főiskolán, majd először oroszból, aztán magyar nyelv és irodalomból végezte el az egyetemi kiegészítőt. Előbbi a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, utóbbit pedig az ELTE-n. A főiskola elvégzésétől kezdve egészen nyugdíjba vonulásáig az oktatásban tevékenykedett. Első oklevelének kézhezvétele után a putnoki Növénytermesztési és Állattenyésztési Szakközépiskolában helyezkedett el, majd két egri középiskolában – a Gép- és Műszeripari Szakközépiskolában, valamint a Gárdonyi Géza Ciszterci Gimnáziumban – tanított. Hat közoktatásban eltöltött év után, 1979-ben az egri főiskola oktatója lett.

A Magyar Nyelvészeti Tanszék tanáráként általános nyelvészeti, grammatikai és szemantikai kurzusokat vezetett, amelyek kutatói érdeklődését is meghatározták. A magyar nyelv prefixum típusú elemei című értekezésével 1985-ben dr. univ. fokozatot szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Témavezetője Sebestyén Árpád volt. A magyar nyelv kutatása, valamint a nyelvi ismeretterjesztés melletti elköteleződését mutatja, hogy 1979-től tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, 1986-tól pedig a TIT anyanyelvi szakosztálynak Heves megyei elnöke.

Tudományos munkásságának következő fontos dátuma 1994, amikor a nyelvtudomány kandidátusa lett. Értekezésének címe: A magyar nyelv prefixum típusú elemei, különös tekintettel az igekötőkre (Formális és automatikus leírás). Témavezetője Papp Ferenc akadémikus.

Oktatásszervező tevékenysége is példamutató: a kommunikáció főiskolai szak tantervének, valamint az intézményi kommunikáció felsőfokú szakképzés tantervének kidolgozója, a kommunikáció szak szakfelelőse, 2005-től a kommunikáció- és médiatudomány alapszak, valamint a szabad bölcsészet BA kommunikáció- és médiatudomány szakirányának szakfelelőse. A kommunika-

ciótanár mesterszak tantervének kidolgozója és szakfelelőse, amely az országban egyedülként működött az Ünnepelt gondozásában.

Kutatói érdeklődése a '90-es évektől kezdve fokozatosan fordult a kommunikáció irányába, 1994-ben a Líceum Kiadónál jelent meg Nyelv és kommunikáció című felsőoktatási tankönyve, '96-ban újabb oktatási segédanyagot jelentet meg Az írásos kommunikáció címmel, valamint szaktanulmányt a tanári beszéd kommunikációs közegéről.

A kommunikáció főiskolai szak kidolgozójaként kezdetektől szerepet vállalt a szak köré szerveződő tanszék kialakításában, melynek először tanszékvezető-helyettese, majd 2002-től vezetője.

Varga Gyula tanári munkájának eredményességét mutatja, hogy diákköri dolgozatok, számos szakdolgozat, valamint doktori értekezés is született a vezetésével. 1998 és 2010 között a beszercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem oktatója is. Hallgatóival szemben mindig nyitott, támogató, következetes szigora, maximalizmusa, hosszúra nyúló vizsgáztatásai legendások a tanítványok körében.

Kollégái előmenetelének támogatása is mindig fontos volt számára, melyet tudományszervezői tevékenységével is igyekezett támogatni. Konferenciasorozatok, műhelytanácskozások (Sajtónyelv – médianyelv, Tudatosság a kommunikációban, Szemiotika) köthetők a nevéhez, alapítója és vezetője kutatócsoportoknak (2011-től az egri székhelyű Alkalmazott Kommunikációtudományi Kutatócsoportnak, 2015-től a Sárospatakon működő Comenius Kommunikációtudományi Kutatócsoportnak).

A kommunikációs készségfejlesztés szívügyévé vált, ennek támogatására alakult – a kutatócsoportok munkáját erősítendő – elnökletével a mára már 70 tagot számláló Kommunikációs Nevelésért Egyesület. Az egyesületi, illetve a kutatócsoportokban folyó munka célja olyan kutatások szervezése, irányítása, amelyek a fiatal korosztály kommunikációs kultúráját, kompetenciáját hivatottak fejleszteni. Az egyesület elnökeként, a kutatócsoportok vezetőjeként fontosnak tartotta, hogy a kutatómunka ne szakadjon el a közoktatási gyakorlattól, ezért máig szorgalmazza a kommunikációs készségfejlesztés módszertanának tökéletesítését, valamint azt, hogy az évente rendezett – Tudatosság a kommunikációban – konferencia (2017-ben már a tizedik) a találkozás és eszmecsere lehetőségét is kínálja az oktatás különböző területein és szintjein dolgozóknak. Máig keresi a lehetőségét annak, hogy a missziójának tekintett kommunikációs nevelésnek hogyan lehetne határozottabb kereteket kivívni a közoktatásban.

Ezek mellett az Ünnepelt 2006-tól a Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának elnöke, 2008-tól a Magyar Szemiotikai Társaság kommunikációs szekciójának elnöke, valamint tagja a Szlovákiai Ma-

gyar Professzorok Klubjának. Szakmai tevékenységének gazdagságát tudományos publikációinak száma mutatja leginkább: 9 könyv, 4 gyakorlókönyv, 50 könyvfejezet, 60 tanulmány, 66 konferencia-előadás, valamint 27 kötet szerkesztése.

A tudományos ismeretterjesztésben is tevékeny részt vállal, amit a magyar nyelv hetén tartott több mint száz előadása, valamint a Heves Megyei Hírlapban nemrégiben indult nyelvművelő rovata igazol.

Varga Gyula ma is aktív tudományszervező, rendszeresen publikál, figyelemmel követi és támogatja volt hallgatói, kollégái munkáját.

Kedves Tanár Úr!

Születésnapod alkalmából jó egészséget, további aktív, sikeres éveket kívánunk!

A szerkesztők nevében,

H. Tomesz Tímea.

ACZÉL PETRA NEHEZEBB JÓNAK...

-Rendhagyó köszöntés-

„Nehezebb jónak lenni, mint okosnak” – ezzel az állítással lepte meg Jeff Bezos, az amazon.com tulajdonosa az elitegyetem, a Princeton végzőseit a diplomaosztó beszédben. A sok, magáról sokat is gondoló ’csúcsfej’ kissé megütözközve hallgatta az okfejtést, mely szerint az okosság ajándék – nem is keveseké –, amit megkapunk, de a jószág a mi választásunk. Hogy a valóban nagy dolog nem az, ha mindent jól tudunk, hanem az, ha jól akarunk és teszünk.

Az egész döntése kérdése.

Ha Varga Gyulára gondolok, ez a döntés jut eszembe. A jószág, az igazság, a hitelesség mellett való döntés.

Amikor 2017. december 23-án elküldeni készültem a karácsonyi üdvözlést Gyulának és leellenőriztem az e-mail címét, hirtelen észrevettem benne egy számot. Egy számot, amit addig még sosem. A 47-et. Valamilyen nem kiismerhetetlen okból hirtelen rájöttem, hogy a monogramja melletti 47-nek a címben és a vége felé forduló 2017-nek köze van egymáshoz. Jelentős köze. És ez a felismerés elárasztott emlékekkel.

Az elsővel, 2004-ből. Nyár volt. Egy vezetői állásból kilépve egy – nem az egri – főiskola tanárának és vezetőjének készültem. Aztán egy hirtelen baleset miatt másként kellett döntenem. Szinte azonnal Varga Gyula jutott eszembe. Eger prosperáló kommunikációs szakja. Az, hogy egyszer korábban már jelzett, hogy szívesen dolgozna velem. És akkor, nyáron, már a vége felé, elhatároztam, hogy írok neki egy e-mailt. Hogy van szabad kapacitásom, hogy szívesen tanítanék a tanszékén. Aznap érkezett a válasz. Ami gyógyír volt a helyzetre és lényeges fordulat az életemben.

Eger számomra Gyula. Ez a szemantikailag és földrajzilag igencsak sajátos mondat azzal az e-maillal nyert megalapozást.

A következő emlékem már, ahogyan órákat kapok, és, persze, hozzájuk sok szakmai tanácsot. Még fiatal a kommunikáció szak, nagyon sokan érdeklődnek, a tárgyak olyanok, amilyenekre formáljuk őket. És Varga Gyula nem az a fajta vezető, aki hagyja, hogy ne a legjobbat hozzuk ki abból, amihez közünk van.

Tőle tanulom meg, mit jelent egy akkreditációs folyamat. A ’bolognai átálás’ időszakát éljük, az első BA-k, MA-k programjait akkor állítjuk össze, vizsgáljuk felül. Hihetetlen alaposággal és meggondoltsággal igyekszünk sietni a mindig szűkre szabott felsőoktatási határidőkkel. Az igyekezetet siker koro-

názza, Egerben tele vannak a kommunikációs órák, alig győzzük az „újítást”.

Közösen dolgozzuk ki a mindenkinek szóló kommunikációs tréninget, konferenciát rendezünk – közben zászlónkon, tudásunkban és szívünkben a hit, hogy fontosat, hogy jót csinálunk.

Hetente háromszor utazom Egerbe, és nagyon jó érzésekkel szállok le a vasútállomáson. Miközben sétálok át az Érsekkerten, az Egészségház utca felé, friss levegővel telik meg a fejem és derűvel a szívem. Jó itt. Ilyen egyszerű ez. A tanszéken mindenki mindenkit szeret, tisztel, figyeljük egymás tevékenységét és becsüljük a teljesítményt. Jó órát tartani érdem. Jó konferenciaelőadást tartani fontos. A fiatal kollégákat támogatni, mentorálni lényeges. Publikálni pedig kell. Ilyen egyszerűek a H. Varga-elvek. Az alapállítás: okosak vagyunk. A döntés: jónak is kell lennünk. Emberileg, szakmailag, közösségileg.

Gyula mint vezető jó gazda és bölcs tanár. Türelemre tanít és az oktan sietőség elkerülésére. (Persze, gondolom néha, nem neki kell heti háromszor elérnie a reggeli vonatot, de azért mindig igazat is adok neki.) Amikor megérkezünk, örül nekünk. Amikor elindulunk, visszavár. Mindig jelen van. És körülötte mindenkinek annyi hely jut, amennyit csak akar. Ha tervünk van, mellettünk van, támogatón, hogy kivitelezzük. Ha nincs, akkor is. Azért, hogy végre legyen...

Szemiotikai konferenciát rendezünk. Édesanyámmal utazom, szeretném, ha látná, hol töltöm ébrenlétem nagy részét. Gyula kitüntető kedvességgel fogadja, s azután minden évben már családtagnak szóló szeretettel, öleléssel.

Mindig van egy dicsérő szava. Mindig van egy serkentő szava. Mindig van egy igazító szava. „Kislányok!...” fordul hozzánk Andok Mónikával, Tomesz Tímeával, és mi úgy fogadjuk ezt, mint ahogy szánja. Hiszen a tanítványait is gyakran „Gyerekeim”-nek szólítja...

Kötetet szerkeszt, tanulmányokat írunk. A Bél Mátyás Egyetemre utazunk együtt, tömbösített kurzust tartani. Ő szervezi, ő vezet – tényleg, a kormányke-reknél is. Tanulunk, készülünk, publikálunk. Kibomlik a tudományos pályánk, köztük az enyém is. Mindenkié vezet valahová. Már figyelem, ahogy a következő generációt, Tomesz Tímeát, Balázs Lászlót mentorálja Tanár Úr. És, hogy miként von be ebbe a nemes, szépséges munkába minket is, seniorabbakat.

Változik a világ, és vele a tanszék helyzete is. Maradunk, mégis kicsit „megyünk”. Amikor felbolydul Gyula körül az intézményi „politika”, akkor látszik meg egészen tisztán, milyen egyenes, hiteles ember. Ekkor is a tanítás fontos számára, a tanító tudomány. Munkálkodik tovább, rendületlenül. Legalábbis segít nekünk azzal, hogy azt hihetjük, így van.

Ilyen tökéletes volt minden, kérdeztem bele, 2017 decemberében, és most is, a saját emlékeimbe? Ilyen kifogástalan, maradéktalan? Vagy csak az idő szépít? Felhívom édesanyámat, és megkérdezem, hogyan beszéltem én akkor ezekről a

dolgokról. Azt mondja, így. Megkérdem a legjobb barátomat, ő is megerősít. A fiam is, bár azt mondja, néha azért túl korán kellett indulnod otthonról... És aztán újra megkérdem magamat, tényleg?

Igen, tényleg. Varga Gyula eldöntötte. Hogy nemcsak „okos lesz, hanem jó is”. Hogy nemcsak oktat, hanem tényleg tanít. Hogy nemcsak irányít, hanem mentorál. Hogy nemcsak elvár, hanem sokat ad. Hogy jó vezető, jó tanár, jó ember lesz. Így lett Eger: Gyula. Így lett az egri kommunikáció tanszék közösség. Így maradt bennem is ennyi derű, ha azokra az évekre gondolok.

És ezzel a döntéssel megtanított mindannyiunkat ugyanerre. Hogy nem elég okosnak lenni, tudományos és szakmai minőséget felmutatni, hanem jót is kell tenni. Jót. És jó az, amit önmagáért szeretünk. És amit oktatás nélkül felismerünk.

Hány fontos szakmai beszélgetés, hány tudományos terv, megvalósítás, hány konferencia, hány program, hány publikáció köt össze Varga Gyulával? Nagyon sok. Számottevő. De ennél sokkal fontosabb, hogy összeköt ennek az elvnek a szeretete.

2011. A habilitációs előadásomra készülök a teremben, izgalommal. Már 2 éve nem Eger az „intézményem”. Járok oda konferenciákra, de egyre ritkábban találkozunk. Kinyílik a dékáni tanácsterem ajtaja, Pesten, és ott állnak ők: az egriek. Gyula vezetésével. Már tudom, hogy minden rendben lesz.

2017-et írunk, megjelent egy könyvem. Kisebb könyvbemutatót szerveznek a tanítványaim, a könyvkiadó. Örülök, nem számítok sok emberre. És akkor megjelenik az ajtóban, Budapesten, délután ötkor Varga Gyula. Tanár úr épp olyan friss, mint 13 éve volt. Mosolyog, megöleljük egymást. A szívem megte-
lik hálával. Itt van. Mindig itt volt velem.

Drága Gyula!

Kérlek, érezd és tudd, hogy ez kölcsönösen így van. Hogy számíthatsz ránk, a tanítványaidra, a kollégáidra, akik annyi jót, emberséget, tartást, igazat, szépet köszönhetünk Neked. Nem feledjük soha, amit a pályád is üzen. Hogy jónak és igaznak is kell lenni, nemcsak okosnak.

Isten éltesen sokáig!

Örök szerüdvél,

Aczél Petra

ANDOK MÓNICA

A KÖZÖSSÉG RÍTUSAI A KOMMUNIKÁCIÓBAN

Varga Gyula születésnapj köszöntése

Rituális kiindulópontok

A kommunikáció rituális modelljét, szemléletét James Carey már az 1960-as évek közepétől kezdi kidolgozni, bemutatni, s egészen 2006-ban bekövetkezett haláláig ezt az utat járja. 1975-ben¹ jelent meg híressé vált, sokat idézett esszéje: *A Cultural Approach to Communication*. Ám ezzel Carey-nek nem az volt a célja, hogy kidolgozza a kommunikáció rituális modelljét – sosem azonosította magát a rituális modell elméletalkotójaként. Carey írását John Dewey-idézettel kezdi: minden dolgok közül a kommunikáció a legcsodálatosabb (...) a társadalom a kommunikációban létezik. Carey szerint két versengő metaforával írják le a kommunikációt az 1970-es években az Egyesült Államokban, az egyik a transzmisszió, a másik a rítus. A kettő – Carey szerint – nem áll teljes oppozícióban a másikkal, mivel mindkettőnek kimutatható vallási értelmű eredete, gyökere. A transzmisszió eredetileg Isten ígéjének terjesztését leíró metafora, míg a rítus ünnepi megerősítése a *szentnek*. (Pauly szerint értelmezhetjük ezt úgy is, mint a bibliai alapú protestantizmus és a rituális alapú katolicizmus szembeállítását.) A tételmondat az esszében így áll: „A kommunikáció szimbolikus folyamat, amely létrehozza, fenntartja, kiigazítja és átalakítja a valóságot”. (Carey 1989: 19.) A szerző ezzel a megközelítéssel lehetővé tette, hogy másképp lássák, értelmezzék, magyarázzák a kommunikációs folyamatokat és a média működését. A szimbolikus, kulturális aspektus erőteljesebben szerepel ezen írás megjelenése után mind a kommunikációs mind a médiaelemzésekben. Életműve összegzésekor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy rituális modelljének kidolgozása gyökeresen változtatta meg a kommunikáció kutatását. Mert nem csupán egy sokadik alternatív modellről van szó, hanem egy meghatározó fordulatról. Arról a kezdődő kulturalista átrendeződésről, mely az 1960-as éveket jellemezte. Ahogy tanítványai, Eve Stryker Munson és Catherine Warrens látják: Carey jóval azelőtt elhozta az „értelmezési fordulatot” a kommunikációkutatásban, mielőtt az a szociológiában vagy a bölcsészettudományokban divatba jött volna. (Stryker Munson – Warrens 1997.) Az amerikai társadalomtudományon belül a kulturális tanulmányok, a *cultural studies* diszciplináris kialakulásához és meghonosodásához nagyban és az elsők között járult hozzá.

¹ 1989-ben újra kiadták.

Kiemelkedő tanítványa, Pauly a mester 1975-ös esszéjének értelmezéséhez három bevezető megjegyzést tesz. Elsőként azt, hogy kommunikációs modelljeink segítenek megérteni a dolgok jelentését, másodsor, hogy a kommunikáció nem feltétlenül nyújt új információt, inkább és sokkal gyakrabban a hétköznapi meg szokott világának fenntartására szolgál, s harmadszor pedig, hogy varázslatos módon képes a valóság létrehozására, s szimbolikus hatása van. (Pauly 2014: 186.) A rítus mint interakciós forma segíti az egyént, hogy teljesebben és mélyebben részese legyen a legalapvetőbb realitásnak (vagyis annak, amit mások *szenként* írnak le). A rituális közelítés azért a legmegfelelőbb irány a kommunikáció elemzéséhez, mert a *társas gyakorlatra* és a *társas következményekre* fókuszál. Szerinte a racionális cselekvés alapú szemlélet domináns nyugati modelljéhez képest a jelentésre fókuszáló rituális sokkal eredményesebb. Hiszen a rituális elmélet azt emeli középpontba, hogy a közösség miként lehet szimbolikusan összekötve, szimbolikusan létrehozva; milyen módon mutatkozik meg, válik „tapinthatóvá” vagy akár vitathatóvá a társadalmi rend.

A rituális modellt továbbépítő Eric Rothenbuhler ezzel kapcsolatban azt írja, hogy a rítus azért rendkívül fontos az emberi együttélésekben, mert rendet visz bele. De a rendet nem politikai értelemben elgondolva, hanem a tapasztalatok értelmezésének közös rendjét értve rajta. Az ember nem egyedül, nem elszigetelten él, hanem közösségekben, s a közösségben való léthez szükséges a koordináció, a koordinációt biztosító mechanizmus. A rítus pedig egyike ezen mechanizmusoknak. (Rothenbuhler 1998.) Ahhoz, hogy megértsük a társas világ karakterét, létrejöttének forrásait, ahhoz először az emberi lehetőségekre kell figyelünk. Lehetőség alatt azt értve, hogy miként hozunk létre szimbólumokat és általuk egy közösen osztott társas rendet – emeli ki Carey munkásságát értékelő tanulmányában Adam. (Adam 2009.)

A kommunikáció kulturalista vagy rituális szemlélete szerint egy társadalom, egy kultúra számára nemcsak az üzenetek térbeli kiterjesztése a fontos (s ezáltal a kontroll biztosítása). Ennél fontosabb a közösség és vele együtt a kultúra időbeli fenntartása is. Ez pedig nemcsak információ átadás révén valósul meg, hanem a hitbéli, értékbéli meggyőződések fenntartása révén. Ennyiben inkább szakrális események archetípusára emlékeztet a rituális megközelítés. „A kommunikáció rituális szemléletének mozgatórugója nem az üzenetek térben való továbbítása, hanem a társadalom időbeni összetartása.” (Carey 2009: 15.) Pauly ezt tágabb kontextusba helyezve értelmezi, amikor azt írja, hogy Carey számára a társadalom léte a (rituális) kommunikáció miatt és a kommunikációban lehetséges. Hiszen a közösség mindennapi tapasztalatai, kulturális gyakorlatai a kommunikációban jönnek létre, alakulnak át és maradnak fenn. A

kommunikáció tanulmányozása – Carey elmélete alapján – azon valós társadalmi folyamatok vizsgálatát jelenti, melyek megalkotják, jelentéssel töltik meg és társadalmi használatra bocsátják a közösség számára fontos szimbolikus kulturális formákat. Általuk nemcsak tudás, de ezen tudáshoz fűződő attitűdök is megjelenítődnek. (Carey 2009: 24.)

Közösségiség

Az írás bevezető szakaszában azért idéztem ide a kommunikáció rituális elméletét, mert ennek segítségével értelmezhető igazi mélységében az, amit Varga Gyula megteremtett Egerben, a kommunikációs képzésben és szakmai közösségszervezésben. A szimbolikus jelentés-létrehozás felől nézve egy kicsit mindannyian egriek lettünk, tartozunk a városhoz, az egyetemmé lett főiskolához, a Varga Gyula köré szerveződő szakmai közösséghez mind a mai napig. Belénk épült, a részünkké vált az a néhány év, amelyet „főnöksége” alatt az Eszterházy Károly Főiskolán töltöttünk.

Emlékszem, amikor először beszéltünk telefonon még 2005-ben, s egyeztet-tük az első félévemet az EKF-en, megjegyezte: Ha vonattal érkezem, akkor az állomásról jöve feltétlenül nézzem meg az Érsekkeretet. Elcsodálkoztam, de egyúttal örültem is neki, mert látszott, hogy ezt az embert nemcsak az „üzemi működés” megszervezése érdekli. S valóban, az Érsekkert, ahogy minden más is Egerben – gyönyörű. Varga Gyula igazi lokálpatrióta, elmaradhatatlan része minden általa szervezett konferenciának egy-egy egri program. Hol a felújított Vár, hol a Szépasszony-völgy, hol az új Líceum került be a programfüzetbe.

Az első személyes találkozás is szokatlan volt, mert a főnök a bejáratnál vár. Nem a tanszéken, nem az irodájában, hanem a portán; engem, a kezdőt. Nem tudok elég hálás lenni Neki azért, amiért bizalmat szavazott nekem, akkor, amikor még nem volt meg a fokozatom (2006-ban kaptam kézhez a PhD-oklevele-met). Úgy látom, általában is jellemző rá, hogy felkarolta, segítette, támogatta a fiatalokat.

Tudományszervezői tevékenysége kimagasló. Varga Gyula nem konferenciákat szervez, hanem konferenciasorozatokat évről évre. Megszervezi az ehhez kapcsolódó kötetek kiadását, ami az MTMT tanúsága szerint harminc kiadványt jelent, legalábbis eddig. A tudományos tanácskozások mellett munkacsoportokat, szakmai szervezeteket hozott létre vagy kapcsolódott bele tevékeny módon a munkájukba: a Miskolci Akadémia Bizottság Kommunikációs Munkacsoportja, a Kommunikációs Nevelésért Egyesület, a Szemiotikai Társaság egyaránt sokat köszönhet neki. Személyes vonásai közül kettőt nagyon fontosnak tartok kiemelni: az egyik a szakmai szerénység, a másik az emberi-polgá-

ri nyitottság. Sosem hallottam dicsekedni azzal, amit szakmai életében elért (nem, mintha nem lett volna mivel) és mindig öröm volt vele utazni konferenciára, mert nemcsak a program szakmai része érdekelte, mindig volt kulturális kitekintés is az utazásban.

A Vörös Rák

Egri éveim egyik helyszíne az egykori helyőrségi klub, a Vörös Rák étterem volt, oda jártunk ebédelni az A-B menüből. Ha nem tudott együtt menni a tanzék, akkor visszatérően az ebédszünetről Gyula első kérdése az volt: „Kislányok, mit ebédeltetek?” Persze kicsit paternalista ez a mondat, de valószínűleg ő az egyetlen ember, akitől ezt nemcsak elfogadom, de még jól is esik! S azt csak így utólag árusolom el, nem igazán szerettem a Rákot!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADAM, Stuart G. 2009. Foreword. In: Carey, James W.: *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Revised edition. Routledge, New York – London. I–XXIV.
- ANDOK Mónika 2017. *A kommunikáció rituális elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- CAREY, James W. 2009. *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Revised edition. Routledge, New York – London.
- CAREY, James 1998. Political Ritual on Television: Episodes in the History of Shame, Degradation and Excommunication. In: Curran, James – Liebes, Tamar (eds): *Media, Ritual and Identity*. Routledge, London – New York. 42–70.
- PAULY, John J. 2014. Ritual Theory and the Media. In: Fortner, Robert S. – Fackler, Mark P. (eds.) *The Handbook of Media and Mass Communication Theory*. Vol. 1, John Wiley and Sons Ltd. Malden USA – Oxford UK. 172–189.
- ROTHENBUHLER, Eric W. 1998. *Ritual Communication. From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. Thousand Oaks London, New Delhi, SAGE Publication.
- STRYKER MUNSON, Eve – Warrens, Catherine A. (eds.): 1997. *James Carey: A Critical Reader*. University of Minnesota Press, Minneapolis – London.

BALÁZS LÁSZLÓ

„ÉLETET FAKASZTÓ VEZETÉS”

Köszöntés Varga Gyula 70. születésnapjára

„Mindig mondom, nincsen itt már színvonal” – mondogatja a mai napig némi büszkeséggel és örömmel a hangjában, minden alkalommal, amikor valamilyen eredményről, sikerélményről számoltam be.

„Látod, Gyula, ide is megengedték, hogy írjak.”

Anselm Grün 2005-ben¹ megjelent könyvének címe, mely a Varga Gyulával töltött közös éveket fémjelezheti. Azt, hogy egy tanár-diák kapcsolat sok munka, odafigyelés és gondoskodás árán hogyan juthat el egyfelől egy mély, kölcsönös tiszteleten alapuló szakmai viszonyhoz, másfelől pedig, hogy ez a fejlődés hogyan képes lassan teret engedni, megalapozni egy közös élményeken alapuló mély barátságot.

Az elmúlt 16 év során volt szerencsém az Ünnepelet tanáromnak/mentoromnak, főnökömnek/kollégának s végül barátomnak nevezni. Érdekes és tanulmányos folyamat, mely kifejezhető lenne egy szóban, melyet Ő biztosan meg is találna a szótár vonatkozó összes kifejezésének ízlelgetését követően, de én nem próbálkozom. Egy-egy rövid anekdota úgy vélem, bár a közös emlékeket és élményeket le nem írhatja, de hálámat kifejezheti, mellyel tartoztam és tartozni is fogok Varga Gyulának az elmúlt és az elkövetkező (!) években mutatott jelenléteért. Igen, jelenléteért. Mert jelen lenni ma már egyre kevesebben tudunk.

Tanárom és mentorom. A kapcsolatunk mondhatni mostohán indult, csak úgy, mint minden hallgató viszonya tanárával, akinél sikeresen „abszolvál” egymás után két elégtelent az oktató által igencsak fontosnak vélt vizsgán. A vizsga jelentőségét mi sem fémjelezte jobban, mint hogy „az elégtelenért is meg kell dolgozni” – hangzott el a szóbeli vizsga végén, mintegy 45 perc (!) után. Kommunikáció! „A vizsga során nemcsak az fontos, hogy mit tud a vizsgázó, hanem az is, hogy miként vizsgázik, hogyan kommunikál.” Bevezetés a nyelvtudományba, Nyelvi kommunikáció, Személyközi kommunikáció – tárgyak sora, melyek az Eszterházy Károly (akkor még) Főiskola kommunikáció szakos hallgatói számára egy dolgot jelentettek: Varga Gyula, vagy ahogy egy-

¹ *Anselm Grün 2005. Életet fakasztó vezetés – A vezetés elvei Szent Benedek Regulájában.* Budapest, Benczés Kiadó.

más közt a hallgatók nevez(ték)ik(?) HVGy. A tanárt, aki mérhetetlen precizitása mellett szigoráról (következetességéről), és később, a záróvizsga felé közeledve végtelen jóindulatáról és támogatásáról ismertek a hallgatók. Ma sincs ez másként. Emlékeim szerint ilyesfajta kép élt bennem Tanár Úrról akkor, amikor 2006 nyarán a tanári képesítő vizsgáról épphogy kijőve felajánlotta nekem a Kommunikáció Tanszék gyakornoki pozícióját, melyet elfogadtam. Még egy év az EKF-en, melyet 6 újabb követett.

Néhány beszélgetést követően „Milyen középhosszútávú tervei vannak?” – hangzott el a kérdés felém, akkor még magázó formában, s rövid gondolkodást követően jött a válasz is, ugyanonnan: „Nem bánnám, ha mihamarabb megkezdéné a kommunikáció egyetemi képzést.” Csak egy rövid felvetés, melyet számos, órákon át tartó, bár a pillanat homályába vesző szakmai beszélgetés követett. „Rövid eszmecserék”, melyek igazodva az ifjú hóbortos, felületes kíváncsiságához lassan, de annál biztosabb kézzel ismertette meg a (kommunikáció)tudomány világát, szabályrendszerét. Türelemmel, a találkozásra és beszélgetésre az időt soha nem sajnálva 1) tette csábítóvá azt a hivatást, melyet csak teljes odaadással lehet csinálni, „ha szakmád mellett a hobbiddá is válik” – ahogy a mai napig is tartja, és hirdeti is. 2) fordított figyelmet a környezetében lévőkre és épített egy olyan csapatot (tanszéket), mely tagjai számára azon évek az elkövetkező életet is meghatározták a kialakított baráti kapcsolatokban és szakmai együttműködésekben egyaránt. Köszönöm, hogy a részese lehettem és lehetek a mai napig.

Főnököm(?) és kollégám(!). Bár a „főnököm” szó nem túl hiteles, ha Tanár Úrról beszélünk – úgy hiszem, ezt már a korábbi gondolatok is jelzik. Soha nem volt főnök a szó szoros értelmében, inkább szakmai vezető, irányító. Ő volt az, aki moderálta a mindennapi diskurzust, egyeztetette a célokat, és mutatta az utat azok eléréséhez. Számos közös élmény, egy-egy szófordulat, rövid vicces gondolat jellemzi a vele való közös munkát, annak komolysága és a rá jellemző precizitás mellett. Számos konferencia szervezése, könyv, tanulmánykötet megjelentetésén dolgoztunk együtt és dolgozunk a mai napig – éjszakába nyúló egyeztetések, tervezések, melyek eredménye egy-egy sikeres rendezvény, örömmel kézbe vett kötet.

Mindez az elmúlt évek alatt mit sem változott! A mai napig ugyanazzal a lelkesedéssel veti bele magát az éppen aktuálisan soron következő konferencia szervezésébe; ugyanazzal a hévvel és körültekintéssel ellenőrzi a technikailag szerkesztett kötet „aktuálisan végleges” változatát. Míg sokak esetében igaz lehet az állítás, hogy élete derekán a legaktívabbak, Varga Gyula esetében ezen aktivitás hosszútávú, jóindulatú tüneteket mutat – bár lehet, hogy szimptóma. „Ezt még egy kicsit ízlelgetjük!” – mondogatja udvariasan, amikor oda nem

illő, nem helyénvaló megnyilatkozásokat teszek. Kívánom, hogy még nagyon sok évig ne hagyjon alább az a szenvedély és elhivatottság, mellyel a munkája (hobbija!) felé fordul.

Tanárból mentor, mentorból barát. Meglehet, pontosabb, ha azt írom hogy „atyai jóbarátom”, ki apám helyett apám volt, pótapámmá vált Egerben. Egy barátság nem mérhető számokban, nem kifejezhető eseményekben vagy együtt töltött percekben, órákban. Én mégis kifejezem számos hosszú sétával, mély, igaz baráti beszélgetéssel és megannyi közösen elfogyasztott vacsorával, tisztetes kísérettel.

Barátságunkról gondolkodva visszatérek indító gondolatomhoz, Anselm Grünhöz és az életet fakasztó vezetéshez, mely elképzelés számomra nem (csak) a modernkori vezetés főbb irányvonalait határozza meg, hanem egy olyan embert jelölnek – tanáromat, mentoromat, kollégámat és vezetőmet, de legfőképpen az atyai jóbarátomat – aki személyiségével, jelenlétével hatott és támogatott – tudom, nem csak rám.

Anselm Grün Szent Benedek regulái alapján egy olyan napjainkban meghatározó (eredményes) vezetői stílust írt le, mely teljes mértékben összecseng Carl Rogers tanításával a tanárokról: az a legfontosabb, hogy a vezető/tanár a maga személyisége révén vezessen/tanítsa. A vezetés/tanítás célja nem a nyereség lehető legnagyobbá tétele, hanem az, hogy gondosan bánjunk a teremtet javakkal és az emberekkel. Pontosan ezt tette és teszi a mai napig Varga Gyula is. Iránymutatásának célja mindenkor a tanítványokban/kollégákban rejlő kérdőjelek megértése, iránymutatás szándékaink eléréséhez.

Kívánom, hogy még nagyon sok éven át folytassa aktív, példamutató tevékenységét!

Isten éltesse Tanár úr!

H. TOMESZ TÍMEA SZÜLETÉSNAPODRA

*„Minden élet belefonódik másokéba,
s ezeknek a kölcsönhatásoknak
a végtelenjét nem lehet elbeszélni.”*

(Ancsel Éva)

Kedves Tanár Úr!

„Elbeszéléseinkben rendre feltűnik az a Valaki, aki gyökeresen fordított életpályánkon, vagy azzal, hogy homlokegyenest új irányokba terelte lépteinket, vagy azzal, hogy általa nyertünk végső bizonyosságot arról, hogy mégis jó utat választottunk” – írja Perjés István (2005: 152). Egybefonódó kölcsönhatások végtelenje, amit valóban nehéz elbeszélni, hiszen az én elbeszélésemben az első Valaki Erzsike néni, aki hozzád vezetett, hogy aztán Te homlokegyenest új irányba terelhess. Bár nem ez volt az első, a mi igazi személyes találkozás-történetünk mégiscsak ez. Nyár elején, a formálódó tanszéki irodában (amikor és ahol „teljesen véletlenül” Aczél Petrával is találkoztam) megkaptam a Feladatot: szeptembertől kultúráközi kommunikációt oktathatok végzősöknek (többek között Balázs Lacinak). Hiszem, hogy az ilyen találkozások életünk végéig kísérnek, az emberek referenciává, a helyek szimbolikussá válnak.

Az ember fejlődése közösségi-kapcsolati hálóban történik, szocializációját – így munkahelyi szocializációját is – az őt körülvevő közösség befolyásolja. A szervezeti szocializációval foglalkozó kutatások egybecsengő eredménye, hogy a pálya kezdetén szerzett szocializációs élmények erőteljesen befolyásolhatják a későbbi szocializáció sikerét, valamint az attitűdök és a magatartás fejlődését (Toarniczky 2009, 2011), ez az időszak tehát talán a legfontosabb átmeneti korszak az életünkben. A tanulásban, egyéni fejlődésben a közösséget egyértelműen a motivációs tényezők közé sorolják (Bakacsi 1996, Dobák 1996), amelyben a vezető szerepének kitüntetett, szinte rituális jelentősége van (Karácsonyi 2006).

Példátlan szervezőkészségednek, szigorú következetességednek, mindig érdeklődő és mindenkire egyenként is nagyon figyelő személyiségednek köszönhetően biztonságot adó közösségben szocializálódhattam, amelyben az ember érték, a munka elismert, a támogatás (egymás támogatása is) fontos. Egy jó közösség védőburkában élő embernek nem kell fontolgatnia a jó és a rossz megkülönböztetését (Csányi 2002). A tanszéki műhelybeszélgetések, ahol az

egyéni tudásból közösségi lett, a személyes konzultációk szakmai és módszertani fejlődése szempontjából is máig meghatározók. „A közösségi műveltség valóságkonstrukcióját talán éppen az a közös tudat (és életérzés) csomózza össze, hogy így vagy úgy, de valamennyien olyan referenciaszemélyek lehetünk, akik pusztán létükkel (akár a fák) képesek sorsot kovácsolni másokban, miközben minket is látnak ezek a figyelő szemek” (Perjés 2005: 153).

Elkötelezettséged, munkabírási, soha nem szűnő lelkesedésed (gyakran vesztetnek látszó ügyekkel kapcsolatban is), makacs kitartásod (még ha néha kicsit bosszantó is) minta mindannyiunk számára, ahogyan aprólékosságod, precizitásod is (még ha emiatt sokszor úgy is érzem, elég jó van, de tökéletes nincs).

A mentortanári szerep nem csupán a kommunikációtanár-jelöltekkel szemben támasztott elvárásod (2017: 19). Te magad is ekként voltál jelen a tanácsék életében, az én életemben. Nem tudok elég hálás lenni azért, ahogyan személyes pályám alakulását egyengetted. Azért, hogy egy nehéz időszakban is hittél abban, hogy jó döntést tudok hozni. Kedves határozottsággal, saját bizonytalanságaidat is őszintén megfogalmazva mutattál alternatívákat. „Az ember szétszóródik, széthígul a saját életében. Ámde vannak történések, amelyek mintegy visszahoznak ebből az állapotból, visszasűrítene – redukálnak bennünket önmagunkra. (...) Sorstörténésnek azt nevezem, ami visszahozza az embert ebből a szétszóródásából önmagához” (Ancsel 1995: 34, 77).

Máig hozzád fordulok minden bizonytalan lépésnél, legyen szó egy konferencia absztraktjáról vagy egy pályázat koncepciójáról. És most vagyok bajban, mert ezt az írást ugye nem küldhetem megjelenés előtti ellenőrzésre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ANCSEL Éva 1995. Az élet mint ismeretlen történet. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- BAKACSI Gyula 1996. Szervezeti magatartás és vezetés. KJK, Budapest.
- CSÁNYI Vilmos 2002. Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció. In: Magyar Tudomány 2002. 6. szám.
- DOBÁK Miklós – Bodnár Viktória – Antal Zsuzsanna 1996. Szervezeti alapformák. Szervezeti formák és vezetés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- H. VARGA Gyula 2017. A kommunikációs kompetencia fejlesztésének programja. In: Szőke-Milinte Enikő (szerk.): A kommunikációs kompetencia fejlesztése a különböző korcsoportokban. Hungarovox Kiadó, Budapest.
- PERJÉS István 2005. Társadalompedagógia. Aula Kiadó, Budapest.
- TOARNICZKY Andrea 2009. A szervezeti szocializáció. In: Vezetéstudomány 2009/10. 16–28.
- TOARNICZKY Andrea 2011. Szocializáció multikulturális szervezetben. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem Vezetéstudományi Intézet Szervezeti Magatartás Tanszék http://phd.lib.uni-corvinus.hu/624/1/Toarniczky_Andrea.pdf.

KAISER LÁSZLÓ

ŐSZINTE MŰFAJTISZTA

Varga Gyula köszöntése 70. születésnapja alkalmából

„Kezdetben vala az Ige” – hogy azt ne mondjam, eléggé egyértelműen. Vagy másképp: műfajilag tisztán; aztán az irodalom megjelenésével és elterjedésével sokáig szinte homogének voltak a műfajok. S végül az amúgy is bolond világ végképp megbolondult, vegyük úgy, hogy a XX. századra, minden keveredett mindennel, a fogódzkodó a pusztítóval és fordítva: nagy-nagy műfaji keveredés kezdődött a prózaverstől az esszéregényig, hosszasan lehetne sorolni, s egyáltalán nem biztos, hogy ez baj. Tény viszont, hogy néhány műfaj megmaradt abszolúte tisztának, nem sok, ezek közé tartozik mindenképpen többek között a nekrológ és a köszöntés. Hát hogyné. Ha már valaki elvállal egy búcsúztatót, biztos, hogy nem beszél és nem is beszélhet negatívumokról. Mutatis mutandis: ilyen a köszöntés is.

Most tehát ebben a tisztának maradt műfajban szólnék őszintén és csakis őszintén, mert másképp nem érdemes. Nem is lehet, illetve lehet hablatyolni-hazudni, de ez nem kenyerem. A dolgom viszont hihetetlenül könnyű, mert végiggondolva a köszöntés elvállalását, majd a megírásra készülődve: döbbenet és örömmel fogalmazódott meg bennem az a felismerés, hogy Varga Gyula azon kevés barátaim és ismerőseim közé tartozik, akiről egyszerűen nem tudok rosszat mondani. Ha akarnék, sem tudnék. És ez hihetetlenül nagy valami, racionálisan és ugyanakkor meghatottan kell megállapítanom. Németh László szép szava, hogy micsoda nagy „emberfaunával” találkozunk életünk során. És milyen kevés az, aki tényleg egyértelműen gazdagítja emlékeinket, s ez már az én komor szavam.

Menjünk sorjában. Varga Gyulát már nem olyan fiatalon ismertem meg, 1979-ben. Együtt kezdtük az ELTE magyar kiegészítő szakát, ez köztudottan posztgraduális képzés volt azoknak, akik előtte tanárképzőt végeztek. Nem túlzás: az első pillanattól, az első véletlen, tehát a mából nézve mégsem véletlen beszélgetéstől kezdve szimpátián, egyetemi csoporttárságon túlmutató barátság kezdődött köztünk. Talán erősítette ezt, hogy Egerből érkezett, apám szülővárosából, talán az is, hogy néha besegített nekem a nyelvészeti felkészülésben, elvégre ő már komolyan foglalkozott ezzel a diszciplínával, a közös értékrend és érdeklődés mindenképp, s talán az is szerepet játszott, hogy néhány évvel idősebb volt nálam, így eleve éreztem iránta szeretettel teli tiszteletet:

ennek jegyében fogadtam el akkor és főleg a későbbikben elsősorban életemet érintő finom kritikáit, de talán legalább ennyire a kommunikáció szakértőjének tűpontos megjegyzéseit munkámmal, írásaimmal, esetleges szerepléseimmal, előadásokkal kapcsolatban is. S ez tart ma is, mert – magamat ismétlem – nincs rossz emlékem, tapasztalatom. Miként csalódásom sincs.

Viszonylag ritkák a nem fiatal korban kötött barátságok, az is ritka, hogy a felnőttkori átmeneti együttlét, munka, tanulás, hosszabb közös program után megmarad a kapcsolat, pláne intenzíven. A nyolcvanas évek elejétől, tehát az egyetem végétől folyamatosan tartottuk a kapcsolatot, s ez mindmáig megvan. Állomásokkal. Tartalmas állomásokkal és találkozásokkal.

Kezdem ott, hogy megannyi egri találkozás és jóval kevesebb pesti találkozás. Persze hogy több volt az egri, hiszen nekem volt sok dolgom és teendőm Egerben: temető, később egy idős rokon látogatása, irodalmi szervezések, estek. És jó volt és erőt adó a mindig derűs s tartalmas együttlét: úgy éreztem, hogy a szó legnemesebb értelmében egy vidéki rokonnal találkozom, vagy találkoztunk, ha család, netán irodalmi vagy nem irodalmi barát volt velem. S ha már barát: kapcsolatokban, szimpátiákban gyors ítélezésekre és lángpallosvilanlásra késztető időnkben és emberi természetünkben a mi esetünk oda-vissza igaz volt, és működött a tétel: a barátom barátja az én barátom is. Így került hozzám közel Varga Gyula ismerőseinek, szeretteinek jó része, s így kedvelt meg Varga Gyula számos hozzám közelállót. És persze ezek a kapcsolatfonódások sokszor munkába, fontos kulturális tevékenységekbe, fölmutatásokba torkolltak, nemesedtek. Nem mondok neveket, csak a hallatlanul fontos tényrt rögzítem, hogy a sokszor a vízcsofogás egyszerűségével és tisztaságával folytak egymásba tevékenységeink. Csak területeket említek: tanítás, könyvkiadás, szervezés, szerkesztés, irodalmi, kulturális események.

Az eddigiekből is kitűnt, hogy közös tevékenységekről és találkozásokról vannak fényes, lelket melegítő emlékeim. S ezekben az emberről, a barátról, a kollégáról, a szinte rokonról mondtam dicsérő szavakat – és semmi rosszat, mert nem tudok. De mint előadásainak olykori hallgatója, írásainak, tanulmányainak, könyveinek lelkes és amúgy nem nyelvész olvasója (és kiadója) csak jóval és alapossal találkoztam. Valaki a maximalizmust emlegette vele kapcsolatban. Igen, de ez a nagyon emberi maximalista magához is szigorú. Humánus, következetes szigorúság egyenes és közvetlen stílusban.

És hát persze nagyszerű tudós, kandidátus. És hát nagyszerű szervező: a baráti közösségektől, a családi élettől a tanszéken át a konferenciáig. Megannyi ember között élt és él, lételeme a kommunikáció. Az a kommunikáció, melynek elméleti szakértője, oktatója, gyakorlati és gyakorlatias területek vizsgálója, a legfrissebb nyelvi jelenségek kutatója is. Majdnem munkamániás, de mégsem.

Mert a munkamánia aránytalanságot tételez föl, Varga Gyulánál pedig az ilyen elképzelhetetlen, hiszen munkája és elvárása a másik emberért, a tanítványokért van főleg, tehát mindig van ideje a másokra: munkában s azon túl is, tehát a hétköznapiak ünneppé emelésében jó szó, őszinte gesztus, esetleg módjával történő, ingyenkedésre hajló koccintás ötvözetében.

A már korábban idézett Németh László írta, hogy a minőségi ember nem csupán munkájában, cselekedeteiben, gondolatiban az, hanem valamilyen sugárzó antropologikum is. A majd negyven éve megismert Varga Gyula ezt a sugárzást őrzi mindmáig, azzal tetézve, hogy tényleg nincs semmi rossz, ami vele kapcsolatban eszembe jutna, földéződne. És ebben nem az a lényeg, hogy kaptam tőle – amúgy kaptam tőle bőven –, hanem az, hogy mindig jó volt vele találkozni, mindig harmonikusan alakultak közös ügyeink a munkától a baráti együttlétig. Most is, ahogy írok róla, mosoly van arcomon és megnyugvás bennem. Mert őszintén lehettem műfajtiszta: köszöntésem igazát az írás közbeni kitűnő közérzetem garantálja, négy évtized megidézésének öröme és hálája.

HERZOG CSILLA

EGY SZÜLETETT MENTOR

dr. H. Varga Gyula 70. születésnapjára

Ha egyetlen szóval jellemzem, akkor számomra ő a nagybetűs MENTOR, aki példamutatásával, kiforrott értékítéletével, szakmai megjegyzéseivel, időben és jól feltett kérdéseivel minden adandó alkalommal támogatta szakmai és személyes pályám alakulását. Jelen írás H. Varga Gyula 70. születésnapja alkalmából, személyes tapasztalatok felhasználásával készült, középpontba állítva azokat a tulajdonságokat, amelyekkel egy klasszikus értelemben vett mentor jellemezhető.

Úgy gondolom, hogy H. Varga Gyula karakteres jelenléte együtt jár az önazonos véleményt felvállalni kész személyiséggel, ami követendő mintát adhat a hallgatók és a munkatársak számára. Közismert hihetetlen munkabírásról, feladatokkal kapcsolatos elköteleződéséről, ügyekkel, programokkal kapcsolatos lojalitásáról. Neve intézményi szinten is összeforrt a páratlan szervező- és megoldókészséggel, de a közelében az is gyorsan kiderült, hogy csakis szívvel és lélekkel érdemes bármibe belekezdeni – erre igen gyakran fel is hívta a fiatal kollégák figyelmét.

Oktatói és szakmai pályafutásának egyik védjegye az a következetes szigor, amit a tudás, az ismeretek megszerzésével és megújításával kapcsolatban érvényesít. Következetességét önmagára is kivetíti, jó példával jár elől, ezt konferencia-előadásainak száma és témái is igazolják. Pártfogói, mentori gyakorlatára jellemző, hogy kollégái kutatási területeivel kapcsolatban érdeklődő, segítőkész és szükség esetén iránymutató. A fiatal munkatársak szakmai előmenetelét, publikációs tevékenységét is számon tartja, ezeket rendszeresen ösztönzi a meglévő szakmai kapcsolatainak mozgósításával.

Saját személyes tapasztalataim alapján elmondhatom, hogy pályakezdőként sokat jelentett, hogy a tanszékvezetői szoba ajtaja mindig nyitva állt előttünk, legyen szó atyai/baráti támogatásról, nevelői, pártfogói, vagy szakmai tanácsadásról. Napszaktól függetlenül mindegyik szerep- és témakörben páratlan módon képes volt a helytállásra, az odafordulásra és a személyre szabott törődésre. A mindennapok természetes velejárója volt számára a napi szintű kapcsolattartás, az érdeklődés, a szakmai segítségnyújtás.

Nyitott személyisége, fiatalos gondolkodása egyfajta természetes kíváncsisággal társul, ami nem csupán a szakmai, tudományos témák iránt fogékony,

hanem a mindennapok szűkebb és tágabb környezet történései iránt is. Talán mindezen személyes tulajdonságoknak is köszönhető, hogy az ünnepelt, a 70. életévébe lépett mentor, H. Varga Gyula továbbra is fiatalos lendülettel, a tőle megszokott vidám, jókedvű hangulatban szervezi különböző szakmai összejövetelek sorát, újabb mentoráltaknak megadva a lehetőséget a tudományos életben való részvételre.

Ezúton szeretnék sok sikert és erőt kívánni a jövőbeli célokhoz és a tervezett, vállalt feladatokhoz!

SÁNDOR ZSUZSA

GYULA, A FÁRADHATATLAN...

Ez akár egy kalandfilm címe is lehetne – ámde nem az. Nem fikció, hanem nagyon is a valóság: Varga Gyula *fáradhatatlan*. Örökmozgó, állandóan tevékeny emberként él közöttünk és vonz magához bennünket.

Gyulát öt éve ismertem meg, akkor, amikor a Comenius tanítóképző az egri főiskolához csatolódott. Abban az időben több egri kolléga is tanított nálunk, közöttük egy jellegzetesen mosolygós-barátságos figura, Varga Gyula tanár úr. Híven szakterületéhez, a kommunikációhoz, hamarosan szinte mindenkivel megismerkedett, nemcsak a diákok és a tanárok, de a portások és a karbantartók, a könyvtárosok és a takarítók is tudták, ki ő. Legendák épültek köré, mit mondott az órákon, hogyan vizsgáztatott – és ezek mind pozitív történetek voltak.

Rövid időn belül többünket egy programmal keresett meg és néhány hónap alatt így jött létre a Comenius Kommunikációs Kutatócsoport. Idézek az általa megalkotott kutatási program céljából: „Comenius szemléletét és gyakorlatát követve, továbbá a sárospataki pedagógusképzés hagyományait folytatva a pedagógiai tevékenység korszerűsítése a kommunikációs kompetencia fejlesztésével.” Az alakuló összejöveteleken talán nem is értettük meg a dolog jelentőségét, de ma már tudjuk: ez lett az első tudományos kutatócsoport az intézmény életében. Azóta évről évre vezetője és motorja ennek a kisded társaságnak, a kutatási koncepcióhoz híven ösztönöz bennünket egy-egy téma kidolgozására.

*1. a-b-c). Varga Gyula a Comenius Kommunikációs Kutatócsoport ülésén,
Sárospatakon (2016 tavasz és 2017 ősz).*

Előadókat hozott Patakra, bennünket pedig különféle konferenciákon előadói részvételre kapacitált és – bár most nem tanít Sárospatakon – a mai napig ösztönöz, szervez innen is.

2. a-b) Varga Gyula tanár úr Sárospatakon bemutatja egyik előadóját (2015. október) és ő maga is a hallgatóság között – ahová tanítványait is elvitte.

2015-ben kezdte el szervezni, hogy *A magyar nyelv hete* jubileumi rendezvényének országos megnyitása Sárospatakra, a képzőbe és Széphalomra, A Magyar Nyelv Múzeumába kerüljön. Kiterjedt szakmai kapcsolatrendszerének és a gazdagon, hitelesen összeállított rendezvénytervnek köszönhetően ezt sikerült is elérnie, mint ahogyan a teljes programot nagy érdeklődés közepette bonyolította le. Szerény egyéniségét mutatja, hogy itt is meglehetősen háttérben maradt. Ugyanakkor a szervezésben résztvevő munkacsoportjának tagjait előtérbe helyezte, a feladatkörökben nagyszerűen exponálta őket.

3. a) Varga Gyula az 50. magyar nyelv hete programját szervező munkacsoport körében a Comenius Karon (2015. szeptember).

3. b-c-d) A nyitó program eseményein (2016. április 11-12.)

Ezzel a rendezvénnyel kapcsolatban értettük meg igazán, hogy tevékenységének csak egy töredék része, amit Sárospatakon és körülöttünk, értünk végez.

Hiszen Egerben elsősorban az egyetemhez, Miskolcon a területi akadémiai bizottsághoz kötődően számos feladatot lát el, amelyekbe az elmúlt években néhány sárospataki kollégát is bevont. És ki tudja még hány helyen és hányféle programban vállal szerepet...

Még egy mozzanatot szeretnék megemlíteni. 2017 őszén a Kossuth Rádióban egy ismerős hangra figyeltem fel. Gyula volt. Természetesen a nyelvről, a magyar nyelv titkairól faggatta a riporter, ő pedig lelkesedéstől fűtve, okosan magyarázott. Aztán néhány nap múlva olvastam: Lőrincze Lajos-díjat kapott H. Varga Gyula.

Varga Gyula úgy vélem, egy *nemváltozó-ember* is: öt éve ugyanolyan friss volt, mint amilyen lesz tíz vagy húsz év múlva. Fizikailag, vagyis testi szikárságában, egyszerű öltözködésében és egész kinézetében, mentálisan, azaz inspiráló stílusú szellemi-gondolkodási attitűdjeiben nem változik. Tudom, hogy sablon, de képtelen vagyok szebben megfogalmazni: örökifjú ember, a lelke és a nem szűnő lelkesedése teszi azzá.

Kedves Gyula! Bocsánat, hogy a születésnapod ünneplésekor nem ajándékot adok, hanem ellenkezőleg, kérek: a következő években, évtizedekben is támogasd a sárospataki kollégákat, vigyázó szemeddel továbbra is segítsd a pataki tanító- és óvodapedagógus képzést.

VOIGT VILMOS

A MAGYAR SZEMIOTIKA EGRI GYULÁJA

A *gyula* a korai magyar történelemben még valóban megtalálható személy (és név): az úgynevezett kettős uralkodó rendszerben a népet gyakorlatilag vezető személy. A másik szereplő a *kende/kündü* – egy szakrális vezető, aki ugyan irányít, de maga szinte láthatatlanul húzódik vissza. A magyar honfoglalás korában jelentősége egyre csökken, hamarosan meg is szűnik. Ezzel egyszerre a *gyula* személye is elveszíti jelentőségét: a honfoglalás után már személynévként és helynévként fordul elő. Ám még így is „jel”: a kereszténység és feudalizmus előtti magyar társadalom rendszerében igazán fontos szerep. Egyébként is a „kettős uralkodó” intézménye hosszú ideig működik: a *kende* reprezentál, eszmei tartalmat képvisel – a *gyula* viszont minden más tevékenységet irányít, megszervez.

A mai magyar szemiotika esetében nevét nagybetűvel írjuk: H. Varga Gyula.

Szerencsére mostani szemiotikánk történetét jól dokumentáltuk, többször is áttekintettük. Ezért könnyű feladat ennek rövid áttekintését adni.

Bizonyos előzmények után, a humán tudományok akkor több fórumon forrongó és sikeres átalakulása keretében 1968-ban (ki hinné, hogy már fél évszázada!) megkezdődött (a budapesti modellálás-konferenciával) az orientálódás a szemiotika felé is. Az első, egyszerűen szemiotikainak nevezett konferenciát 1971 májusában a Magyar Tudományos Akadémiához kapcsolt „Szemiotikai Munkabizottság” szervezésében Vácrátóton rendeztük. A „munkabizottság” titkáráként ezt Józsa Péter (az akkori magyar szemiotikai „gyula”) szervezte. Örömmel írhatjuk le, hogy ma is megvan szemiotikai munkabizottságunk (amelyet az utóbbi években Szívós Mihály oly sikerrel kormányozott).

A hetvenes évektől számos rendezvényen és kiadványokban már a jelek kutatójaként vettünk részt. 1990-ben (a bürokrácia szerint 1991-ben) alakult meg a Magyar Szemiotikai Társaság. Formájában konzervatív, tartalmában újjító módon ez is máig működik. Hírlevele (a Szemiotikai Tájékoztató) is (némi megszakítás után) 1991 óta máig rendszeresen működik). Ez már akkori titkárunk, Balázs Géza szervezőkészségét dicséri. Azóta is ő a magyar szemiotika országos *gyulája*. Kiváló kapcsolatokat ápolt egyetemeinkkel, és ezekben többször is volt rendezvényünk. Egy idő után az a gyakorlat alakult ki, hogy évenként legyen egy egész napos, több előadót felvonultató szemiotikainak nevezett rendezvény, amelynek előadásait külön kiadványban tegyük közzé. Először a honfoglalás 1100. jubileumi éve adott erre lehetőséget. 1995. december 1. és

1997 májusa között Budapesten) került sor „A magyar jelrendszerek évszázadai” c. előadássorozatunkra. Tíz előadás szövegét ezen a címen kötetben is közzétettük (csak 1998-ban, ám már az ekkor induló „Magyar Szemiotikai Tanulmányok” címmel). A ma is folytatódó kötetsorozat legtöbbször az évenkénti konferenciáink anyagaiból készült.

Balázs Géza szoros kapcsolatai az egri, akkor még „főiskola” magyar nyelvészeivel vezettek oda, hogy felmerült az a javaslat, rendezzük éves szemiotikai konferenciánkat Egerben. És úgy is lőn... Sőt, nemcsak az éves konferenciák, hanem a Magyar Szemiotikai Tanulmányok is Egerbe kerültek. Azóta küllemük egyre szebb, tudományos színvonaluk egyre jobb: valódi és a kiadványpiacon is jegyzett szakkönyvekké váltak. Először a 2005-ben megjelent „A magyar szemiotika negyedfél évtized után” c. kötetten olvashatjuk a kiadó Magyar Szemiotikai Társaság neve mellett a „Líceum Kiadó, Eger” nevet, és a szerkesztők között H. Varga Gyula nevét. Ettől kezdve ugyanazt a kötetet kétféle sorozatban is számon tartjuk: a fenti esetben a „Magyar Szemiotikai Tanulmányok 7–8” egyszersmind „Semiotica Agriensis 1”, a 2004 őszén rendezett konferencia előadásaiból válogatva és megszerkesztve. Ez a gyakorlat mindmáig folytatódik: a Balázs Géza és H. Varga Gyula szerkesztette „Semiotica Agriensis 2–3. kötet („Társadalom és jelek”) egyszersmind a Magyar Szemiotikai Tanulmányok 10–11. kötete volt.

Itt kell egy kis kitérést tennem a „szerkesztették” megnevezéssel kapcsolatban. Ha évkönyvsorozatunkat vesszük példának, itt először is a soron következő egri szemiotikai konferenciára való felhívás, körlevél ad munkát. Gyakorlatilag Balázs Géza velem és H. Varga Gyulával állít össze egy konferenciatervet. A megígért dolgozatok szerzőit azonban már csak ők ketten fogadják, ők osztják be a szekciókat. A konferencia alatt és után a Magyar Szemiotikai Társaság titkára gyűjti össze a dolgozatokat, és ő ismét a két *gyulával* egyetértésben irányítja a kiadást. Minthogy a két-egy sorozat mégsem teljesen azonos, meg a nyomdai kivitel színvonalát is biztosítani kell, ez nem csekély munka. Mivel az utóbbi évtizedekben nekem semminemű ilyen munkafeladatom nem volt – tudom, mindent ők ketten csináltak. A nyomdai munkálatokat rendszerint a Társaság titkára végzi, olykor másokkal együtt – önfeláldozó módon. 2013 óta megváltozott a Tanulmányok borítólapja, már Pölcz Ádám, mint társasági titkár szerkesztésében. Azóta egyre szebb, olykor gyönyörű a színes borítólap, ismereteim szerint messze a leginkább figyelemreméltó mostani társadalomtudományi évkönyveink borítólapjai között. Ha tüzetesen átnézem az eddigi publikációknak a szervezésre és szerkesztésre vonatkozó hivatkozásait, H. Varga Gyula neve a vártnál ritkábban szerepel. Ez főként bürokratikus okokkal magyarázható, ám mindenki, aki egyszer is volt egri szemiotikai rendezvényen, tudja Gyula

(a *gyula*) volt a biztos középpont. 2003-ban volt az első egri szemiotikai konferencia, Apáczai Csere János jubileumához kapcsolva. Noha azóta csak másfél évtized telt el, sok minden megváltozott. Az első konferenciák idején hangsúlyozottan a fiatalokra számítottunk: egyetemistákra, majd doktoranduszokra, vezető tanáraik segítségével. A magyar szemiotika akkor még élő klasszikusai, Petőfi S. János és Szépe György aktív jelenlétükkel és hozzászólásaikkal támogatták célkitűzéseinket. Szinte mindig tudtunk egy-két külföldi (nemcsak magyar) előadót is meghívni. Ekkor több magyar felsőoktatási intézményben, főleg nyelvészek tartottak szemiotikai (olykor csak „szemiotikai”) előadásokat, szemináriumokat. Pécsen, Szombathelyen, Nagykanizsán, Nyíregyházán, olykor Debrecenben és természetesen Egerben is voltak ilyen kurzusok. Azóta ezek „kanalizálódtak” és nincs is szükség arra, hogy a szemiotikába bevezető kurzusokat ilyen, évente tartott kétnapos konferencián pótolják. Időközben ezek törzsközönsége is megöregedett: volt és jelenlegi doktoranduszok, fiatal kollégák lettek belőlük. Magában Egerben is lezajlott ez a folyamat: H. Varga Gyula tág értelemben vett „tanítványai” máig csillognak. Mind a mi évkönyveink, mind más magyar nyelvű szemiotikai kiadványok lehetővé teszik, hogy igazán korszerű kommunikációelméleti, médiatudományos, művelődésszemiotikai művek váljanak hozzáférhetővé. Úgyhogy az utóbbi években nem két párhuzamos szekció (diák – kutató), hanem egyetlen, tematikusan tagolt szekció legyen. Ez sokkal több lehetőséget ad az eszmecserére, vitákra. „,,sajnos”” (két idézőjelben) előadóink száma nem csökken, ezért egyre kevesebb idő jut egy-egy előadásra, ami különösen akkor kár, ha kiváló audiovizuális illusztráció is szükséges. Azt jól megfigyelhettük milyen jól tudják az előadók (no, mégse mindenki) mondanivalójukat így is kifejezni. Azt a feladatot, hogy a különböző helyeken dolgozó szemiotikusaink Egerben rendszeresen találkozzanak – a *gyula* mindig biztosítani tudta. Erre változatos lehetőségek voltak: egy ízben (az azóta tönkrement) minőségi pálinkakészítő műhely közreműködésével.

H. Varga Gyula jóvoltából „egri háttérünk” mindig is szilárd volt. Rektorok és egyéb méltóságok nemcsak bekukkantottak hozzánk, hanem olykor belehallgattak előadásainkba. Régóta szoros a kapcsolatunk az egri Dobó István Vármúzeummal. Nemcsak kiállításait néztük meg, hanem újabban előadásaink legalább egy részét tanácstermükben tartjuk. Ide azonban kevesebb külső látogató jön fel, mint amikor a Líceumban, vagy más egyetemi épületben gyűléseztünk a város közepén. A két *gyula* kezdettől fogva arra törekedett, hogy legyen idő kötetlen beszélgetésekre: reggeli előtt és után, a közös ebéd alkalmával, közös fényképezéseken, egy „záró” estén, és az ezt megelőző szalonnasütés alkalmával és pincelátogatás közben. Ezek sokrétű megszervezése minden évben külön (gondolom örömet elfogadott) feladat volt a *gyula*

számára. H. Varga Gyula gondoskodott arról, hogy minden alkalommal a már ismert emlékek feléledjenek, ugyanakkor mindig új események és látnivalók is legyenek. Eger oly gazdag műemlékekben és látnivalókban, hogy legközelebb újra lehetne kezdeni sorozatos meglátogatásukat. Tudtommal mindenki igazán meg volt elégedve mindennel. Egyszer volt jéghideg és egyszer özönvízszerű eső. Én voltam az egyetlen, aki kísérletet tettem arra, hogy egy soron következő szemiotikai konferencia nem Egerben, hanem másutt legyen, és ezzel könnyítsünk *gyula* és munkatársai munkaterhein. A nyitrai egyetemre gondoltam. Kezdeti egyetértés, majd sok nehézség árán végre sikerült megrendezni „A nevek szemiotikája” konferenciát, amelynek anyaga Bauko János és Benyovszky Krisztián szerkesztésében meg is jelent. (Nyitra – Budapest 2014. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Középeurópai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság – 2015-től az interneten is hozzáférhető.) Noha Nyitra nem sokkal messzebb van Budapesttől, mint Eger – jól lehetett érezni a különbséget: az egyébként korrekt konferencia szervezéséből éppen egy *gyula* hiányzott. Azóta nem is kísérleteztünk hasonló sorozatszeggel.

Egyébként a Magyar Szemiotikai Társaság létrejötte óta a nemzetközi szemiotikai kutatások keretei megváltoztak. Azt is mondhatnám: kifulladás és átalakultak. A kezdetben még volt osztrák, német, lengyel, cseh, finn, észtországi szemiotikai társaság, később lett román szemiotikai társaság is. Egyes képviselőiket még hívhattuk Egerbe is, néhány esetben sikerrel. Most minderről semmit sem tudunk – és nem a mi hibánkból. Áttekinthető és velünk kapcsolatot tartó szemiotika ma Észtországban van. Szerencsére a Nemzetközi Szemiotikai Társaság létezik – őrzi a régi tradíciókat (ahol lehet), de már új generációk vezetésével. Szívós Mihály és Kroó Katalin révén róluk tudunk. Időnként hallunk új nemzetközi kezdeményezésekről – de ezek homályosak, nem mernénk ezt a bizonytalanságot is Eger nyakába varrni. Amióta a finn kormány spórolásból szétverte az Imatrai Nemzetközi Szemiotikai Intézetet – az eddig legmegbízhatóbb nemzetközi fórum megszűnt, és a megmaradt finn szemiotikusok egészen más irányban mentik a maguk számára – ami menthető.

Mint már említettem, Balázs Géza (meg Pusztay János) szervezésében volt szemiotika Szombathelyt. Az egyetem teljes átszervezése ezt is maga alá temette. Gráfik Imre jóvoltából azonban megindult a Józsa Péter emlékének szentelt kis szemiotikai konferenciák sorozata. Úgy reméljük, ez még jövőre is így lesz – ám szinte biztosan tudjuk, ezzel be is fejeződik.

Az egri szemiotika sosem óhajtott egyetlen módszerű szemiotikát kialakítani vagy pártolni. A különböző irányzatok sokféle megnyilvánulását pártolta. Ezt tükrözik a konferenciacímek is, amelyek egyre inkább tematikusak lettek: mint szövegtipológia, abdukció, ikonikus fordulat, kulturális nyelvészet, gasztrosze-

miotika, az emlékezet, antropológia, tájszemiotika, udvariasság (két, az elsőhöz képest bővített változatban is). Ugyanakkor a kultúra érdekes részeit vizsgáljuk: így lesz idén ősszel a „titok” a téma. Ez az egri sokszínűség például szolgálhat(na) más társadalomtudományok és tudományos társaságok számára is. Eleddig gasztroszemiotikai kötetünk váltotta ki a legnagyobb közönségért.

Az egri szemiotika egyik legnagyobb teljesítménye a „szegedi szemiotika” újjászületése. Tudjuk, hogy az 1960-as évek végén már szinte készen állt egy szegedi irodalomszemiotika: Kanyó Zoltán, Csúri Károly, Bernáth Árpád és mások. Azonban egy idő után ez nem folytatódott: Kanyó meghalt, Csúrinak külföldön volt állása. Egyedül Orosz Magdolna került át a „mi” szemiotikai társaságunkba, mégpedig mindmáig. Szegeden tanított Békési Imre, majd Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa. Ők rendezvényeinken és Egerben is többször is megjelentek. Majd Szegeden megjelent egy következő generáció: Szirmai Éva, Tóth Szergej, Ujvári Edit, akik russzisztikával, szovjetológiával, ikonológiával foglalkoztak. A 2008-as konferencián való együttes fellépésük már érzékeltette, egy erős kutatóműhely bontakozik ki. Ez praktikus szinten éppen olyan, mint az egri rendezvények lebonyolítása, ugyanúgy a *gyula* szervezésében (sőt Szegeden mindjárt három ilyen szervező is van). Szerencsére az utóbbi években megkezdődött a szegedi szemiotika fénykora: olykor évenként több konferenciával és ezek kiadványaival. Most további, még gazdagabb, jól koordinált kép-szemiotikai kutatást indítottak el.

Bebizonyosodott, hogy az egri szemiotikának mára megvan a múltja, szilárd hagyománya és sokrétű tudományos mondanivalója. Szívesen jönnek vissza azok, akik már megismerték ezt. Ám ehhez Egerben még igazán kedvező légkör is társul: H. Varga Gyula műveként. Ő már hónapokkal előre szervez és mindenről gondoskodik. Mindig és mindenütt ott van, néha úgy látszik, több példányban van jelen. (Egyikük például a buszmegállónál, ahonnan a szalonnasütéshez jutunk el.) Az első rendezvénytől a legutóbbiig ő testesíti meg az „egri szellemet”. Természetes, hogy ennyi idő – bizony: évtizedek! – alatt nemcsak a résztvevők öregedtek, hanem az elvárások is megváltoztak. Kezdetben volt például szavazás „a legjobb előadásra”, mégpedig külön az ifjúsági és felnőtt kategóriában. Azóta ez a divat elmúlt. Az viszont nem, hogy valamikor módja van a kötetlen vitáknak, beszélgetéseknek. És a bennfentesek tudják, mikor kell a *gyulát* pohárnoki térre terelni. Egy réges-régi egri kongresszista mondta, amikor az első kávészünetben Gyula „beosztottjai” kávé bűvöltek elő: „pont olyan – vacak, mint tavaly volt”. Írásban nem tudom kifejezni azt a szeretetteljes tónust, ami e mondat mögött volt. Így csak magunkról beszélünk. Egy másik alkalommal szakszerű irodalomtörténeti hozzászólásában bevallot-

ta az illető: neki (noha csak gyengeáramú) villanszerelő oklevele is van. Jó tudni! (Ez is igaz, hazafelé jövet nem találtuk meg a Duna folyót és a rajta átvezető új hidat.) De ez tipikus egri viselkedés. Nemcsak az jellemző, milyen gondosan, sőt aggodalommal készülnek fel előadókink, készítik el bemutatható szövegeiket. Még az is jellemző, ahogy az előadók felöltöznek: kisestélyitől a viselt farmerig – mindig gondosan kikalkulálva. Mindez azt is jelzi, „otthon vagyunk” az egri konferenciákon. Kiadványaink itt cserélnek gazdát, olykor még ajándékjelvényeket és az ezzel járó puszikat is kaptunk. A nagyhatalmú *gyulának* köszönhető bizonyára az is, hogy a szállás épületétől 30 méterre egy csodálatos reggelizőhely nyílt finomabbnál finomabb péksüteménnyel.

Konferenciáinkon az üdvözlő, bevezető és záró szavak protokollját követjük, ám csak röviden és a megfelelő mértékkel. Ennek megszervezésében is nagymester a *gyula*. Azt viszont nem tudom, hova lesznek az immár ezerszámra menő fényképek, amelyeket hol ő, hol mások kattintanak el? Lehetne kiállítást rendezni belőlük!

Kezdetől fogva voltak az egyes szekciók végén vagy máskor „összefoglalások” is. Gyula mindig mondott ilyen lezáró szavakat, de az évek során ezek egyre jobbakk, szebbek, fontosabbak lettek. Amikor összefoglalja, ki miről is beszélt és ennek mi a jelentősége – valósággal felüdülünk. Tudom, nehéz felbiztatni erre, de élményszámba megy az ilyen értékelés. Sajnos, be kell vallanom, ezek értékét nem becsültük kellőképpen, és például a kongresszuskötetekben egyetlen ilyen szöveg sem olvasható. Minthogy a résztvevőket tájékoztatni kell, hazai és nemzetközi szakirodalomra kell hivatkozni, és több előadóval egy évben egyszer találkozunk: vagyis azonnal kell „gyorstalpalni”: Balázs Géza is, magam is gyakran mondok ilyen „recept”-szöveget. Töreksem arra, pontos és hasznos tanácsot adjak. Ám ettől eltér a *gyula* összefoglalása: nagyon közvetlen és (mai szóval) emberbarát. Ezt még a sok évtizedes egyetemi előadó sem tudja megtanulni, ehhez Gyula személyisége kell.

Végül egy súlyos hibára is rá kell mutatnom. Mi eltűrtük, hogy H. Varga Gyula maga ne közöljön saját tanulmányokat e kötetekben. Tudom, hányszor, mikor és mire biztattuk, de ő ellenállt. Végül – udvariasságból? – megtört a jég és „Az udvariasság kommunikációelméleti keretekben” című dolgozatát olvashatjuk. Noha ez a *Semiotica Agriensis* 13–14. számában olvasható, remélem bebizonyosodott, hogy kész tanulmányokat is érdemes közölni tőle. (A legtöbb pályatárs tudja, hogy a *Magyar Szemiotikai Tanulmányok* sorozatában nincs 13. szám, a 12–14. számokkal kerültük ki – ami az én ötletem volt.)

*

Évfordulós ünnepi kiadványokat jókívánságokkal szokás befejezni.

Mindannyian reméljük, még sokáig folytatódik a megszokott egri szemiotika, a kipróbált *gyula vezetésével*.

H. Varga Gyula pedig üljön a karosszékből, és szeretetteljes tekintettel pásztázza végig a könyvespolcán a mi köteteinket. És törje a fejét: hova tudja majd tenni az ezután következő konferenciák kiadványait? Ha a polcra néz, igazán megnyugodhat: láthatja, nélküle egyáltalán nem lenne egri szemiotika (tucatnyi konferencia, több tucat kötet, több száz előadás, majd dolgozat), és az egész magyar szemiotika megérdemelt ünnepi tortájából nagy szelet hiányozna.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Magyar Szemiotikai Társaság aktuális tevékenységéről a Szemiotikai Tájékoztató ad képet. 2011-ben jelent meg az „Ünnepi kötet” c. broszúra: (21. évfolyam, 4. szám), a Társaság történetének összefoglalásával. A 2012. szeptember 28–30-án rendezett konferencia („A test szemiotikája”, a Semiotica Agriensis 10. száma, Az egri szemiotikai konferencia „tízéves” útja. Összefoglaló a megrendezett konferenciák témáiról, programjáról címmel további információkat sorol fel). Az utóbbi éves kötetek esetében a hátsó borítólapon belülről feltüntetik a Magyar Szemiotikai Tanulmányok köteteinek eddig teljes jegyzékét.

Bevezetés a szemiotikába c. könyvem (Budapest, 2008, Loisir Kiadó) megfelelő helyén már évtizeddel ezelőtt bemutattam az egri szemiotikát is így (a 223. lapon): Az „egri hőstett” az ottani nyelvészprofesszor, H. Varga Gyula érdeme.” Büszkéek lehetünk arra, mindig is tudtuk, milyen nagyszerű *gyula* ő!

BARNA BÉLA EMLÉKEZVE

„Különös dolog a fénykép: mindig jelen időben van, mindenkit egyetlen pillanatban ábrázol, és az a pillanat soha többé nem jön el. Az utókor számára készítjük, és miközben villan a zár, önmagunk jövőbeni változatára gondolunk, amint visszatekint erre az eseményre” (Natasha Solomons)

Fénykép – segít a felidézésben, a múltat értékkel ruházza fel, a jövőnek is részévé téve. A fotó segítségével felelevenített múltbéli események, a megörökített pillanatok biztosítják a generációk közötti összetartozást, a személyek közötti időbeli összeköttetést.

Szeretettel: Barna Béla

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

„HAL VAGY RAGU” – AZ ÉTTEREMVICCEK SZEMANTIKÁJÁ- RÓL ÉS PRAGMATIKÁJÁRÓL

Bevezetés

Orvosi rendelő és étterem: két ismerős kommunikációs színtér az életünk-
ből többé-kevésbé kidolgozott forgatókönyvvvel (vagy akár forgatókönyvek-
kel) a fejünkben. Ezek a forgatókönyvek rögzítik azt az általános tudást, amely
megjósolhatóvá teszi, mire számítsunk, ha (valamilyen) orvosi rendelőbe vagy
(valamilyen) étterembe megyünk – kik a tipikus szereplők, mik a „díszletek”,
„kellékek” (vö. Goffman 1959), milyen interakció szokott lezajlani közöttük,
hogyan követik egymást az események, és mi a várható kimenetele az egész
eseménysornak. Mindkét jellegzetes helyszín forgatókönyvéből tankönyvi pél-
da lett a kognitív szemantika szakirodalmában, ezért is kerültek itt egymás mel-
lé. Az ORVOSNÁL forgatókönyvet (nevezzük ezután így) Victor Raskin (1985)
befolyásos nyelvészeti humorelmélete tette híressé egy hosszasan elemzett vicc
kapcsán, míg az ÉTTEREMBEN forgatókönyvvvel korábban Roger Schank és Ro-
bert Abelson (1977) mesterségesintelligencia-kutató kognitív pszichológusok
illusztrálták az egyébként általuk bevezetett *forgatókönyv* (script) fogalmát.
Schank és Abelson elképzelése természetesen közvetlenül hatott Raskinra, aki
ma is konokul kitart elméletének érvényessége mellett (l. pl. Raskin–Hempel-
mann–Taylor 2009, Raskin 2014, 2017). Meg fogom azonban mutatni, hogy
még a viccek anyaga sem támasztja alá Raskin igazát, rengeteg ugyanis az el-
lenpélda. Visszaulva a forgatókönyv-elmélet alaplúrára, az ÉTTEREMBEN for-
gatókönyvre épülő viccek jelentik majd azt a szűk szeletét a nyelvi humornak,
amelynek segítségével próbára tesszük Raskin modelljét.

Legalább három további nyomós okát tudom felsorolni annak, hogy miért
éppen az étteremviccekre esett ezúttal a választásom. Az egyik a címbe rej-
tett anagramma („hal vagy ragu”). A másik, hogy élményekben gazdag egri
vendégoktatói munkámtól (2007–2009) és a Semiotica Agriensis konferenci-
áktól elválaszthatatlan volt a gasztronómia, amiről ünnepeltünk, az anagram-
ma „tulajdonosa” mindig körültekintően gondoskodott. S a harmadik, hogy a
gasztroszemiotikának szentelt konferenciáról (2010. október 1–3.; l. Balázs–
Balázs–Veszelszki 2012) sajnos lemaradtam, ám így, utólag mégiscsak hozzá
tudok szólni. Következzen tehát először az elméleti háttér, utána a viccpéldák,
az azokból levont következtetések, végül pedig: még egy anagramma.

Dinamikus emlékezet, statikus viccforgatókönyvek

Odaérünk az étteremhez, már nagyon éhesek vagyunk. Épp egy pár lép ki az ajtón. Annyit hallunk csupán meg a beszélgetésükből, hogy a nő azt kérdezi: „Miért nem adtál neki több borravalót?” – és már el is tűnnek mögöttünk az utcán. Nem találjuk egyáltalán különösnek. Mert miről is lehetett szó? Nyilván ők is ezt az éttermet szemelték ki, hogy a napszaknak megfelelően étkezzenek. Bementek, kerestek egy szabad asztalt maguknak, helyet foglaltak. Odament hozzájuk egy pincér (nő vagy férfi is lehetett), aki udvariasan köszöntötte őket, és megkérdezte, mivel szolgálhat. Étlapot kértek tőle, rendeltek először valamilyen italt, majd kiválasztották az ételt (esetleg előételt, desszertet is). Bizonyára várniuk kellett egy keveset, de a pincér rendben kiszolgálta őket, és jó étvágyat kívánt nekik. Elfogyasztották, amit rendeltek, közben beszélgettek, azután kérték a számlát. A férfi fizetett, adott borravalót is a pincérnek, ahogy szokás, de nem túl sokat. A pincér megköszönte, azt mondta nekik, hogy „Kedves egészségükre!”, és elbúcsúzott tőlük. Végül elhagyták az éttermet.

Gondoljuk mindezt szinte teljes bizonyossággal, miközben csak annyit látunk, hogy elhagyták az éttermet, és annyit hallottunk, hogy a nő kevesellte a partnere által adott borravalót. Ebből további következtetések is származhatnak, azonban itt most megállunk, hogy elképzeljük, mi lenne, ha, mondjuk, nem a nő, hanem a férfi kérdezné meg távozóban a partnerétől: „Miért nem adtál neki több borravalót?”, vagy bármelyikük azt a megjegyzést tenné, hogy „Meg se vizsgált alaposan”. Az első esetben „a férfi fizet” kulturális normájának sérelme miatt kapnánk fel a fejünket, a másodikban pedig vagy hirtelen megtorpannánk, hogy meggyőződünk arról, jó helyen járunk-e, vagy úgy vélnénk, hogy a pár nem az étteremben történekről társalog, hanem egészen más témáról, valamilyen orvosi vizsgálatról. Az első eset azonnal felidézné az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet a fejünkben, de furcsának tartanánk, hogy ennek egyik részeleme nem a várakozásainknak megfelelően teljesült (borravalóadás), a második eset viszont vagy egy másik forgatókönyvet aktiválna önmagában (ORVOSNÁL), vagy két forgatókönyv meglepő ütközését élnénk át (az ÉTTEREMBEN és az ORVOSNÁL). Ami mégis közös bennük, hogy a megnyilatkozás értelmezése jócskán túlmegy annak szorosan vett nyelvi jelentésén. Szövegek megértésekor néha fel sem tűnik, mennyi hiányzó információt egészítünk ki a világról való implicit tudásunk alapján, és hogyan kapcsoljuk össze velük az expliciten megfogalmazott közléstartalmakat úgy, hogy koherens egészszé álljanak össze. Az arisztotelészi retorika *enthüméma* fogalma már tükrözi azt a felismerést, hogy a beszédben nincs minden kimondva, s ami nincs, azt a hallgatónak gondolatban hozzá kell tennie, a kortárs pragmatika pedig az egyik legfőbb fel-

adatának tekinti az implicit jelentések vizsgálatát (l. pl. Nemesi 2013; vö. még az etnometodológia megközelítésével: Garfinkel 1984/2013). A forgatókönyv olyan rendszerezett tudás egy mindennapi kontextusról, amely premisszákat szolgáltat a megnyilatkozások értelmezésével együtt járó következtetési folyamatokhoz, ezáltal megkönnyítve, felgyorsítva a megértést. Schank és Abelson (1977) az események és cselekvések előre meghatározott sorrendjére és oksági viszonyaira helyezi a hangsúlyt. Rövidebb, „gazdaságosabb” lehet az elbeszélés, nem kell unalmasan részletezni, ami a forgatókönyv alapján úgyis tudható, illetőleg adottnak lehet venni, ami része a forgatókönyvnek (pl. az étteremnél már az első említéskor „a” pincérről lehet beszélni „egy” pincér helyett, az orvosi rendelőnél „az” orvostól „egy” orvos helyett, de fordítva nem: étteremben „az” orvos, orvosi rendelőben „a” pincér nem következik a forgatókönyvből). Schankék eredetileg olyan számítógépes programot akartak megalkotni, amely képes megérteni a valamilyen forgatókönyvön alapuló egyszerű történeteket. Két évtized után a tanulás kerül a középpontba, amely dinamikus emlékezetet feltételez: a mesterséges intelligencia egyik fő korlátja az új tapasztalat szerzése és beépítése, az abból való tanulás (Schank 1999/2004). Ha az éttermekkel kapcsolatos tudásunkra gondolunk, ez részben onnan származik, hogy éttermekbe járunk, részben onnan, hogy éttermi jeleneteket látunk filmekben, éttermi történeteket olvasunk vagy hallunk másoktól. Változnak az éttermek, változik a kiszolgálás módja (l. pl. gyorsétterem, pizzériák, kínai, indiai éttermek megjelenése Magyarországon), így változhatnak az ÉTTEREMBEN forgatókönyv egyes összetevői is a fejünkben. Gyerekkorunktól folyamatosan tanuljuk és az új ismeretek fényében állandóan árnyaljuk, módosítjuk a mentális forgatókönyveinket. Nem valószínű, hogy a komplex forgatókönyveket egységes egészként tárolná az emlékezetünk, hanem jeleneteket (pl. RENDELÜNK, FIZETÜNK), azokra vonatkozó részforgatókönyveket és olyan emlékezeti struktúrákat tárolunk, amelyek az előbbieket megfelelő sorrendbe rakják (Schank 1999/2004).

Úl valaki az asztalnál, és várja a pincért. Milyen humoros esemény következhet? Természetesen attól is függ, kinek a nézőpontját vesszük fel. Más a vendég, más a pincér vagy a szakács nézőpontja, de bármelyikbe bele tudunk helyezkedni (Schank–Abelson 1977: 42). A forgatókönyv sérülése mindig magában hordozza a humor lehetőségét – jósolják a humor inkongruenciaelméletei, amelyek a váratlanságból, szokatlanságból, össze nem illésből származtatják a humort (Séra 1980: 53–56, Raskin 1985: 30–41, Lendvai 1996: 22–24, Martin 2007: 62–75). Úgy is sérülhet egy forgatókönyv, hogy egy másikkal ütközik – Schank és Abelson (i. m. 57–61) kitér arra, hogy a forgatókönyvek többféleképpen interakcióba léphetnek egymással, például kétértelműséget teremtvé, mint az alábbi viccben (i. m. 59):

- (1) Egy utazóügynök tőle szokatlanul otthon tölti az éjszakát feleségével, miután az egyik útját váratlanul törölték. Az éj közepén, amikor már mindketten mély álomba merültek, valaki hangosan kopog a bejárati ajtón. Az asszony felriad, és elkiáltja magát: „Jaj, istenem, a férjem!”, mire a férj kiugrik az ágyból, keresztülrohan a szobán, és kiugrik az ablakon.

Legyen a szöveg koherenciáját biztosító forgatókönyvünk neve A FÉRJ MEGLEPI FELESÉGÉT ÉS ANNAK SZERETŐJÉT, amit az asszony félig öntudatlan felkiáltása hoz működésbe. Felfoghatjuk úgy, hogy ezzel forgatókönyv-ütközés jön létre, mert mégiscsak A FÉRJ A FELESÉGÉVEL OTTHON TÖLTİ AZ ÉJSZAKÁT a kiinduló forgatókönyv, bármennyire különös eseményként tünteti is ezt fel az első mondat. Mivel az asszony a férjével alszik az ágyban, és nem a (vagy az egyik) szeretőjével, az olvasó/hallgató csak úgy tud értelmet tulajdonítani a riadt reakciónak, ha arra következtet, hogy a férj gyakori távolléte módot ad a feleségnek a (rendszeres) házasságtörésre. Az igazi csattanó azonban az, hogy fordított szereposztásban – mint szerető – a férj is hozzá van szokva a házasságtöréshez, sőt talán természetesebb számára az, hogy más feleségénél alszik, mint hogy otthon a sajátjával, különben nem menekülne ösztönösen az ablakon át. Nemcsak arról van tehát szó, hogy két forgatókönyv ütközik, hanem hogy a férj és a feleség nézőpontjából is érvényesnek bizonyul A FÉRJ MEGLEPI FELESÉGÉT ÉS ANNAK SZERETŐJÉT forgatókönyv – azaz, népiesen szólva, egyik sem jobb a Deákné vásznánál.

Ez az egy, Schanktól és Abelsontól vett példa is sejteti, hogy merész általánosítás lehet a humor „receptjét” két forgatókönyv váratlan ütközésére és annak feloldására egyszerűsíteni. Márpedig Raskin (1985) pontosan ezt teszi, szükséges és elégséges feltételként kezelve a forgatókönyvek teljes vagy részleges átfedését és ellentétét a szövegben. Az ellentét (oppozíció) itt azt jelenti, hogy (1) egy valóságos, tényleges, aktuális és egy nem valóságos, nem aktuális forgatókönyv, (2) egy normális, a várakozásnak megfelelő és egy abnormális, nem várt forgatókönyv, vagy (3) egy lehetséges, valószínű és egy nem lehetséges, valószínűtlen(ebb) forgatókönyv kerül szembe egymással (i. m. 111). A humoros szöveg egy pontján legalábbis forgatókönyvváltásnak kell bekövetkeznie, amit vagy valamilyen kétértelműség, vagy valamilyen ellentmondás idéz elő (114–117). Raskin annak ellenére szemantikai elméletnek állítja be modelljét, hogy a grice-i (1975) együttműködési alapelv és annak maximái által irányított kommunikációs mód helyett sajátosan a humorra érvényes társalgási alapelvről és maximákról beszél, többek szerint alaptalanul (l. pl. Mooney 2004, Dynel 2009, Nemesi 2015b). A szemantikaelméletnek szerinte az anyanyelvi beszélő

szemantikai kompetenciáját kell modelleznie (Raskin 1985: 59; vö. a generatív grammatika programjával), túllépve a mondatközpontúságon és a kontextus negligálásán. Ehhez szükséges a forgatókönyv fogalma, amely információ-csomag a világ egy kis szeletéről. Az anyanyelvi beszélőknek részben közös a forgatókönyvkészletük, részben egyéni, hiszen különböző társas-társadalmi közegben mozognak, így eltérő tapasztalatokat is szereznek, mint mások. Raskin úgy képzei el a forgatókönyveket, mint lexikai csomópontok (a szavak által kódolt fogalmak) szemantikailag összekapcsolt hálózatát. A csomópontokat összekötő szemantikai viszonyok és kombinációs szabályok azonban aligha elegendők a viccmegértés teljes magyarázatához: nem lehet tisztán szemantikainak nevezni egy olyan folyamatot, amelyet pragmatikai következtetések szőnek át (vö. Attardo 1993, 1994, 2008, Goatly 2012, Dynel 2009, Nemesi 2015a, 2015b, Yus 2016). Igaz ez akkor is, ha tudjuk, hogy az ún. „konzervviccek” jellemzően statikus, nem különösebben kidolgozott forgatókönyvekre épülnek.

Teljesen egyetérthetünk Raskinnal (1985: 132) abban, hogy elméletét két irányból lehet empirikusan cáfolni: vagy olyan példát kell találnunk, amelyben van forgatókönyv-ütközés, de nem humoros, vagy olyat, amelyik humoros, de nincs benne forgatókönyv-ütközés. A gyakorlatban ő maga rendre elmulasztja ezt az empirikus felülvizsgálatot. Brock (2004) annyit jegyez meg, hogy egy humoros szöveg kettőnél több forgatókönyvet is játékba hozhat, többszörös inkongruitást teremtve, illetőleg egyazon forgatókönyv is manipulálható úgy, hogy abból humor keletkezzen. Morreall (2004) ennél is tovább megy: olyan példákat sorol fel, amelyekkel Raskin elmélete nem tud mit kezdeni. Ezekre Raskin (2017, Raskin–Hempelmann–Taylor 2009) utóbb nem reflektál. Az alábbiakban az étteremviccek gazdag anyagából válogatva fogom bizonyítani, hogy az ellenpéldák egyáltalán nem ritkák vagy különlegesek: a forgatókönyv-átfedés és -ellentét nem *conditio sine qua non*-ja a humornak.

Étteremviccek

Sematikusan jellemezve a vicc rövid, kitalált történet váratlan csattanóval a végén, amelynek célja, hogy humoros hatást keltsen a hallgatóban/olvasóban/nézőben. Az alaposabb meghatározás valamilyen vicckorpusz (szöveg) nyelvészeti elemzésére támaszkodhat (l. pl. Attardo–Chabanne 1992), vagy a nyelvhasználók viccről alkotott hétköznapi tudásának feltárására (l. pl. Hámori 2017), amely lehet ugyan tökéletlen (akár maguk a tudáselemek, akár azok verbalizálása), de a prototipikus jegyek a laikus válaszokban is vélhetően megjelennek, hiszen a viccekkel a mi kultúránkban mindenki gyermekkorától kezdve

találkozik. Diskurzusműfajként is, szövegtípusként is kezelhetjük (a terminológiai dilemmáról l. pl. H. Varga 2007, H. Tomesz 2015); diskurzusműfajként talán egységesebbnek látszik, mint szövegtípusként – bár nyilvánvalóan más a képi komponenst tartalmazó karikatúravicc vagy a keresztretjétnyvicc, mint a tisztán verbális vicc, mint ahogy más az előre gyártott „konzervvicc” is, mint a spontán szituációs vicc. Prototípusa az olyan, ismeretlen szerzőtől származó, lényegileg változatlan formában terjedő szöveg, amelyben az egy-két mondatos bevezető részt egy szintén rövid párbeszéd követ úgy, hogy a párbeszéd utolsó megnyilatkozása hordozza a csattanót. Előfordul, hogy teljesen hiányzik a bevezető, mert a dialógus tartalmazza azokat a háttérinformációkat, amelyek szükségesek a poén megértéséhez (például egy forgatókönyv aktiválásával), vagy találós kérdésről van szó, amelyben ráadásul a dialógus is áldialógus. Sőt, a dialógus szintén elmaradhat, ha a narrátor egyetlen beszédfordulónyi egységben össze tudja foglalni a történetet. Többnyire azért két, sztereotipikus karakter beszélget a konzervviccekben, a polilógus – különösen négynél több szereplővel – meglehetősen ritka. A viccet mint „mikronarratívát” nem választja el éles határ a humoros anekdotáktól, a komikus monológoktól és a nem szándékolt nyelvi humortól, de a különbségtétel a releváns műfaji és/vagy szövegtípológiai jellemzők alapján mindegyik esetben lehetséges.

Nincs nehéz dolga annak, aki tematikus csoportokba szeretné rendezni a magyar vicckultúra termékeit, annyira meghatározók bennük a sztereotípiák. A Köves József által összeállított, több mint tízezer viccet tartalmazó „legnagyobb vicckönyv” – nem véletlenül – külön fejezetet szentel az abszurd vicceknek, az állatvicceknek, az anyósvicceknek, az arisztokratavicceknek, az autósvicceknek, a bolondvicceknek, a cigányvicceknek, az egzotikus vicceknek, a gengsztervicceknek, a házasságvicceknek, az iskolai vicceknek, a művészvicceknek, az orvosvicceknek, a rendőrvicceknek, a részegvicceknek, a skótvicceknek, a székelyvicceknek, a szexvicceknek, a történelmi vicceknek, a zsidóvicceknek és persze a bennünket most legjobban érdeklő étteremvicceknek. Talán csak a tudós-tudományos vicceket hiányolhatjuk a felsorolásból, és marad még egy „vegyes” kategória, amelybe a többi csoportba nem illő viccek kerültek. Ami az étteremvicceket illeti, tág értelemben közéjük tartozhatnak a cukrászdában, kocsmában vagy egyéb vendéglátóhelyen játszódó viccek is, hiszen ezekben is van vendég, tulajdonos, kiszolgálás, fogyasztás és fizetés, vagyis az ÉTTEREMBEN forgatókönyv egyes részforgatókönyvei hasonló formában megtalálhatók bennük. Akár vendéglátós viccekről is beszélhetnénk, ha nem lenne az ÉTTEREM mint helyszín mégis annyira jellegzetes, amit az ilyen viccek számaránya is mutat.

Az étteremviccek maguk is sokfélék. Osztályozhatjuk őket az események (részforgatókönyvek) sorrendjében, aszerint, milyen várakozás sérül, ki a célpontja a viccnek, vagy a szövegfelépítés, a humort eredményező nyelvi megoldás alapján (vö. Attardo–Raskin 1991). Kövessük ezúttal a részforgatókönyveket, azokon belül véve figyelembe a felsorolt egyéb szempontokat.

Partnerrel, társaságban vagy egyedül: megérkezés, helyfoglalás

Ott kezdődik az éttermi interakció, hogy a vendég megérkezik és asztalt keres magának, amiben a pincér előzőeken a segítségére szokott sietni. Megesik, hogy éppen nincs szabad hely:

- (2) Pincér: – Kérem, itt minden asztal le van foglalva!
Vendég: – Miért? Itt járt a végrehajtó?

Tökéletes példa a raskini forgatókönyv-ütközésre: a *lefoglal* ige kétértelmű, egyik jelentése illeszkedik az éttermi forgatókönyvhöz, a másik viszont egy másik forgatókönyvet hív elő (a végrehajtás mint jogi eljárás részeként vagyontárgyak lefoglalása). Ez a vicc ismerős lehet *A harapós férj* (1937) című filmvígjáték egyik jelenetéből, amelyben „dr. Zsengellér Bernát” ügyvéd – akit a fejlejtethetlen komikus, Kabos Gyula alakít – asszociál az asztalok lefoglalásáról a végrehajtóra. Egy ügyvéd hivatása gyakorlása során rendszeresen találkozik a lefoglalással mint hivatalos intézkedéssel, így számára ez lehet a *lefoglal* szó vezérjelentése (Nemesi 2006), szemben a pincérrel, aki először valószínűleg az ’előzetesen helyet köt le magának’ jelentést társítja a szóhoz. A vicc fiktív világán belül a vendégről nem feltételezzük, hogy szándékosan kétértelmű, a vicc kitalálója és a viccmesélő viszont egyértelműen megsérti a kétértelműség kerülését célzó grice-i (1975) módmaximát – a *lefoglal* lexéma potenciális kétértelműsége szemantikai, a maximasértés pedig pragmatikai összetevője a (2) vicc humorának. Vegyük észre, hogy bevezetőre nincs is szükség: a *pincér* szó azonnal aktiválja az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet (összhangban az *asztal*lal, a *lefoglal*ással és a *vendéggel*), míg a *végrehajtó* a VÉGREHAJTÁS forgatókönyvet (összhangban a *lefoglalás* másik jelentésével, de ellentétben az ÉTTEREMBEN forgatókönyvvel). A szöveg maximálisan gazdaságos: mindössze kétfordulós párbeszéd. A pincér válaszára nincs is szükség, csak elrontaná a poént.

Kezünkben az étlap: rendelés

Ízek gazdag választékának reményében nyitja ki az étlapot a vendég, mielőtt rendelne. Olykor csalatkoznia kell, mert az étlap félrevezető:

- (3) – Főúr, hogyan lehetséges, hogy az étlapon vagy harmincféle étel szerepel, de csak kelkáposztájuk van?
– Tetszik tudni, a többi az étvágygerjesztő.

Van olyan éttermi tapasztalatunk, hogy az étlapon feltüntetett fogások nem mindegyike kérhető minden alkalommal, mert például éppen kifogyott valamilyen szükséges alapanyag. A (3) azonban extrém eset: mintegy harminc lehetőség közül csupán egy a ténylegesen rendelhető, és az sem a legínycsiklandóbb étel, hanem inkább a legolcsóbbak, legegyszerűbbek közül való („kelkáposzta”). A látszatra bő, de valójában a lehető legszűkebb kínálat komikus kontrasztja adja a vicc humorát. Nyelvi eszköze a túlzás gondolatalakzata (vö. Nemesi 2009: 151–173), célpontja pedig a vendéget megtéveszteni akaró étterem, benne a pincérrel, akinek magyarázata ráadásul fel is fedi a vendég előtt a tudatos (ám a túlzás révén komikus) megtévesztő szándékot. Nincs két forgatókönyv, csak egy, s azon belül nem teljesül az az elvárás, hogy egy étteremben legyen minél szélesebb választék az ételekből, és ami az étlapon szerepel, azt a vendég meg is rendelhesse. A (2)-höz hasonlóan a (3) is bevezető nélküli, kétfordulós dialógus.

Általános toposza az étteremvicceknek a szűk kínálat, amint azt a következő két vicc is mutatja. A (4)-ben a „választás szerint” kifejezés többféle köretre utal, ám utólag kiderül, hogy nyelvi trükkről van szó, amelyet ismét a vendég kárára alkalmaznak. Az (5)-ben a *lehetne* feltételes módja engedi meg az „elvi lehetőség” értelmezést a pincérnek a „gyakorlati lehetőség” helyett. Forgatókönyv-ellentét helyett a társalgásinak nevezett, de tágabb érvényességi körű kommunikációs maximák megsértése merül itt fel: a grice-i minőség (nem felel meg a valóságnak, ami az étlapon szerepel, meg akarják téveszteni a vendéget) és a leechi tapintat, nagylelkűség, egyetértés, rokonszenv névvel illetett maximuma (Grice 1975, Leech 1983, Nemesi 2015b; magyarul: Nemesi 2011/2016) az ÉTTEREMBEN forgatókönyv keretei között:

- (4) Egy étterem étlapján ez szerepel: „*Köret – választás szerint*”.
Egy vendég megkérdi, milyen köretek vannak.
– Csak krumplipüré – feleli a pincér.
– Akkor mit jelent az étlapon, hogy választás szerint?
– Hát azt, hogy választhat: kér krumplipürét, vagy nem.
- (5) – Főúr, mit lehetne ma enni?
– Lehetne bélszínt Marengo módra, sült kacsát párolt káposztával,
Esterházy-rostélyost, bevert tojást Hadik módra... De fogadom,
hogy ön marhapörköltet fog enni.
– Miből gondolja?
– Nincs más...

Noha a szűkös ételkínálat jóval gyakoribb vicctéma, a másik véglet, az extrém gazdag választék is megjelenik az étteremviccekben, ugyancsak a túlzás (hiperbola) gondolatalakzatával:

- (6) A „*Nincs, ami nincs*” nevű csodaétteremben azt kérdi a vendég:
– Volt már olyan kívánság, amit nem tudtak teljesíteni?
– Igen... Egyszer valaki filézett hangyamellet kért grillezve,
és nekünk épp elromlott a grillsütőnk.

Osztályon felüli éttermek léteznek, de olyan „csodaétterem”, amely a (6)-ban említett „ételkülönlegességet” el tudná készíteni, nyilvánvalóan nincs. A csattanó az ilyen viccekben nem is a túlzás önmagában, hanem az, hogy végül is valamilyen banális okból nem tudnak szolgálni egy különleges étellel – a „filézett hangyamell” nem probléma, de elromlik a grillsütő, vagy például a zsiráfporkölt burgonyával nem azért nem tud elkészülni, mert nincs zsiráfhús, hanem mert nincs hozzá burgonya. A „csodaétterem” séma kiegészülhet a „furfangos” vagy nyereszkedni akaró vendég felsülésével:

- (7) Két barát beszélget a vendéglőben.
– Figyelj csak ide, most fogom zavarba hozni a pincért. Főúr!
Kérem, hozzon nekem egy medvepecsenyét.
– Barna-, szürke-, grizzlymedvéből vagy jegesmedvéből
parancsolja a kedves vendég?

Könnyebb beszédaktus-elméleti keretben elemeznünk ezt a viccet, mint beilleszteni Raskin modelljébe: a vendég nem azt a perlokúciós hatást éri el, amit szeretne: a pincér helyett saját magát hozza zavarba (vö. Nemesi 2016). Megfigyelhetjük, hogy a (4)-hez hasonlóan a (6)-hoz és a (7)-hez is szükséges a bevezető, hogy kontextusba ágyazza a szereplők beszélgetését.

Számos vicc célpontja még a vendég, aki a pincér nézőpontjából lehet anyagi, kicsinyes, garasos (8), túlságosan igényes, ingyenc, válogatós, finnyás (9), vagy viselkedhet közönségesen, kulturálatlanul (10–11):

- (8) Ribizli és Köszméte ülnek a vendéglőben, és az étlapot tanulmányozzák. Ribizli odahívja a tulajdonost, aki régi ismerőse, és megkérdi:
- Mondja, nem szégyelli ezeket a szörnyű magas árakat?
 - Én szégyelljem? Szégyellje az, aki meg tudja fizetni!
- (9) A vendég magához inti a pincért, és az étlapra mutat:
- Hozzon nekem egy ropogós malacsültet, de sovány legyen, vékony rásütött szalonnával a tetején. És ne legyen túl sült, de félig nyers se legyen... Ne legyen kemény, csak ropogós... És ne legyen puha...
 - Kérem, uram – feleli a pincér. – És a vércsoportja milyen legyen?
- (10) „Nálunk mindig a vendégnek van igaza. Csak nyugodtan szórja a csészébe a hamut, a kávé már is a hamutartóban szolgáljuk fel önnek.”
- (11) Zajos, másokat megbotránkoztatóan viselkedő társaság szórakozik egy étteremben, aranyláncos úrgazdagok. Egyszer csak egyikük odakiált a pincérnek:
- Hé, pincér, hol van itt a klotyó?
 - Menjen csak előre, aztán forduljon jobbra, ott talál egy ajtót, arra ki van írva, hogy „urak”. De ne törődjön vele, lépjen csak be nyugodtan.

Ezek mindegyikében jelen van az ironia mint meghatározó gondolatalakzat. Forгатókönyv-ütközést legfeljebb a (9)-nél lehet felvetni (*vércsoport* → ORVOSI VIZSGÁLAT), de itt is fontosabb a társalgási maximák megsértése, hiszen a malac vércsoportjára vonatkozó kérdés nem valódi (Grice: minőség), nem releváns (Grice: viszony/relevancia) és nem is udvarias (Leech: rokonszenv). A (8)-ban Ribizli udvariatlan kérdésére a pincér hasonlóan udvariatlan választ ad (ennek

a viccnek egyébként legalább annyira az étterem mint üzleti vállalkozás a célpontja, mint az anyagi vendég), a (10)-ben és a (11)-ben pedig a látszatudvariasság mögött jól kivehető a bárdolatlan vendéggel szembeni negatív attitűd.

Rendeléskor a figyelmes pincér türelmesen válaszol a vendég kérdéseire. Mivel a vendéglátás, ahogy az imént megjegyeztük, üzleti vállalkozás, óhatatlanul hozzátartozik az önérdék: a gazdaságos működtetésre, nyereségre törekvés. Ezzel mindnyájan tisztában vagyunk, így az önérdék lelepleződése csakis akkor humoros, ha túlzó, nagyon átlátszó, sőt nem is titkolják, mint a (12) pincére, aki készségesen felfedi a trükköt a vendég előtt (vö. még a (3), (4) és (8) példákkal):

- (12) A vendég nézegeti az étlapot, majd odainti a pincért:
- Mondja, hogy kerülhet többre a tükörtojás három tojásból, mint a rántotta ugyancsak három tojásból?
 - Mert a tükörtojást meg tudja számolni a vendég.

Ennél többet nem kell mondania a pincérnek, mert az implikatúrát (Grice 1975) bárki levezetheti: 'a rántottát nem három tojásból készítik, ahogy az étlap ígéri, hanem kevesebből'. A (12) tehát ismét csak nem forgatókönyvvicc, hanem implikatúravicc: a pincér (s rajta keresztül a viccmesélő) kihasználja a mennyiség első maximáját (Grice), valamint a tapintat, nagylelkűség udvariassági maximáit (Leech), ami a humort tulajdonképpen kiváltja.

Történhet az is az étteremviccek világában (a valóságban persze nem jellemző), hogy a pincér nem sérti meg az önérdéktől vezérelve a tapintat és a nagylelkűség maximáit, hanem ellenkezőleg: saját maga és munkáltatója rovására maximálisan betartja:

- (13) – Pincér – kérdezi az étlapot böngészve a vendég –, őszintén, mit ajánl?
- Őszintén? Fáradjon át a szomszéd vendéglőbe, uram.

Efféle őszinteségre azért nem számítunk a mindennapokban, mert az önérdék elve legalább annyira alapvető emberi viselkedési és társalgási alapelv, mint a grice-i együttműködés alapelv vagy az udvariasság (Nemesi 2015b). Itt is lényeges az implikatúra a viccszöveg ökonómiája szempontjából: 'a szomszéd vendéglő (sokkal) jobb, a pincér nem tudna olyan étellel szolgálni, amivel a vendég elégedett lenne'. De a humor elsődlegesen az önérdék elvének olyan fokú megsértéséből származik, amit a minőség, a tapintat és a nagylelkűség maximái sem indokolnak.

Térül-fordul a pincér: kiszolgálás

Talán a legtermékenyebb poénforrás az étteremviccek nagy csoportján belül a rossz kiszolgálás. Ez számos dolgot takarhat: a rendelést követő kiszolgálás lehet lassú, a pincér ügyetlen, pontatlan, felmerülhetnek minőségi, mennyiségi és higiéniai kifogások. Lássunk ezek köréből is egy kis válogatást.

Először jöjjön két variáció a lassúságra – az éhes vendég ugyanis szereti, ha nem kell sokáig várnia a kiválasztott ételre. A (14)-ben a vendég illokúciós aktusának (számonkérés, panasz) félreértése (a leves minőségének dicsérése) a kulcsmozzanat (vö. Nemesi 2016), míg a (15)-ben újfent a túlzás és az ironia:

- (14) Vendég: – Pincér! Már ötödször rendelem meg a levesemet!
Pincér: – Örülök, hogy ennyire ízlik, drága uram!

- (15) A majdnem üres étteremben egy vendég odaszól a pincérnek:
– Főúr, kérem, ha majd egyszer megöregszik, és nyugdíjba megy, feltétlenül mondja meg az utódjának, hogy valaki rendelt egy bécsi szeletet!

Lendvai (2008) a kétértelműséget és a túlzást is a vicc „receptúrájának” részeként sorolja fel a raskini összeegyeztethetetlen forgatókönyvek váratlan összekapcsolása mellett: „a vicc tulajdonképpen parodizálja a konvencionális társalgást” (i. m. 238). Ám egyik sem kötelező „alapanyag”. Az alábbi „ügyetlen pincér” viccben az ironia/szarkazmus túlzás és forgatókönyv-ütközés nélkül is betölti hivatását, hogy humoros legyen:

- (16) Az ügyetlen pincér a vendég térdére pottyantja a sült húst. A vendég flegmán a másik térdére mutat:
– Erre még kérek egy kis savanyúságot!

Tegyük hozzá, hogy ez a beszédalakzat is társalgási konvenciót, sőt konvenciókat sért: egyfelől nem gondolhatjuk azt, hogy a vendég tényleg a másik térdére kéri a savanyúságot (grice-i minőség), másfelől az ironia/szarkazmus negatív viszonyulást kifejező jelentése (a beszélő implicit attitűdje) leszólást és ellenérzést is sugall (Leech: jóváhagyás- és rokonszenvmaxima).

A pontatlan pincér az étteremviccek világában nem azt hozza a vendégnek, amit az rendelt, ráadásul tévedését hajlamos a vendégnek okozott újabb kellemetlenséggel tetézni – a (17)-ben Leech tapintat- és nagylelkűség-maximájának figyelmen kívül hagyásával:

- (17) – Tessék, itt van a pacal és a korsó sör.
– Elnézést, de nem ezt rendeltem. A szomszéd asztalnál ülő úr kérte ezt.
– Igen? Akkor cseréljenek gyorsan helyet.

Nem ritka, hogy a pincér afféle „flúgos”, „lökött” vicckarakter, mint Jean és/vagy a gazdája, Arisztid és Tasziló, „a rendőr”, „a skót”, „a szőke nő” stb. Ezt láttuk a (17)-ben, és ugyanezt figyelhetjük meg a (18)-ban is, amely szemantikailag megengedi ugyan a vendég szavainak félreértését (l. az *azt* deiktikus mutató névmás referenciáját), de pragmatikailag aligha:

- (18) Vendég: – Pincér! Azt hozza, amit az ablaknál ülő vendég eszik.
Pincér: – Máris, uraság!
Pár perc múlva verítékezve érkezik vissza.
– Bocsánat, hogy ennyire megvárakoztattam, de alig tudtam elvenni az illetőtől...

Ámulatba esnénk és megbotránkoznánk, ha a való életben ilyen jelenet tanúi lennénk, hiszen a pincér mindkét érintett vendéggel szemben súlyos udvariatlanságot követne el – az egyiknek olyan ételt felszolgálva, amelybe egy másik vendég már beleevett, a másiktól pedig étkezés közben erőszakkal elvéve az általa korábban szabályszerűen rendelt ételt. Forgatókönyvek nem ütköznek, hanem az ÉTTEREMBEN forgatókönyvet manipulálja a vicc egy deiktikus kétértelműséget kihasználva oly módon, hogy az események normális, a forgatókönyvnek megfelelő menete komikusan udvariatlan fordulatot vegyen. Rátérve a minőségi kifogásokra, amelyek az étteremviccek nagy hányadának a témáját szolgáltatják, változatos nyelvi eszközökkel találkozunk. A (19) egyszerű enthüméma- vagy implikatúravicc: 'ha egy helyett négy cukorral hozza a pincér, akkor nagyon rossz lehet a kávé'. A (20) az alárendelő szóösszetételek két fajtáját keveri össze: a *tyúkhúsleves* tyúkhúsból készült leves, a *székelygulyás* viszont nem székely ember húsból készült leves, hanem Székely József író-levéltárosról, Petőfi barátjáról kapta a nevét. A (21) a *csuka* szó poliszemiáját kamatoztatja, tudniillik a csuka (mint édesvízi ragadozó halfajta) szájformája hasonlít egyes cipők (például a foccipők) orrának alakjára.

- (19) – Pincér, hozzon egy dupla feketét!
– Hány cukorral, uram?
– Ha jó a kávé, akkor eggyel szoktam inni.
– Igenis, kérem, négygel hozom!

- (20) A vendég bosszúsan hívja magához a pincért:
– Pincér, ebben a tyúkhúslevesben nincs is tyúk!
– Na és? – von vállat a pincér. – A székelygulyásba se főzzük bele a székelyeket.

- (21) – Pincér! Én halászlevet rendeltem vegyes halból... És akkor ebből a lötyyből, amit eléem rakott, kihalásztam egy cipőfűzőt!
– Ez természetes, uram, hiszen csuka is volt benne.

Úgy teljes a kép, ha a minőség mellett a mennyiségre vonatkozó elvárásra is kitérünk. Az önérdék alapján megjósolható, hogy az étteremviccekben jellemzően kisebb a felszolgált adag, mint azt a vendég szeretné, és immár az is sejthető, hogy a túlzás alakzatával lehet a legegyszerűbben érzékeltetni ezt az elvárássértést. A citromot a (22)-ben 'citromkarika'-ként értelmezzük (az ÉTTEREMBEN forgatókönyv révén), s mivel az átlagos bécsi szelet mérete világtudásunk szerint jóval nagyobb, mint egy citromkarikáé, a citromkarika alatt „rejtőző” húsadagot a (22)-ben valószínűtlenül aprónak kell elképzelnünk:

- (22) A vendég csodálkozva nézi az elé tett ételt.
– Pincér, hol a bécsi szelet?
– A citrom alatt, uram.

Rendkívül zavaró a vendégnek és kínos az éttermi személyzetnek, ha higiéniai hiányosságok merülnek fel. Az étteremviccek különös pincérei vagy félreértik az erre utaló megjegyzést, vagy elengedik a fülük mellett. A (23) épp olyan illokúciós vicc, mint a (14) volt, a (24)-ben viszont nem félreértik az egyébként elég nyersen kifejezett illokúciós szándékot (udvariassági maximák megsértése, túlzás), hanem válasz nélkül hagyják:

- (23) – Pincér, az ujja beleér a levesbe!
– Semmi baj, uram. Már nem forró.
- (24) – Pincér, ez az abrosz olyan koszos, hogy az egész étlap rajta van!
– És választott már uraságod?

Ne hallja senki más: pincérek, szakácsok a színpalak mögött

Elvértve akadnak olyan étteremviccek is, amelyek színtere – Goffmannal (1959) szólva – dramaturgiai szempontból nem a nyilvános, homlokzati zóna, hanem „a színpalak mögötti” terület, ami ez esetben azt jelenti, hogy a vendégek nem hallják, mit mondanak róluk a pincérek vagy a konyhai személyzet. Humorról lévén szó, nem várhatunk hízelgő véleményt, tapintatot és szimpátiát. A (25)-ben az egyik pincér azt implicálja, hogy a hónap vége felé az embereknek már kevesebb a pénze, ezért nem annyira igényesek és nagyvonalúak, jobban megnézik az étlap jobb oldalán feltüntetett árakat:

(25) Pincérek beszélgetnek:

- Mennyire észre lehet venni, hogy már közeledik a hó vége!
- Miből?
- Az emberek ilyenkor az étlapot nem balról jobbra, hanem jobbról balra olvassák.

Másik forgatókönyv ezúttal sincs, a vendégek pénzbeosztási szokásainak és időszakosan érzékeny mentalitásának implikaturába csomagolt leszólása elegendő a humorhoz. A (26)-ban durvább, de explicit a leszólás („annyira részeg”), ami önmagában nem lenne humoros, csakis a rutinszerűen alkalmazott hasznoszerzési mód természetességével kiegészülve (vö. a korábbi önérdékviccekkel):

(26) Párbeszéd a vendéglő konyháján:

- Főzz ki két pár virslit annak a kockás inges vendégnek.
- Elég lesz annak egy pár is. Annyira részeg, hogy úgyis kettőnek látja majd.
- Jó, jó, de ő négy párat rendelt!

Egyéb szolgáltatások

Sorrendileg nincs egyértelműen meghatározva az ÉTTEREMBEN forgatókönyvön belül az olyan egyéb szolgáltatásoknak a helye, mint a mindenütt elvárt mosdóhasználat, valamint a virágvásárlás (hölgyek részére) és a szórakoztató élőzene (pl. cigányzenekar). A (27) az éttermi higiénia vicceivel is rokonítható; implikaturába foglalt poénja az, hogy a közegészségügyi szabályoknak csak látszólag felel meg az étterem tulajdonosa azzal, hogy a vendégeket távol tartja a mosdótól, s így a lehető legkisebb ráfordítással tudja tisztán tartani a

helyiséget (az önérdek trükkös, de komikusan valószínűtlen érvényesítése a vendég kárára). A (28)-at az éttermi környezeten kívülre is lehetne helyezni, mindenesetre célpontja a férj, akiből már kiveszett a felesége iránti romantikus lelkesedés, és a pénztárcáját is kímélve azt tartja magától értetődőnek, hogy egy férfi csak akkor vesz virágot egy nőnek, ha (még) nem a házastársa (vö. Nemesi 2016: 153). A (29)-ben a hegedűmuzsika gyenge, művészinak nem nevezhető színvonalára utal a zenész, akiben a kisvendéglő hegedűse nem az általa remélt hatást váltotta ki játékaival:

- (27) A közegészségügyi ellenőrök nagyon megdicsérik a vendéglő gazdáját:
– Harmadszor jöttünk egy hónap alatt... Mondja, hogy csinálja, hogy önöknél mindig tiszta a mosdó? Van szappan, frissen mosott törülköző...
– Nagyon egyszerű. Kiírtuk, hogy „zárva”.
- (28) Egy virágáruslány kínálja a vendéglőben portékáját:
– Egy csokor rózsát a szépasszonynak? Vagy inkább tulipánt?
– Egyiket sem... Láthatja, hogy a feleségemmel vagyok.
- (29) A kisvendéglőben a hegedűs egy Chopin-keringőt játszik. Egy vendég az asztalra borul, és hangosan zokog.
– Bocsánat, lengyelnek tetszik lenni? – kérdi tőle a hegedűs.
– Nem – feleli a vendég. – Zenész vagyok.

Implikaturaviccek tehát ezek is, forgatókönyv-ütközésről nem beszélhetünk – bár ilyen is lehetséges, amikor például az alapszolgáltatás (étkezési lehetőség) nyelviileg összekeverhető a kiegészítő szolgáltatással (élőzene kívánságra). A (30) kétértelműségének egyik forrása, hogy mindkét szolgáltatás rendelésre történik, a másik pedig, hogy a pacsirta (l. Dinicu virtuóz darabját, a Pacsirtát) rendszertanilag ugyanúgy a madarak osztályába tartozik, mint a csirke. Azt mondhatjuk, hogy az ÉTTEREMBEN forgatókönyv két részforgatókönyve kerül itt átfedésbe. Emellett a lassú kiszolgálás toposza is megjelenik:

- (30) A zenés kertvendéglőben éjfél tájt már igen emelkedett a hangulat, a primástól egymás után rendelik a nótákat, van, akinek már várnia kell, míg sorra kerül. A cigányprimás odamegy az asztalhoz, és azt kérdi:
– Bocsánat, uram, ön rendelte pár perce a zenekartól a Pacsirtát?
– Nem – mondja bosszúsan a vendég. – Én egy órája a pincértől rendeltem egy csirkét...

Amikor befejezzük az étkezést: fizetés, távozás

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a túlzónak talált éttermi árszabásra adott tipikus nyelvi viccreakció a túlzás. Alakváltozata sokféle lehet. A (31)-ben a vendég egy másik fogalmi tartományt – vagy, ha úgy tetszik, forгатókönyvet – idéz fel (NÉPSZÁMLÁLÁS), de sem kétértelműségről, sem ellentmondásról, sem forгатókönyvváltásról nincs szó, csupán túlzó hasonlatról (analógia az éttermi számla tételeinek összeadása és a népszámlálás között). A (32)-re már mondhatjuk, hogy raskini forгатókönyvvicc, hiszen az a másodlagos forгатókönyv, amelyre a vendég utal (SZEXUÁLIS SZOLGÁLTATÁS), váratlan, valószínűtlen és váltást jelent, még ha nem is hatálytalanítja az ÉTTEREMBEN forгатókönyvet.

(31) A vendég magához inti a főpincért, és kéri a számlát. Amikor meglátja a végösszeget, azt mondja:

– Főúr, ha nálunk maga végezné a népszámlálást,
Magyarországnak ötmilliárd lakosa volna...

(32) – Kisasszony, öltözzön, hazaviszem – mondja a vendég a csinos pincérnőnek. – Úgy látom, a számlában már maga is benne van...

Teljesen más az ellenérdekelt (fizető)pincér viszonyulása a számla kiegyenlítéséhez: ami a vendégnek anyagi kiadás, az neki jogos bevétel némi nyereséggel. Ahogy az étteremvics vendége lehet szélsőségesen fukar (főleg egy „skót” vendég), a fizetőpincér is lehet pénzsóvár, sőt kifejezetten gonosz a színfalak mögött. A (33) belső monológja szerint a karakter gyakorlatilag az összes leechi udvariassági maximát megszegte a vendéggel szemben:

(33) – Micsoda gazember – füstölög magában a fizetőpincér. – Van pofája 50 forint borravalót adni. Még szerencse, hogy a bűdös húsból és a romlott burgonyából hoztam neki. A kávéjába beleköptem, a kenyérére ráhamuztam, és a számolásnál becsaptam 200 forinttal. Ha az ember nem vigyáz, ki van szolgáltatva ennek a sok ronda vendégnek.

Időszerű következtetések

Látványos sikere ellenére Victor Raskin (1985) humorelmélete minden utólagos korrekciós és formalizálási kísérlettel együtt (Attardo–Raskin 1991, Raskin–Hempelman–Taylor 2009) alapvetően tévesnek bizonyult. Még vic-

celméletként sem állja meg a helyét, hiszen – mint kiderült – empirikus úton nagyon könnyen cáfolható. Elegendő volt egy véletlenszerűen összeválogatott, 32 éttermi témájú magyar viccet tartalmazó korpusz ahhoz, hogy bátran kijelentsük: a viccek nagy részében nincs forgatókönyvváltás, van viszont sokfajta elvárásértés, viselkedési normaszegés, vagyis az inkongruenciát vélelmező humorfelfogás helyénvaló lehet, csak más leíró eszközzel kell megragadnunk ezt az inherens inkongruenciát. A forgatókönyv fogalma egyébként nélkülözhetetlen a viccek és más humoros (akár multimediális) szövegek szemantikájának és pragmatikájának magyarázatához, nélküle ugyanis nem lenne világos, hogyan tudnak az ilyen szövegek annyi jelentést magukba sűríteni. Meggyőződhattunk róla, hogy a vicc mint szövegtípus változatos, alapforgatókönyve sokféleképpen manipulálható, visszatérő eszköz a túlzás, az irónia és általában az implikátúra, a grice-i és leechi társalgási maximák megsértése, amiből kiindulva nagyobb esélyünk lehet egy adekvát humorelméletet megalkotni (l. Nemesi 2015b) – még úgy is, hogy Raskin és Attardo tudományos tekintélye a mai napig érezhetően akadályozza a paradigmaváltást a nyelvészeti humorkutatásban (l. pl. Raskin 2008, Attardo 2017).

Anagrammával kezdtem, és ígértem még egyet e köszöntő cikk végére. Íme: „a csinos Timea is egri”. Megfejtését az olvasóra bízom. Nem lesz nehéz.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Arisztotelész 1999. Rétorika. Telosz, Budapest.

ATTARDO, Salvatore 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. *Journal of Pragmatics* 19/6: 537–558.

ATTARDO, Salvatore 1994. *Linguistic theories of humor*. Mouton de Gruyter, Berlin.

ATTARDO, Salvatore 2008. Semantics and pragmatics of humor. *Language and Linguistics Compass* 2/6: 1203–1215.

ATTARDO, Salvatore (szerk.) 2017. *The Routledge handbook of language and humor*. Routledge, New York – London.

ATTARDO, Salvatore – Jean-Charles Chabanne 1992. Jokes as a text type. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 5/1–2: 165–176.

ATTARDO, Salvatore – Victor Raskin 1991. Script theory revis(it)ed: Joke similarity and joke representation model. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 4/3–4: 293–347.

- BALÁZS Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.) 2012. Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei. Magyar Szemiotikai Társaság – ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BROCK, Alexander 2004. Analyzing scripts in humorous communication. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 17/4: 353–360.
- DYNEL, Marta 2009. Humorous garden-paths: A pragmatic-cognitive study. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- GARFINKEL, Harold 1984/2013. A mindennapi tevékenységek rutin-háttérének vizsgálata. In: Bodor Péter (szerk.): Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv. L'Harmattan, Budapest. 15–52.
- GOATLY, Andrew 2012. Meaning and humour. Cambridge University Press, Cambridge.
- GOFFMAN, Erving 1959. The presentation of self in everyday life. Doubleday Anchor, Garden City (NY). [Magyarul: Az én bemutatása a mindennapi életben. Pólya. Budapest.]
- GRICE, H. Paul 1975. Logic and conversation. In: Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.): Syntax and semantics, vol. 3: Speech acts. Academic Press. New York. 41–58. [Magyarul: Tanulmányok a szavak életéről. Gondolat, Budapest. 1989/2011. 27–42.]
- HÁMORI Ágnes 2017. Diskurzusműfaj, séma és forgatókönyv: a „vicc” műfaj sémájának jellemzői és kiépülés dinamikája a társas interakciókban. *Magyar Nyelv* 113/3: 311–329.
- LEECH, Geoffrey N. 1983. Principles of pragmatics. Longman, London – New York.
- LENDVAI Endre 1996. Közelkép a verbális humorról. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LENDVAI Endre 2008. A vicc anatómiája és élettana. In: Daczi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): Ezerarcú humor. Tinta, Budapest. 231–239.
- MARTIN, Rod A. 2007. The psychology of humor: An integrative approach. Elsevier, Amsterdam.
- MOONEY, Annabelle 2004. Co-operation, violations and making sense. *Journal of Pragmatics* 36/5: 899–920.
- MORREALL, John 2004. Verbal humor without switching scripts and without non-bona fide communication. *HUMOR: International Journal of Humor Research* 17/4: 393–400.

- NEMESI Attila László 2006. Szó szerinti jelentés, konvencionális jelentés, vezérjelentés. *Világosság* 47/8–9–10: 31–43.
- NEMESI Attila László 2009. Az alakzatok kérdése a pragmatikában. *Loisir*, Budapest.
- NEMESI Attila László 2011/2016. Társalgási maximák és nyelvi humor. In: uő, *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció. Hét tanulmány*. *Loisir*, Budapest. 135–159.
- NEMESI Attila László 2013. Implicature phenomena in classical rhetoric. *Journal of Pragmatics* 50: 129–151.
- NEMESI Attila László 2015a. Melyik pragmatikaelméletnek van a legjobb „humorérzéke”? In: Bódog Alexa – Csátár Péter – Németh T. Enikő – Vecsey Zoltán (szerk.): *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. *Loisir*, Budapest. 123–156.
- NEMESI Attila László 2015b. Levels and types of breaking the maxims: A neo-Gricean account of humor. *Intercultural Pragmatics* 12/2: 249–276.
- NEMESI Attila László 2016. Beszédaktusviccek. In: Boda-Ujlaky Judit – Barta Zsuzsanna – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *A humor nagyítón keresztül*. *Tinta*, Budapest. 148–162.
- RASKIN, Victor 1985. *Semantic mechanisms of humor*. D. Reidel, Dordrecht.
- RASKIN, Victor (szerk.) 2008. *The primer of humor research*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- RASKIN, Victor – Christian F. Hempelmann – Julia M. Taylor 2009. How to understand and assess a theory: The evolution of the SSTH into the GTVH and now into the OSTH. *Journal of Literary Theory* 3/2: 285–311.
- RASKIN, Victor 2004. Semantics. In: Salvatore Attardo (szerk.): *Encyclopedia of humor studies*, vol. 2. SAGE, Thousand Oaks (CA). 673–677.
- RASKIN, Victor 2017. Script-based semantic and ontological semantic theories of humor. In: Salvatore Attardo (szerk.): *The Routledge handbook of language and humor*. Routledge, New York – London. 109–125.
- SCHANK, Roger C. 1999/2004. Dinamikus emlékezet. A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése. Vince. Budapest. [Első megjelenés: *Dynamic memory revisited*. Cambridge University Press, Cambridge.]
- SCHANK, Roger C. – Robert P. Abelson 1977. *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale (NJ).
- SÉRA László 1980. *A nevetés és a humor pszichológiája*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- H. TOMESZ Tímea 2015. A tartalomhoz forma. A tömegkommunikáció szövegfajtái történeti és pragmatikai keretben. Líceum, Eger.
- H. VARGA Gyula 2007. Műfaj és/vagy szövegfajta a médiában. In: uő (szerk): Kommunikáció és szövegkutatás. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Nova Series Tom. XXXIV.) Líceum, Eger. 40–47.
- YUS, Francisco 2016. Humour and relevance. John Benjamins, Amsterdam.

Források

- Hahota az asztal körül. Összeállította: Horváth Mihály. Óceán Kft. Debrecen. 1996.
- A legnagyobb vicckönyv 10 000 viccel. Összeállította: Köves József. K.u.K. Kiadó. Budapest. 1999.

BALÁZS GÉZA

A MÉDIA HATÁSA AZ ÁLMOKRA

Bevezetés

Az onirikus (görög-latin: álommal kapcsolatos) tevékenység vizsgálata (az álomkutatás) társadalomtudományi területen főként a pszichológiához kapcsolódik, de vannak irodalmi, művészeti, filozófiai, szemiotikai, valamint etnológiai, antropológiai, nyelvészeti és néprajzi vonatkozásai is. Az álomkutatás eddig a következő tudományokkal, tudományágakkal érintkezett: néprajz, folklorisztika (leginkább az álmoskönyvek), etnológia (azon belül különösen: összehasonlító vallástörténet), pszichológia (több ága is: néplélektan, pszichoanalízis), etológia (az állatok álomtevékenysége), orvostudomány (agykutatás, neurobiológia).

Tanulmányomban az álomkutatásnak a médiával kapcsolatba hozható területeit tekintem át. Elsősorban arra keresem a választ: vajon hogyan, miként hat a média az álmainkra; befolyásolja-e a média az álmainkat?¹

Mindennapi naiv megfigyeléseink szerint: a média (könyv, film, rádió, televízió, internet) hatással van az álmainkra. Különösen arra emlékszünk, ha elalvás előtti olvasmányunk álunkban „folytatódik”, vagy ijesztő filmet néztünk, s annak emléke (hatása) az álmainkban megjelenik (különösen mint félelmetes, zaklató álom). De hogyan és miként?

Az álmok szerveződésének „filmszerűségére” többen felhívják a figyelmet: de vajon az álmok mennyiben szolgáltak mintaként, mennyiben hatottak a filmművészetre?

Már jóval kevésbé naiv tapasztalat, hogy vajon milyen színekben, színekkel álmodunk? Itt is fölvetődhet mediális kapcsolat: a fekete-fehér és színes képek, filmek hatása.

Az álom mibenléte

Az álom: 1. Alvás közben észlelt (képszerű) képzetek sorozata. Álmodást lát. 2. Alvás. Álmodásban is elmondja. Örök álom (a halott állapotának jelképe). 3. Álmodosság. 4. Ábrándos képzelődés. *Hiú álom; a legszebb álma vált valóra.* (ÉkSz. 2003: 35). Kapcsolódó szavak, jelentések: álomfejtés, álomhozó, álomital,

¹ Részletek a szerző *Az álmok nyelve* című kismonográfiájából (Inter Nonprofit Kft, Budapest, 2018.) Korábbi tanulmányok pl. Balázs 2011, 2016. A mediális részek kifejtése ebben a tanulmányban történik. A tanulmány korábbi változata: Balázs 2017.

álmosság, álomkép, álomkór, álomlátás, álomlovag, álompár, álompör. Most alapvetően az első jelentésű álommal foglakozom: 1. Alvás közben észlelt (képszerű) képzetek sorozata. Ebben az álom nagyban hasonlít a filmre.

Tehát az álom gondolatok, képek, érzések, hangok összessége, mely alvás közben az agyi működés eredménye. Az álom a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja (illogikus), nem a közlés eszköze, ám az emberiség a kezdetektől fogva jelentőséget és jelentést tulajdonít neki.

Arisztotelész az alvásról értekezve (*De insomnis*) azt mondja, hogy az álom vagy percepció (észlelés, érzékelés), vagy gondolkodási képesség, de inkább az utóbbi (Heller 2011: 45). Freud (1986) szerint az álom nem a közlés eszköze, senkihez sem akar szólni, de rejtett üzenetek vannak benne. Jung (1993) szerint az álom a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja, illogikus, sőt (esetleg) prelogikus gondolkodást mutat. Elsősorban visszafelé, s (Jung szerint) talán korlátozottan előre felé is működik. Freud és Jung szerint is az álmok szimbolikusak, az ember szimbólumteremtő (jelentésátvivő) képességének bizonyítékai. Ezek a szimbólumok megfejthetők.

Heller Ágnes (2011) többször is hangoztatja az álomban felbukkanó biszocializációt, azaz az egymástól független gondolati elemek összekapcsolódását, amely a tudományos zsenialitás egyik forrása. Az álom vizuális emlék, képek egymásutánja. A képek között többnyire nincs sem kauzális, sem pedig teleologikus összefüggés.

A kutatók többnyire egyetértenek abban, hogy az álomban az ébrenlét alatt szerzett emlékek valamilyen (re)konstrukciója folyik, de nem értenek egyet az álom szerepének értelmezésében. Némely kutatónak az az álláspontja, hogy az álmodásnak és álmoknak nincs semmiféle funkciójuk, pusztán az emberi természet érdektelen kísérőjelenségei, amelyeknek az ember „jelentéstulajdonító” képessége kapcsán kíván csak értelmet tulajdonítani.

Álom és média kapcsolata

A pszichológia mellett az álmok antropológiai nyelvészeti és szemiotikai kutatása érintkezhet leginkább a médiaelmélettel. Ebben a keretben a következő kérdések merülhetnek fel, amelyekre megkísérek választ adni.

1. Gondolkodás és álom közötti kapcsolat.
2. Az álomemlék (álomesemény) érzékelése és elbeszélése.
3. Álom és film.
4. Kulturális (azon belül: mediális) hatások az álomban.
5. Az álmok (álomesemények) színe.

Gondolkodás és álom

„A képzeletbeli élmény ugyanolyan címen alkotóeleme az embernek, mint a nappali élmény és a gyakorlati tevékenységek” írja Eliade (2006: 154) az álomra is utalva. Az álom tehát a tudatos gondolkodás feltűnő kontrasztja, illogikus, sőt (esetleg) prelogikus gondolkodást is mutat: „Az álom rendkívül összetett jelenség, ugyanolyan bonyolult és végeláthatatlan, mint a tudat megnyilvánulásai” írja Jung (1993: 115 és 129). Jouvet (2002: 113) szerint az alvás, álom, tudat és emlékezet viszonya nem egyértelmű. Az álomban azonban már fölbukkannak tudatos elemek. Az álomban való kiabálás során sokszor fölébredünk, és emlékszünk az álomeseményre vagy annak valamely mozzanatára. Például az álomban való zuhanás, menekülés, futás, kerékpározás („hiábavaló tekerés”) stb. során gyakran bekapcsol a reflexív tudat: „ez nem a valóság, szerencsére nem fogok lezuhanni”, „nem valóságosan üldöznek” stb. Ilyen esetekben lehetséges a tudatos fölébredés is (hogyan megszabaduljunk a nyomasztó álomtól). Az álomszakaszban „élménytudatosság” van (a külvilágtól elszigetelt agy megteremti a saját élményeit), de „hozzáférési tudatosság” nincs; bár megfigyelték, hogy még mély alvás közben is felébred az ember, ha saját nevét hallja (Pléh 2008: 284).

Általánosságban elmondható, hogy alvás/álom közben az ébrenlét alatti emlékek valamiféle (re)konstrukciója zajlik. Ám az továbbra is kérdés, hogy a paradox alvás időszaka az agyi feldolgozást (az emlékek konszolidációját, pl. a bevésést) segíti, vagy a feldolgozás folyamatának a következménye.

Mások az emlékezetbevésés helyett az alvás felejtési funkcióját hangsúlyozzák. A bejutó ingerek következtében az agy (agyhi hálózat) túlterhelte válik, ennek tünetei ún. „parazita viselkedések”: a furcsa képzettársítások, hallucinációk, rögeszmék. Ezeket egy „fordított irányú tanulási”, másként „tisztogatási”, „takarítási” folyamatnak el kell távolítania. Egyes szerzők ki is mondják: „Az álmodás célja a felejtés” (Jouvet 2002: 147). A felejtés fontosságát az ókortól fogva többen is kiemelik. Cicerónál például ez szerepel: nagyobb szívességet tenne nekem, aki arra tudna megtanítani, hogy miként felejtsem el azt, amit feledni szeretnék (idézi: Horváth 1984: 171). Az álomkór és a felejtés szürreális képei felbukkannak Márquez (1983) kultuszregényében is.

Az álom tehát a tudatos gondolkodás ellentéte, a nem tudatos–tudatos állapot határán van, tudatállapotára torzultság, átmenetiség jellemző. Az álomperiódus néha képes átlépni a tudatos világba, kapcsolatban van a fantáziálással. Alvás-álmodás közben az ébrenlét alatt begyűjtött információk valamiféle (re)konstrukciója (újraalkotása, elrendezése) folyik. Eközben „tisztogatási”, „takarítási”, azaz felejtési folyamatok is zajlanak, hogy mentesítsék az agyat a túlter-

heléstől. Úgy tűnik, hogy az álom a rövid távú memóriával van kapcsolatban, ezért jórészt kihullik, elfelejtődik. Ez abból következik, hogy az aktuális, friss álmot (álomeseményt) felidézni csak rövid távon lehet. Ha valahogyan mégis átkerül a tartós (hosszú távú) emlékezeti tárbá, akkor annak oka van: a) valamilyen élettani ok, b) tartalmi ok (félelem, hívószó, szinkronicitás ~ egybeesés), c) pragmatikai ok: felébredünk és elgondolkodunk rajta és följegyezzük.

Az álomemlék (álomesemény) érzékelése és elbeszélése

Mindennapi tapasztalat, hogy az álmainkat gyorsan elfelejtjük, de vannak maradandó, erős hatású álomemlékek is. Azonkívül szívesen beszélünk az álmainkról. „Az álom lényegét tekintve elmesélhetetlen” írja Thass-Thienemann (2016: 156). Bonyolult nyelvi kérdés, hogy az alapvetően vizuális álomemléket miként verbalizáljuk. Például álomnapló vezetésekor döbben rá az ember, hogy a fejében lévő álomemlékek mennyire nem illenek össze. Olyan helyzet áll elő, mint amit az irodalomtudományban „az elbeszélés nehézségei” cím alatt tárgyalnak.

Az álom érzékelése elsősorban (de nem kizárólagosan) vizuális. Tehát álmainkból leginkább a képekre emlékezünk. A leggyakoribbak a vizuális (képzeti, „képáramlásos”), de vannak kinezikus (máshol kinetikus, azaz: mozgásos) álmok. De előfordulnak: vizuális és akusztikus (auditív, akusztikus), esetleg olfaktorikus (olfaktív) vagy ízlelési álmok is. Az akusztikus álmokra is viszonylag könnyen emlékezünk: valaki valamit mond, vagy éppen az alany beszél álmában. Ezek többnyire értelmetlen, vagy értelmezhetetlen szövegek, de előfordulnak értelmes mondatok, szövegek is. Bölcsészkar hallgatók álomemlékeiben nagyon gyakran bukkan fel, hogy álmukban folyékonyan beszél az éppen tanult idegen nyelvet. Ezt könnyen bizonyíthatja bárki, aki idegen nyelvet tanul. A magyarázat sem nehéz: a kisebb, korlátozottabb használatú nyelveket beszélők vágya, hogy másokkal kapcsolatba léphessenek, ezért törekednek a nyelvtanulásra, ami hosszú és fáradtságos folyamat, tele kudarcokkal, kifejezési és megértési nehézségekkel. Az „idegen nyelven folyékonyan beszéllek” álom ennek a vágnak a megfogalmazása.

A vizsgálatok szerint rendszerint elkülönül egymástól a vizuális és az akusztikus inger felismerése (vagy az arc nem ismerhető fel, de a szöveg igen, vagy az arc felismerhető, de a szöveg nem, azaz szemantikailag nem értelmezhető). Mivel jobbkezes egyéneknél az arc felismerése (általában a képi felismerés) a jobb agyféltekéhez, a beszéd-írás felismerése a bal agyféltekéhez kapcsolódik, feltételezhető, hogy bizonyos álmok esetében a kapcsolat megszakad (Jouvet 2002: 65–69).

Tehát az érzékelési területek közül alvás közben aktív a vizuális és az akusztikus érzékelés, de korlátozottan. A vizuális érzékelés egyfajta „belső látás”, az akusztikus „belső hallás”, de a külvilág hangjai is beleszövődhetnek az álomba (pl. a vekker, vagy a modern világban a mobiltelefon ébresztője). Itt említendő mediális hatás: a zenére vagy filmre (bekapcsolt tévére) való elalvás. Az adatközlők a zenére való elalvást egyértelműen pozitív élménynek tartják. Míg a filmre (televízióműsorra) való elalvást (ami igen gyakori) károsnak ítélik. Egyes pszichológusok javasolják: a hálósobában ne legyen televízió, a gyerekszobában pedig egyenesen tilos ilyen készüléket tartani!

Az álombeli akusztikus érzékelés lehet emberi hang, bármilyen zaj (zöreji), sőt zene is. Egyes adatközlők arról számolnak be, hogy álmukban énekeltek, daloltak, zenét szereztek – s volt olyan is, aki ezt ébredés után le is tudta jegyezni (kottázni).

Alvás közben tompítottan működik a taktilis (tapintási) érzékelés is. Walter Ong a tapintáshoz sorolja az ízeleést, a szaglást és a hallást is – mert mindháromban van kapcsolat érzékelt és érzékelő között. Az ízeleés és a szaglás valóban egymás rokonai, és a tapintás sajátos fajtái, hiszen az érzékelés valamilyen (cseppfolyós vagy légnemű) anyag koncentrációján át történik. (Walter Ong nyomán Balázs 2012: 47). Álombeli ízérezékelési emlékről Jouvett (2002: 115) is beszámol, de ezt ritkának tarthatjuk, csakúgy, mint a szaglási emlékeket. Példák a taktilis érzékelésre: hideg-meleg élmény, repülés (ami a súlytalanság, lebegés „mennyei” érzését adja), zuhanás, de ide sorolhatók az erotikus-szexuális álmok is (amelyek az orgazmushoz hasonló élménnyel járhatnak együtt). Az érzékelés alapformájának egyébként a tapintás (a taktilis kód) tekinthető, mert itt valós fizikai kapcsolat jön létre az érzékelt és az érzékelő között. Az álmodás során is lehet fizikai kapcsolat (például ha egy ventilátor megy a szobában, vagy nyitva van az ablak, álmodhatunk valami hideget), de a kapcsolat lehet a fantázia eredménye is. Népi megfigyelés, hogy a teli gyomorral való lefekvés és alvás során „rossz”, „hánykolódó”, „zuhanós” álmok következhetnek (ahogy a magyar mondás tartja: *bikával álmodik*), ami azért mégsem föltétlenül csak a fantázia, hanem valamilyen konkrét fiziológiai működésnek lehet a következménye.

A képek lefordításának, vagyis verbális áttételének problémájára Freud is utal: az álomelbeszélést álommunkának nevezi. Ma a pszichológia és a kommunikációelmélet epizodikus (vizuális, képi) emlékeknek nevezi ezeket. Az álomemlékek vizsgálata antropológiai módszerekkel is történhet (megfigyelés, beszélgetés). Az emberek többnyire képesek beszámolni az álmaikról. (Gyűjtési tapasztalatunk azt mutatja, hogy nagy különbség van az emberek között abban a tekintetben, hogy be tudnak-e számolni az álmaikról. Idősebb falusi emberek

– különösen nők – rendszerint gyakori álomlátók, és meg is jegyzik az álmaikat, a fiatalabbak viszont alig vagy sohasem.) Az álomemlékek vizsgálatánál az a módszertani nehézség, hogy a tapasztalatok szerint az álomesemények-álomemlékek többségét rögtön elfelejtjük, ha viszont nem, mert felidézzük, elmeséljük másoknak, akkor az éber tudat narratív formába önti, azaz átformálja, többnyire konfabulálja (kiegészíti, valóságosként adja elő) őket. Az ember „jelentéskereső lény”. Az embert feszültté teszi az álombeli logikátlanság, ezért igyekszik „teljessé” (ok-okozati szempontból logikussá, kauzálissá) tenni, maga számára is kiegészíteni, sőt jelentéseket társítani hozzá. Az álomesemény elbeszélése voltaképpen fordítás, Lotman film és nyelv kapcsán alkotott kategóriája szerint: visszafordítás. „Ha (...) a költészet nyelvéről teszünk át valamit a zene nyelvére, akkor a tartalom pontos egyértelműsége elvileg lehetetlenné válik. Ez a visszafordítások óriási változatosságán is jól látszik.” „A szépprózából a film nyelvére való fordítás e második eset egyik legbonyolultabb megnyilvánulási formája, mivel a széppróza és film nyelvének hasonlósága csupán látszólagos. A nehézségek itt nem csökkennek, hanem megsokszorozódnak, s ennek tudomásul nem vétele a filmes adaptációk gyakori sikertelenségének forrása.” (Lotman 2001: 13.) Pontosan így van ez az álom verbális nyelvre való „visszafordításakor” is.

Az álomelbeszélések felől az álomemlékek, álomesemények vizsgálata tehát komoly módszertani problémát vet fel: vajon valóban olyanok az álmok, amilyeneknek elmondjuk őket? Az értelmezés nehézségével állunk szemben. „Az álmok nagyon kevés megbízható, referenciális komponenssel rendelkeznek (például sohasem lehet ellenőrizni, hogy valóban azt álmodta-e az álmodó, amit álomként elmond), alapvető természetük az, hogy lényegüket, létüket az értelmezésben kapják meg, igazából ettől lesznek álmok. Mint látni fogjuk: maga az álmodás is értelmezés, az álom elmondása egy újabb értelmezés és csak ezt követi a felidézett álomnak a megfejtése. Az álom léte nem más, mint értelmezések értelmezése.” (Bókay 2008: 6.)

Az álomélmény (álomesemény) elbeszéltségével (az álomélmény felidézésétől a narratív poétikai folklórműfajok szövegeibe ágyazottságig) foglalkozik Gulyás Judit (2007) is. Kiindulópontja a Mérei Ferencnél (1984) megjelenő álombéli implikált tudás. Ennek lényege, hogy a manifeszt álmotartalomban „annak alapvetően *metaforikus* konstruáltsága mellett, megjelenik a történet-szerűséget lehetővé tevő, értelmezési-rendezői elvként funkcionáló *metonimikus* mozzanat, vagyis a cselekvés, a tér és az idő szintjén működésbe lépő érintkezés, a kauzalitás és a kronologikusság” (Gulyás 2007: 213). A mentális asszociációk két alaptípusa, a prózára jellemző metonímia (ok-okozati, térbeli, időbeli érintkezés) és a költészetre jellemző metafora (hasonlóságon alapuló

érintkezés) megkülönböztető szerkezeti elvként való tárgyalása Jakobsonhoz (1969) fűződik, de a 20. századi elbeszélő prózában előretör a metaforikus szerkesztésmód is. Az álomelbeszélés problematikája az elbeszélés narratív sajátosságaiból fakad; amelyet a kognitív tudományok fényében ma így látunk: „Az elbeszélés olyan újraíró helyettesítés, amely egyszerre jelenvalóvá teszi, megkonstruálja a tapasztalatot/élményt/fantáziát és értelmezi is azt. Ezáltal a megismerés eszközeként, formájaként funkcionál.” (Gulyás 2007: 221.) Az európai kultúrában a 20. századig a metonimikus szerveződés (kauzális láncolat) uralkodott, amellyel szemben ekkor megjelenik a metaforikus (akauzális, alternatív időelveket érvényesítő) elbeszélésmód, melynek következménye: „tendencia tehát az irodalom narratív műfajaiban az álomelbeszélések felé fordulás” (Gulyás 2007: 221). Visszatérve az álomelbeszélésekhez, az a paradoxon áll elő, hogy a metaforikus szerkesztettségű álomélmény és benne nyomokban meglévő metonimikus szerveződés egymással szemben áll, s ezért törekszik az elbeszélő a kifejtett értelmezésre.

Egy másik tanulmányban Gulyás Judit (2003) a varázsmesei (az álomelbeszéléstől már távolabb álló) pszeudoálmot tartalmazó elbeszéléseket mutatja be a proppi klasszifikáció alapján: Aranyhajú ikrek, Tündér Ilona és az aranyhajú fiú. A hűtlen anya/testvér stb. Az álomelbeszélés tehát narratív kérdéseket vet fel, a mesékben előforduló pszeudoálmok viszont egyfajta művészi megvalósulásai az álomelbeszéléseknek.

Álom és film

Freud azt írja, hogy az álom egy ismeretlen, elfelejtett nyelven beszél. Az „álomnyelv” kapcsán Freud, majd pedig Thass-Thienemann is kiemel olyan jelenségeket, amelyek „filmszerűek”, vagy másként a filmi és a nyelvi kommunikációban egyaránt felbukkannak: hangbéli asszociációk, amelyek elválaszthatatlanok „a tudat alatti fantáziaképek elfelejtett nyelvétől”, sűrítés, jelentések értelmezése (Thass-Thienemann 2016: 154–181).

Jankovics Marcell (2013) mint filmes szakember különös érzékenységekkel fordul az álmokhoz. Az álom és film kapcsolatát több tényező mutatja: a filmlátvány sok tekintetben álomszerű; mindkettőre jellemző a valóságtól elütő, tünékeny képi világ; a filmben, akárcsak az álomban, bármi megtörténhet; mindkettő egyfajta kilépés a való világából. Föltűnő, hogy az álmokban megtalálhatjuk a filmes technikákat (a filmnyelvet). Az élet nem ismeri a képavágást, ám az álom és a film igen. Jankovics (2013: 45) a film nyelvét álomnyelvnek tartja: „Szinte az összes filmtrükk ismert az álmokból. A film nyelve álomnyelv. A filmképek egymásba úszása, az elsötétedés és kivilágosodás, a lassított, gyorsított”

sított vagy éppen szaggatott mozgás, a kimerevedés, a ráközeledés és eltávolodás, a látótávolság hirtelen váltása nagytotáltól a makroközeliig vagy a szemszögé alulnézettől a madártávlatig, a párhuzamos montázs, a flashback mind ismerős az álmokból”. Vagyis az összes filmtechnika ott van az álomban. „Ki merem mondani, a film az egyetlen művészet, amelyik par excellence álomszerű.” Később említi még az álomdramaturgiát és álomképszerkesztést, valamint a színek és árnyékok milyenségét, amelyek filmes-televíziós műfajhatárokat jelölnek ki. S bár sok említés van arra vonatkozóan, hogy az álmok hatnak a filmes megoldásokra, s talán nem véletlenül vezet álomnaplót maga Jankovics is, de azt nem meri állítani, „hogy a sokféle megoldást tudatosan az álmokból vették merítették volna első alkalmazóik” (Jankovics 2013: 45).

Minden valószínűség szerint az álomnak óriási hatása van a művészetekre, s különösen a filmművészetre, s a filmművészet nagyjai sokat merítették az álmaikból, illetve általában az álom technikájából, jelenségéből. Viszont ismeretes a fordított jelenség is: amikor egy valóságélem, a film hat az álomra – megjelenik, folytatódik az álomban. Vegyük példaként az emberek álmaiban gyakran felbukkanó őslényeket (különösen a különféle alakzatokban megjelenő hüllőket, dinókat). Jung igen tetszetős elképzelése szerint ez a kollektív tudatalatti működése (olyan jelenségek jelennek meg álmainkban, amelyek az emberiség őskorából származnak), de valószínűbb és hihetőbb magyarázat, hogy az őslénykutatás, őslényábrázolások, sárkánymesék, s különösen a dinozaurusz-kultuszt felfokozó dinófilmek hatásáról lehet szó. Vagyis az olvasmányemlékek, filmemlékek jelennek meg az álmainkban.

És ha mégsem? Ilyen álomeseményekről Freud és Jung is beszámol. Igaz, a képet árnyalja, hogy a mítoszokban, mesékben régóta szerepelnek furcsa, keverék lények az egyszemű óriástól a hétfejű sárkányig, ezek rajzokban megjelentek, de a fantázia is megalkothatta, kiszínezhette őket.

Álom és film egymásra utaló kapcsolatában akkor lehetnénk biztosak, ha tudnánk, hogy miként álmodtak az emberek a film megszületése előtt. Jankovics (2013: 244) is ezt gondolja: „Azt hiszem, nemcsak én, hanem mindenki filmszerűen álmodik. Arról azonban, hogy ez így is van, nem sikerült meggyőződnöm. A teljes igazságot csak akkor ismerhetném meg, ha visszaugorhatnék én is az időben, a film fölfedezése előtti korba, és személyesen megtapasztalhatnám, milyenek lettek volna álmaim a film előtti korban”.

Kulturális (azon belül: mediális) hatások az álomban

Az álmokban lévő témák, tárgyak stb. árulkodnak az álmodó kulturális környezetéről. Elvben (racionális megközelítésben) nem álmodhat várossal, utcákkal az, aki soha nem látott várost és utcákat, s nem is hallott róluk. Ha egy ilyen ember mégis ilyesmit álmodik, akkor az a kollektív tudattalan bizonyítéka lehet. Ha hallott róluk, akkor már elképzelhető, hogy álmaiban felbukkannak ennek, ezek szerint a fantáziájában megalkotott képei.

A kulturális emlékek álombeli megjelenésére bőven találunk bizonyítékokat. Ilyenek például az utazás közbeni emlékek: amelyek egy felmérés szerint nem azonnal, hanem késéssel bukkannak fel az álmainkban. Jouvét (2002: 61–63) nagyszámú álomemlék tartalma alapján kimutatta, hogy a „napi élménymaradványok” az 1-2-3. napig gyakoriak, azután erős csökkenés figyelhető meg, de érdekes módon a 8. napon van még egy (szignifikáns) kiugrás, amelyet azután a teljes elapadás követ.

Álmodhatunk tájakkal, épületekkel, színházi előadással vagy regényszereplőkkel, tárgyakkal (kerékpárral, műszaki eszközzel), amelyek azt bizonyítják, hogy a jelenkori jelenségek közvetlenül bekapcsolódnak az álmainkba.

A modern számítógépes (virtuális világokat megjelenítő) játékoknak ugyancsak van hatása az álmokra: nem egy megkérdezett beszámolt arról, hogy az egész nap, egész este játszott számítógépes játék eseményei (szereplői, tárgyai, helyszínei) álmában is megjelentek.

Az álomemlékek színe

Izgalmas kérdés az álomemlékek kulturális jelenségein túl azok színe, színvilága is. A megkérdezett emberek egyaránt beszámolnak fekete-fehér, elmosódott, szürke, színtelen és színes álmokról. Ennek pontos okát nem tudjuk, de vannak feltételezéseink.

Az álmok színe (az álmokban látott eseményekkel kapcsolatos színélmény) talán kapcsolatban lehet az álomtípussal (pl. azzal, hogy mikor álmodunk – mikor ébredünk fel?), de befolyásolhatja talán az emlékmáradvány kora, s egyéni feltételezéseim szerint valamiféle médiahatás is lehet mögötte (a fekete-fehér filmek, televíziók hatása). Az emberek értelemszerűen mindig „színes” világban éltek, de az erre való emlékezés már mutathat „elszürkülést”, elszíntelenedést.

A vizuális és kinetikus álmok 18%-a volt színes Jouvét (2002: 65) anyagában. A színes–színtelen álmokkal kapcsolatos klasszikus nézet szerint a lassú

(mély) alvásból származó álomemlékek „szegényesek”, színtelenek, elnagyoltak, míg a paradox alvás emlékei színesek, részletesek, összetettek (Bosselini 1995, idézi Jouvét 2002: 198).

Érdekes észrevételt tesz Keleti Éva fotóművész a fekete-fehér fényképekkel kapcsolatban, amelyek egy korábbi korszak kizárólagos termékei: „A kiállításon csak fekete-fehér képek lesznek. Miért? (...) Fekete-fehérben álmodunk; ha színes az álom, akkor már baj van. A feketének és fehérnek több árnyalata van, mint bármi másnak, gyönyörű és nem hamisítható. A színek ugyanis manipulálhatók, nem beszélve arról, hogy a digitális fényképezésben már minden csereszabatos”. (Miklós 2011.)

Az álombeli színek vizsgálata még nem tart ott, hogy bármit biztosan állíthassunk. Saját gyűjtéseim azt látszanak bizonyítani, hogy a fiatalok emlékei és álmai inkább színesebbek, mint az idősebbeké.

Fölméréseket végeztem egy másik, kapcsolódó területen. Az emlékezés színvilágára voltam kíváncsi. Arra kértem különböző életkorú személyeket, hogy egy pillanatra idézzék fel „lelki szemeik” előtt egyik konkrét kora gyermekkori élményüket, például a szülői házat, annak egyik szobáját, a játszóteret vagy az óvodát. Hagytam egy kis időt, hogy felidézzék a konkrét helyet. Ezek után megkértem őket, hogy mondják meg, milyen színben látják ezt a helyszínt. Feltevésem szinte mindig, minden alkalommal igazolódott: a fiatalabb korosztályok (18–30 évesek) a gyermekkori emléket színesben látták, míg az idősebb korosztályhoz tartozók (40–50 év felettiek főleg fekete-fehérben). Mi lehet ennek az oka?

Az ok lehet élettani: idősebb korban a színeket sem látjuk olyan élénken; illetve a távoli/távolodó emlékek homályosulnak, szürkülnek. Mondjuk is: a múlt homálya, a feledés homálya, eltűnik a feledés homályában. Megkockázatom, hogy az ok esetleg lehet médiahatás is: az életünket reprezentáló színes felvételek csak az 1980-as évek végétől jelentek meg, tehát ez egy markáns törésvonal: az 1980-as évek előtt születettek gyermekkori emlékeit őrző fényképek és filmszalagok kizárólag fekete-fehérek.

És ide sorolható még a korábban fölvetett mediális hatás is: a modern, színes médiának (fénykép, film, televízió), a filmes, televíziós tömegműfajoknak (sorozatok), valamint újabban a számítógépes játékoknak az álmokra gyakorolt hatása. Szinte bizonyosra vehető, hogy mint mindennapi „élmény”, ezek is beköltöztek az álmokba.

A színes álmok és azok filmszerű kivetülésének megejtően szép példáját hozza a *Bibliothèque Pascal* című magyar-német filmdráma (rendező: Hajdu Szabolcs), a párhuzamos vagy ugyanazt álmodás (!) jelensége az alapja a *Testről és lélekről* (rendező: Enyedi Ildikó) című filmnek.

Elgondolkodtatóak az álom színvilágával kapcsolatos élmények és vélemények:²

álmok, színek

Általában három típusba tudom sorolni az álmaimat: a pozitív jelentéssel bíró álmoknál (család, barátok) olyan, mintha az események háttérben történének, és előtte egy halvány lila köd úszik. Míg a negatív álmaimra a fekete szín jellemző. Rendszeresen szoktam zuhanásról álmodni, ilyenkor körülöttem minden fekete. A harmadik típusnál nem a színek, hanem a hangok dominálnak. Ilyenkor előfordul, hogy én is beszélek álomban. Úgy gondolom, hogy színesben álmodunk, és ezeknek a színeknek üzenetük van, de visszaemlékezés során a képeket csak fekete-fehérben tudjuk felidézni, és utólagosan, képzeletünk, emlékképeink segítségével színezzük ki azokat. (F. Gréta)

színek, homályos látás, beszéd

Szüleim mindketten színesben látják a gyermekkorukat, anya kéken emlékszik a bányászindulóra. (A papám rövid ideig bányász volt.) Anna húgom fekete-fehérben emlékszik az ovira, mert Erzsi néni, az óvónő nem szerette. Álmai fekete-fehérek, elmondása szerint nem beszél közben. Mirella húgom és anya álmai színesek, anya álmaiban hosszú párbeszéddek vannak, de nem tudja visszaidézni őket. Apa ritkán emlékszik álmaira, nem beszél benne és színekre sem emlékszik. Az én álmaim mindig színesek, de nem olyanok, mint a valóságban. Volt olyan, ami egészen jeges színű volt, sokszor homályosan látok álomban, így a színek is összemosódnak, egyébként szemüveges vagyok. Egyik álomban sokat beszéltem, most is vissza tudom idézni azt a 8-10 mondatot. (K. Nóra)

álomszerkezet, színek, álom-ébredés

(...) Véleményem szerint az emlékeket azok a színek is módosíthatják, amelyek az ébredést megelőző pár másodpercben átszűrődnek a szemhéjunkon... Ugyanez vonatkozhatik az álmok szereplőire, cselekményeire is, álom és ébrenlét között a tudatunk már beleszól az álombeli történet alakulásába, sokszor csak ez az állapot az, amire utólag visszaemlékezünk. (P. Petra)

² Az álomemlékeket budapesti egyetemi hallgatók körében gyűjtötte a szerző.

busz, döglött ló, zsiráf, periférikus látás, képszakadás, színek, nézőpont

(...) A legjellemzőbb az álmokra: sok minden nem konkrét, nem vizuális, hanem egyszerűen tudom, hogy az úgy van. Gyakori a periférikus látás hiánya: ebben az álomban nem láttam a busz oldalait. A színek mind sötét árnyalatúak és elmosódottak. (...) Színek: az autó szürkése, az első ló fehérsége, a lámpaoszlopok zöldje; más részletek teljesen elmosódottak voltak, mintha vízfestékkel festették volna meg őket. (K. Zsuzsa)

repülőgép, álomszínek, alakzatok

(...) Amikor álmodok, nem különböztetek meg színeket. Később hozzátársítom, hogy minek milyen színe lehetett. Viszont nem is fekete-fehér, amit látok. Inkább alakok és alakzatok halmaza. Konkrét arcok sem rajzolódnak ki előttem. (M. Annamária)

fekete-fehér, színes álom, emlékezet

Izgalmas kérdés, hogy vajon színes vagy fekete-fehér képekről van-e szó álmokképeink, emlékképeink és fantáziaképeink esetében. Tegyük fel, hogy látok egy kék autót a parkolóban. Később könnyedén vissza tudok rá emlékezni, és azt is tudom, hogy kék volt a kocsi, mégsem vagyok képes kék színben magam elé képzelni. Véleményem szerint semmire sem tudok színesben emlékezni, semmit se tudok színesben elképzelni. Arról van csak szó, hogy tudom, milyen színűre festeném ki az adott emlék- vagy fantáziaképet. Tudom a fekete-fehér emlék-, fantázia- vagy álmokképeim színét. Azt gondolom tehát, hogy az emlékezés és a fantáziálás alaptermészetükből adódóan nem tudnak színesek lenni. Ezért az eredetiben színesben álmodott álom is fekete-fehér álmokképekben marad meg emlékezetünkben, melyeket aztán megpróbálunk kiszínezni azáltal, hogy visszaidézzük a színeket. Ez a kiszínezés olyan, mintha egy kezünkben tartott fekete-fehér képről úgy beszélnénk, mintha színes lenne. (Ny. Róbert)

Az álom- és az emlékszínek kapcsán a vakok meglátásai is jelenthetnek magyarázatot. Néhány álomelbeszélés ezzel kapcsolatban:

vakok álma

A vakon született, vagy még kora gyermekkorukban látássérültettké vált emberek álmaiban az érzékek dominálnak. Nem látnak képeket, hiszen nincsenek képzeiteik, nem tudnak mit felidézni. Álmaik során pont ezért dominánsak az érzékeléshez kapcsolódó jelenetek, például álmukban azt tapasztalják, hogy esik a nyakukba az eső, vagy finom illatokat éreznek. (K. Réka)

kisbaba, vakok

Egy időben azt is álmodtam párszor, hogy kisbabát várok. ... Vajon álmukban látnak-e a vakok? Nagyjából sejthető volt a válasz, amit később egy látássérült fiatalember meg is erősített. Akik születésükkor vakultak meg, sosem láthatnak álmukban, míg azok, akiknek már volt tapasztalata arról, hogy milyen csoda látni, ők álmodhatnak úgy, közben látják az álomvilágot. (S. Anita Orsolya)

Az álmok jelentősége

Hogy mennyire fontos az álom, azt a köznapi tapasztalatainkból is sejthetjük. Gyakran halljuk, hogy életünk egyharmadát átalusszuk. Mérésekkel igazolható, hogy álom közben az agy dolgozik. Ezért is egy ideje az agy harmadik állapotának nevezzük az álmot (az ébrenlét és az alvás után). Bármi is legyen az álom funkciója (mert ma még sokféle találgatás él ezzel kapcsolatban), úgy tűnik, hogy nem csak pusztán „agyi játék” és nem csak azért alszunk, és álmodunk, hogy a sötétben ne menjünk neki valaminek. Alvás nélkül az emberi személyiség egy hónapon belül összeomlik, sőt egyszer csak hirtelen beáll a halál. Az álom megvonása (amelyet csak korlátozottan lehet kísérletekkel bizonyítani) azt mutatja, hogy nincs ilyen katasztrofális következménye; ezért föltehetőleg az álom nem fiziológiai, hanem sokkal inkább lélektani, gondolkodásbeli, azaz „emberi” sajátosságainkkal van összefüggésben. Az álom és a művészet sajátos kapcsolatára, fontosságára és hasznára hívja fel egy írásában a figyelmet Pálfi Ágnes (2008: 31): „Gondoljuk csak meg: életünk csekély egyharmadát ’álommunkával’ töltjük; e tevékenységünket pedig olyan, a művészi ihlet működésére emlékeztető logika jellemzi, amely alkalmas arra, hogy feldolgozzuk éber állapotunk hétköznapi tudásszintjén hozzáférhetetlen külső-belső történeteket is”. Most az látszik valószínűnek, hogy álom, álmodás nélkül lehet élni – csak az a kérdés, hogy ennek következtében hosszabb távon mi hiányozhat, mi sérülhet az ember személyiségében. Okunk van arra gondolni, hogy sok minden.

Az álom fontos a személyiség (az Én, az éntudat) számára. Az álom én-tudati (azaz identitásjelölő) funkciójára világít rá – Erikson nyomán – Bókay Antal (2008: 8): „a vágyak adott pillanatban meglévő konstrukciója, komplexuma jelez egy olyan énszerkezetet, amelyet identitásnak nevezhetünk. Az álom egy ilyen bizonyos életkorban lévő, személy identitás-konstrukció realizálását, megmutatását is lehetővé teszi...”

Föltehetőleg az álom segíti az önismeretet. Freud és Jung egyaránt úgy véli, hogy az álomnak, álmodásnak szerepe van a lélektani egyensúlyozásban, vagyis az álmok vizsgálata önismerethez vezet. Simon Péter megjegyzi, hogy az álmokat bátran felhasználhatjuk fantáziánk gazdagítására, önismeretre vagy lelki gyógyulásra is. Az is lehetséges, hogy „álmaink egyfajta mentális játszótérként, valóságsszimulációs játékként szolgálnak, ahol tét nélkül begyakorolhatjuk, hogy milyen is átélni fenyegető vagy örömteli helyzeteket” (idézi Szekeres 2011). Bizonyára mindenkinek vannak olyan álmai, amikor álmban „végigjátszik” egy vizsgálóhelyzetet, állásinterjút, avagy egyszerűen csak nem egészen jól ismert idegen nyelven (többnyire folyékonyan) beszél.

Bagdy Emőke (2002: 227) írja: „Ha birtokba vesszük álmaink üzeneteit, a személyiség individuális processzusát segítjük elő általa. Lelkünk sötét oldalát (ezt ’árnyéknak’ nevezi Jung) megismerve jóban lehetünk az alattomos erőkkal (kontrollt nyerhetünk felettük)”.

Az álom szerepet kaphat a meditációban is. Az álom vallási vonatkozásai között ki kell emelni a buddhizmus meditatív, belső erőket mozgósító eljárását, a vizualizációt, melynek során „az alvás és az éberség közötti állapotban egy nagyon élénk álomban” vesz részt az alany. (Bethlenfalvy 2009: 65.) Ez volta-képpen nem más, mint tudatos álmodás.

Az álombeli tudatosság úgy tűnik az ember kizárólagos sajátja. A reflexív tudat valószínűleg csak az embernél létezik ébrenlét („magamnál vagyok”) és álmodás („tudom, hogy álmodok”) közben (Jouvet 2012: 109). Ezek szerint az álom jóval több, mint valami „melléktermék”, személyiségünk, individuumunk szerves része, alkotója – s talán ezért is elgondolkodtató az álombeli tevékenység személyiségalkotó (individualizációs) hipotézise (vö. Jouvet 2002: 200). Az amerikai kultuszfilm (*Holt költők társasága*, 1989) tanára így fejezi ezt ki: „De az ember igazán csak álmban szabad, így van ez rég s örökké így marad!”.

Bókay Antal Walter Benjamintól idézi: „Az ókori Görögországban mutattak olyan helyeket, ahol az alvilágba vitt le az út. Éber ittlétünk is olyan ország, ahol vannak alvilágba vezető rejtett helyek, megannyi észrevétlen hely, ahová az álmok torkollanak. Nappal mit sem sejtve megyünk el mellettük, de alighogy eljön az álom ideje, kapkodva tapogatunk vissza ezekre a helyekre és eltűnünk a sötét járatokban” (Bókay 2008: 15). Az álom Freud egyik neveze-

tes hasonlatával: olyan, mint a köldökszínór, valamiféle kapcsolat. „A férfi-nő különbség, a szexualitás mint különbség, a fájdalom és ellenállás különbsége és a különbség kimondhatatlansága jelenik meg, vagyis érzékelhető valamiféle betölthetetlen szakadék a test és a nyelv, a vágy és a szó között. Az álom e jellemzőiben, a köldök jelentőségében, a micélium-szerű rizomatikus jelentés-szóródásban újra nagyon fontos titkot jelez a szubjektivitás természetéről, újra az álomról szól az álom” (Bókay 2008: 14).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALÁZS Géza 2011. Az álmok nyelve. Napút, 2011/8. 90–96.
- BALÁZS Géza 2012. Az ízeles szemiotikájának jelentéstana. 47–52. In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.): Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei. MSZT–ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- BALÁZS Géza 2016. Az álom nyelvészeti kutatása. Magyar Tudomány, 2016/4. 488–498.
- BALÁZS Géza 2017. Az álom és a média. Me. Dok. 2017/4. 63—79.
- BALÁZS Géza 2018. Az álmok nyelve. Inter Nonprofit Kft., Budapest.
- BAGDY Emőke 2002. Álmaink jelentése nyomában... (Álomelemzési utak, álomszimbolika). In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): Jelbeszéd az életünk, 2. Osiris, Budapest.
- BAGDY Emőke 2013. Álmok, szimbólumok, terápiák. Álmaink jelentése nyomában. Kulcslyuk, Budapest.
- BETHLENFALVY Géza 2009. A buddhizmus tanulmányozásának kezdetei (Kőrösi Csoma Sándor munkásságának tükrében). Távol-keleti Tanulmányok, 1: 55–70.
- BÓKAY Antal 2008. Az álom – a szubjektum teremtése és megismerése. Műhely (Győr), 2008/6. 114–123.
- ELIADE, Mircea 2006. Mítoszok, álmok és misztériumok. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- FREUD, Sigmund 1986. Bevezetés a pszichoanalízisbe. Gondolat, Budapest.
- GULYÁS Judit 2007. Álom és elbeszélés. In: Ambrus Vilmos, Schwarz Györgyi (szerk.): Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére. Folcloristica 10. 211–224.
- HELLER Ágnes 2011. Az álom filozófiája. Múlt és Jövő, Budapest.

- HORVÁTH György 1984. A tartalmas gondolkodás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- JANKOVICS Marcell 2013. Mese, film és álom. (Emlékezem) 1–2. Csokonai Kiadó.
- JOUVET, Michael 2002. Alvás és álom. Ford. Gécseg Zsuzsanna. Typotex, Budapest.
- JUNG, Carl Gustav 1993. Mélységeink ösvényein Gondolat, Budapest.
- LOTMAN, Jurij 2001. Kultúra és robbanás. Pannonica kiskönyvtár. Pannonica Kiadó
- MÉREI Ferenc 1985. Lélektani napló I—IV. (III. Az implikált tudás az álomban). Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- PÁLFI Ágnes 2008. „Az életünkkel nincs mit kezdeni”? Bekezdések a műalkotás referenciális teréről. Életünk XLVI/10. 28–41.
- PLÉH Csaba 2008. A pszichológia örök témái. Történeti bevezetés a pszichológiába. Typotex, Budapest.
- THASS-THIENEMANN Tivadar 2016. A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelentése. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Cikk

- MIKLÓS Gábor 2011. Fekete-fehérben álmodó. Népszabadság, 2011. március 29. 20.

Szépirodalom

- MARQUEZ, Gabriel García, 1983. Száz év magány. Szépirodalmi, Budapest.

Filmográfia

- BIBLIOTHÉQUE Pascal, német-magyar filmdráma, 110 perc (2010). Rendező: Hajdu Szabolcs.
- Holt költők társasága (Dead Poets Society), amerikai filmdráma, 124 perc (1989). Rendező: Peter Weir.
- Testről és lélekről, magyar játékfilm, 116 perc (2017). Rendező: Enyedi Ildikó.

ZIMÁNYI ÁRPÁD

AZ IDŐJÁRÁS-JELENTÉS MINT KOMMUNIKÁTUM ÉS MINT MŰFAJ

Bevezetés

A nyelvészeti szakirodalom meglehetősen mostohán bánik a meteorológiai szaknyelvvel és az időjárás-jelentések szövegjellemzőivel. Az általam áttekin-
tett folyóiratokban (Magyar Nyelvőr, Magyar Nyelv), a MANYE-kongresszu-
sok köteteiben éppúgy nem találtam idevágó publikációkat, mint a Szaknyelvi
kommunikáció című kézikönyvben (Dobos szerk. 2010). Pedig – közhellyel
élve – „időjárás mindig van” (Hernádi 1976: 134), tehát feltétlenül érdemes
figyelmet szentelnünk az életünket korábban és most is befolyásoló, sőt nem-
egyszer alapvetően meghatározó tényezőknek.

1. Gondolatébresztőnek szánt részvizsgálatunk előtt helyezzük tágabb ösz-
szefüggésbe témánkat. Az iménti közhely valóságtartalmát igazolhatjuk azzal,
hogy számba vesszük az időjárással kapcsolatos kommunikációs helyzeteket,
beszédcselekményeket, szövegtípusokat.

1.1. Mindenekelőtt azonban emeljük ki a **Bibliát**, pontosabban annak legis-
mertebb részeit, így az Ószövetség mózesi öt könyvét, illetőleg az Újszövetség
négy evangéliumát. Számos helyen ugyanis meghatározó szerepük van a ter-
mészeti jelenségeknek. Különösebb magyarázatra nincs szükség a következők
esetében: az özönvíz (Teremtés 7, 8), a fáraó álma az aszályos hét szűk eszten-
dőről (József Egyiptomban; uo. 41, 25–36), az egyiptomi csapások (Kivonulás
7–10), pl. a víz vérré változása (uo. 7, 14–25), a békák és a szúnyogok (uo. 8,
1–15), de különösen a jégeső (uo. 9, 13–35) és a sötétség (uo. 10, 21–29); ille-
tőleg az Újszövetségben a vihar lecsendesítése (Márk 8, 23–27). Az iméntiek
többsége kultúránkban toposzként van jelen.

1.2. A **frazeológiai egységek** között az időjárás „...ősidőktől fogva szám-
talan megfogalmazásban öltött testet” (Hadrovics 1995: 193). A szólások és a
közmondások külön csoportját alkotják a főleg időjósłást tartalmazó és rend-
szerint valamely jeles naphoz köthető mondások: *Fekete karácsony, fehér hús-
vét; Ha Katalin kopog, karácsony locsog* (O. Nagy 1976: 16, Bálint 1968: 155).
Hernádi már említett gyűjteményében ide sorolja többek között a következő
állandósult kifejezéseket, kollokációkat: *számottevő csapadék nem várható;
átvonuló zápor, zivatar; időnként megélénkűlő szél; a tengerszintre átszámított
légnyomás* (Hernádi 1976: 135). Az utóbbiak az időjárás-jelentések állandó,

de semmiképpen sem nélkülözhető fordulatai voltak, ezért bármiféle negatív minősítésük nem fogadható el.

1.3. Az irodalmi alkotások közismert típuspéldái az iskolai elemzések tárgyaül is szolgálnak: *Tüzesen süt le a nyári nap sugára...* (Petőfi S.); *Sűrű setét az éj, / Dühöng a déli szél...* (Arany J.); *Párisba tegnap beszökött az ősz...* (Ady E.); *Pipacsot éget a kövér határra / A lángoló magyar nyár tűzvarázsa...* (Juhász Gy.); *Megszelídült a tél hangja a fákban, / Nem csikorog már az erdő sem...* (Csoóri S.). A népköltészeti alkotások **(a)** és a magyar nóták **(b)** szövege nemritkán hangulatteremtő természeti képpel vagy valamilyen időjárási jelenségre való utalással indul: **(a)** *Tavaszi szél vizet áraszt...; Sem eső nem esik, / Sem felhő nem látszik...; Fúj, süvölt a Mátra szele...;* **(b)** *Esik eső csendesen...; Háborog a Balaton...; Zúg a fenyves a Hargitán...*

1.4. Természetesen az időjárás a **mindennapi diskurzus** része. Jó néhány évtizeddel ezelőtt azt tanították az angolórákon, hogy Britanniában a társalgás legkedveltebb témája az időjárás. Bármilyen helyzetben előfordul: beszélgetés kezdeményezéseként, kapcsolatfelvétel gyanánt, a hallgatás megtörése végett vagy tájékoztatás céljából. Az egyre változékonyabb időjárás, illetőleg a szélsőséges jelenségek megszaporodása miatt a meteorológia már nálunk is szinte mindennapi témává vált. Újabb szempontot megemlítve, a téma fontosságát abban is lemérhetjük, hogy milyen helyet foglal a nyelvtanításban: az intézményünkben készült, 20 egységből álló magyar mint idegen nyelv programban a 6. lecke szól az időjárásról (Budai 2014).

Ezen a ponton hadd tegyek némi személyes kitérőt, amellyel megindokolom, miért is választottam ezt a témát. Varga Gyula kollégámmal éveken keresztül jártunk a besztecerbányai egyetemre, hóban-fagyban, esőben, viharban, tikasztó hőségben. Az oda-vissza közel hatórás – hegyi szakaszokkal is nehezített – gépkocsiút miatt egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen időjárási viszonyokra kell felkészülnie az éppen soros vezetőnek. Már napokkal korábban figyeltük a híreket, majd pedig az induláskor egyeztettük: ki mit hallott, és mi várható aznapra. Terjedelmes beszámoló készülhetne úti élményeinkről, vezetéstechnikai tapasztalatszerzésünk különféle megborzongató eseteiről, de ez a téma maradjon meg a tíz év múlva esedékes kötet számára. Most viszont következzen az iméntiek fényében mindkettőnk számára létfontosságú műfaj néhány jellegzetességének bemutatása.

2. Eljutottunk tehát címbeli témánkhoz: az **időjárás-jelentés** mint sajtó-, illetve médiaműfaj, melynek kapcsán pragmatikai, lexikológiai, sőt műfajelméleti és szövegtipológiai kérdések vetődnek föl.

2.1. Az időjárás-jelentések mind tartalmilag, mind nyelvileg sokat változtak az utóbbi évtizedekben, ezért érdemes időrendben szemrevételezni a példákat.

Az 1980-as évek előtt a napilapokban közölt anyagok hosszú időn keresztül változatlan formájúak, rövid terjedelműek, rendkívül lényegre törőek voltak. Bevezetésül álljon itt két korábbi példa:

A Meteorológiai Intézet jelenti. Várható időjárás szombat estig: Nyugaton már felszakadozó felhőzet. Kevesebb helyen eső. Mérsékelt, időnként élénkebb délkeleti, déli, később nyugatira forduló szél. Várható legmagasabb hőmérséklet 11–14 fok között. (Somogyi Hírlap, 1960. október 22. 4.)

Várható időjárás szerda estig: felhőátvonulások, néhány helyen átvonuló esővel. Az időnként élénk, helyenként erős északnyugati, északi szél fokozatosan mérséklődik. Várható legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet 10–15, legmagasabb nappali hőmérséklet 29–34 fok között. (Dunántúli Napló, 1970. augusztus. 27. 7.)

Tömör megfogalmazás, igei állítmány nélküli hiányos mondatok, egyszerű, áttekinthető mondszerkezet, valamint egyszerű, köznyelvi szóhasználat – ezek a főbb jellemzői az idézett szövegeknek. A napilapok a Meteorológiai Intézet (később az Országos Meteorológiai Szolgálat) központi jelentéseit közzölték, és az 1980-as évekig ennek a szövegtípusnak ilyen volt a normája, bármilyen évet vagy lapszámot nézünk is meg a könyvtárban vagy az interneten.

Az időjárás-jelentések felépítése, témaszerkezete kötött volt: **1.** felhőzet, csapadék; **2.** légmozgás, szél; **3.** éjszakai és nappali hőmérséklet. Terjedelmük: e három mikrotémának megfelelően sokszor mindössze három szövegmondat, mai (számítógépes) paraméterekkel: 30–35 szóelőfordulás, 200–250 karakter. A napilapokban még tipográfiájuk is azonos volt, a célszerűsége és a hagyományokon alapulva egy rövid hasáb, 6–8 sor. Ez a sajtóműfaj leginkább a minuszos hírre emlékeztet. Ennek megfelelt az elhelyezésük is: vagy valahol a lap belsejében, a rövid hírek oldalán, vagy könnyen elérhetően, a legutolsó lapon (pl. a közérdekű naptár, a névnap vagy a nap évfordulóinak rovatai mellett).

2.2. Idővel **változatosabb** lett a megfogalmazás, ahogy azt következő két idézetünk mutatja:

Ma hazánkban folytatódik a nagyrészt napos, száraz, hideg idő, így az ország nagyobb részén az idén sem lesz fehér a karácsony. Legfeljebb délnyugaton valószínű több felhő, itt jelentéktelen hószállingózás is előfordulhat. A légmozgás gyenge marad. A hőmérséklet csúcsértéke –1, +4 fok között alakul. Számottevő havazás a hét végén sem várható. (Magyar Hírlap, 1992. december 24. 6.)

Legyőzi a nap a ködöt. Ma még csendes, kora őszi idő lesz. Reggel sok helyütt pára, köd üli meg a tájat, délelőttre viszont többnyire feloszlik, és több órára kisüt a nap. Eső nem várható. A csúshőmérséklet 16–21, a tartósabban ködös helyeken 10–15 fok körül alakul. A következő három napban egy tőlünk északra haladó hidegfront hatására hűvösebbre fordul az idő, erősen megnövekszik a

felhőzet, záport, zivatart hozva magával. A légszennyezettség Budapesten alig változik. (Népszava, 1994. október 15. 16.)

A szöveg elevenségét egyfelől a névszóinál dinamikusabb igei állítmányok, másfelől a képszerű, metaforikus kifejezések adják (*legyőzi a nap a ködöt, köd üli meg a tájat, a felhőzet zivatart hoz magával*). Az igei állítmány dinamizmus az állapotváltozást kifejező mediális igeik jelentéstani sajátosságaiból is fakad (*fordul, változik*; illetőleg *feloszlik, kisüt, megnövekszik*, az utóbbi három esetben további intenzifikáló erővel bírnak az igeekötők). Láthatólag a terjedelem is megnőtt: 50–70 szóelőfordulás, 350–450 karakter. A pusztá mellérendelés mellett szerepet kapnak másféle logikai viszonyok is (következtetés így kötőszóval, ellentét *viszont* kötőszóval). Utóbbi példánkban két mikrotémával bővült a korábbi hárompontos szerkezet (kitekintés a következő napokra, illetőleg a légszennyezettség).

2.3. A tartalom bővülése mellett újabb sajátosságra is felfigyelhettünk a rendszerváltozás után. A bulvársajtót **oldottabb stílus**, közvetlen hang és beszélt nyelvi fordulatok jellemzik:

Ma éppen az évszaknak megfelelő időjárás várható – nem túl gyakori jelen-ség manapság –, azaz gyakran megnő a felhőzet, eső és zápor közönséges természetű tüneményeknek számítanak majd. A délkeleti szél olykor megerősödik. A kora reggeli 7–12 fok után délután legfeljebb 20 fokig melegszik fel a levegő. (Hajnali Hírlap, Miskolc–Eger, 1991. október 9. 1.)

2.4. A jelenhez érkezve megállapíthatjuk, hogy mind jobban teret nyer a szakszerűség, az árnyalt és alapos szövegformálás, ami a **szakkifejezéseknek** a korábbiakhoz képest gyakoribb használatában is megnyilvánul. Eddigi példáink a nyomtatott sajtóból származnak, a következő már internetes portálról:

Napos, szűrt napsütéses és zárt rétegfelhőzetű területek, időszakok egyaránt lehetnek, délen, délnyugaton várható a legtöbb felhő. Csapadék nem valószínű. A keleties szél helyenként megélénkül. A legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet 6 és 12, a legmagasabb nappali hőmérséklet 15 és 21 fok között alakul. (Az Országos Meteorológiai Szolgálat honlapja, 2017. szeptember 28.; Forrás 1.)

Idézetünkben a *zárt rétegfelhőzet*, a *szűrt napsütés* és a *csapadék* (az utóbbi kettő némileg vitathatóan) szaknyelvi elemnek minősíthető. Valójában szakkifejezés a *legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet* és a *legmagasabb nappali hőmérséklet* is, mivel nemzetközileg standardizált paraméterek megnevezései, frazeológiai egységek.

A legnagyobb nyilvánosságot a különböző televíziós csatornákon látható részletes időjárás-jelentések élvezik. Szövegformálásukra az eddig bemutatott forrásoknál sokkal nagyobb mértékben jellemző a szaknyelvi elemek alkalmazása, érdemes tehát áttekinteni: mi mindennel találkozunk ezekben az alapos

magyarázatokban a laikus közönség. Összehasonlító elemzésünk két példája ugyanazon nap két tévécsatornájából, két meteorológus szakembertől származik – tehát azonos valóságdarab két megközelítésben:

(a) *Köszöntöm Önöket. A szinte semmitmondó, eseménytelen hétvégi időjárás után a jövő hét kissé mozgalmasabb lesz. A hét elején kiadós enyhülésben lesz részünk, azután a hét második felében újabb adag hideg sarkvidéki levegő érkezik. Az egyre jobban közeledő frontok hatására növekszik a nyomáskülönbség, ezért az éjszaka második felében egyre jobban élénkül, sőt Észak-Magyarországon erősödik majd a nyugati szél. Ennek következtében már nem lesz erős az éjszakai lehűlés. Nagyrészt fagymentes lesz a hajnal, de a Dél-Dunántúlon a szélvédettebb területeken, illetve északkeleten, keleten és a még hófödte vidékeken lehet gyenge fagy. Holnap napközben északon, északkeleten is csökken a felhőzet, és nyugat felől betódul a meleg levegő. A hőmérséklet szinte mindenütt 10 fok fölé emelkedik. Többfelé élénk, északon erős lesz a nyugati szél. Többórás napsütésre számíthatunk.*

(TV2, 2018. január 28. 17.55; Reisz András)

(b) [...] *Az előrejelzési térképet mutatom Önöknek, amelyen látszik az, hogy az időjárási frontok közelebb kerülnek, és ez elősegíti majd a Kárpát-medence alsóbb légköri rétegeiben is a jobb átkeveredést. Éppen emiatt holnap nagy területen kitavasodik, de az éjszaka folyamán, különösen a medence délnyugati, déli részein köd képződik, alacsony szintű rétegfelhőzet, illetve páráságra, ködre azért az északkeleti, keleti szélmentes területeken is lehet számítani. Ahogy láthatják, egyébként Erdélyben lesz most is a leghidegebb az éjszaka. Mivel észak felől átmenetileg vastagabb felhőzet is érkezik, ezért itt-ott kisebb eső, a hegyekben, a Kárpátok mentén havas eső, esetleg hó is előfordulhat, de nem nagy mennyiségű csapadékról van szó. Pécs környékén lesz a legszelesebb és egyben a legenyhébb éjszaka, és holnap napközben pont abban a térségben várható a legmelegebb: akár 15 fokot is elérheti a hőmérséklet csúcspontja.* [...]

(M1 2018. január 28. 18.30; Tóth Tamás)

A (b) szöveg az itt közöltnek kétszerese. Mivel nem szolgál vizsgálatunk szempontjából releváns tanulságokkal, második felének felhasználásától eltekintünk. Az így arányosított két szöveg(részlet) adatainak összevetése:

Időtartam: (a) 70 másodperc; (b) 75 másodperc (a teljes anyag: 125 másodperc);

Szövegszó: (a) 122; (b) 127;

Mondategész: (a) 10; (b) 5;

Mondategység: (a) 15; (b) 15.

Mindkét szöveget a tényyszerűség és a rendkívül magas információtartalom, információsűrűség jellemzi. A tévénező oldaláról értékelve mégis érthető, befogadható, mert a térképes szemléltetéssel, olvasható adatokkal, piktogramokkal (és a folyamatos gesztikulálással, rámutatással) együtt az előadottak szinte megelevenednek a képernyőn. Az (a) szöveg logikus felépítésű, koherens, strukturált, akár hallás útján is befogadható, a (b) szöveget azonban mikrotémaváltásai miatt pusztán hallás útján már nehezebben lehetne követni.

2.4.1. A fentiekben bemutatott sajtóbeli időjárás-jelentésekkel összevetve ez a televíziós műfaj sokkal pontosabb, árnyaltabb közlést tesz lehetővé. Általánosságok (vagy túláltalánosítás) helyett fontos szerep jut az időhatározóknak és a helyhatározóknak. A részletes magyarázat az időjárási folyamatokat térben és időben lebontva, lépésről lépésre mutatja be, külön-külön a fennálló és a bekövetkező meteorológiai helyzetet. A tudományos ismeretterjesztő stílus jegyeit magán viselő szövegben a leíró és az elbeszélő jellegű részek szakmailag hiteles közleménnyé állnak össze. Nem statikus képet látunk, hanem történeßsört, folyamatot, amelyben a történeßst jelentő, valamint a 2.2. pontban már említett mediális ígék, igenevek szerepelnek: *közeledő frontok, egyre jobban élénkül, csökken a felhőzet, betódul a meleg levegő*. A nyomtatott sajtóban közölt időjárás-jelentésekhez képest nagyobb szerep jut a szakszavaknak: *front, nyomáskülönbség, a légtömegek átkeveredése*. A következő pontban összefoglaljuk a meteorológiai szakszókészletnek azon részét, amelyek a médiumok révén a nagyobb nyilvánosság elé kerülnek.

3. Az összefoglaló jelentésű *csapadék* szót a mindennapi társalgásban nem használjuk, helyette (a fölérendelt nemfogalom helyett) az alárendelt fajfogalommal élünk: *eső, hó, ónos eső* (a népnyelvben *ólmos eső* is) és *jégeső*. A szakszövegekben előfordul a *fagyott eső*, a *hódara és a jégdara* is. A tudományos nyelv pontosan elkülöníti őket az előzőektől, és egzakt meghatározással szolgál: az *ónos eső* a levegőben még folyékony halmazállapotú, és csak a föld-

re hullva, annak fagypont alatti hőmérséklete miatt fagy meg. Ezzel szemben a *fagyott eső* a földre érkezése előtt nem sokkal válik szilárd halmazállapotúvá. A *dara* 5 milliméternél kisebb átmérőjű hó- vagy jégdarabokból áll. A fél milliméternél kisebb átmérőjű esőcseppek esetében pedig *szitálásról* beszélünk. (Forrás 3.) – Tágabb értelmű szaknyelvi alakulat a *csapadékszó* és a *csapadékrendszer*.

A *zápor* és a *zivatar* különbsége nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen jelentéstartalmuk a népnyelvben és a köznyelvben is egyértelmű – vélhetnénk, ám közelmúltbeli megfigyelésemet érdemes itt közkinccsá tenni. 2018 februárjában egyetemi nyelvi szemináriumokon feladtam többek között e két szó értelmezését. Meglepődve tapasztaltam, hogy a tízfős kurzuson senki sem, majd a másik, kontrollcsoportnak tekinthető tizenkét fős órán mindössze egyetlen hallgató adott jó választ, a többség azonos értelműnek vélte, illetőleg vagy az 'esik az eső – nem esik az eső' (!) vagy a 'fúj a szél – nem fúj a szél' oppozícióba helyezte. Ezek szerint mégiscsak érdemes ilyen nyilvánvaló jelentésű szavak etimológiájával foglalkozni. Az iménti szópárral szemben már „valódi” szakszó a *zivatarlánc*: egymás utáni zivatarok sorozata, amely a radar képen (pl. met.hu/radar) láncszerű módon jelenik meg. A szakmai nyelv elkülöníti a pusztá zivartartól, mert a viharos szél és a jelentős csapadék nagyobb károkat okoz. Vannak olyan szaknyelvi kifejezések, amelyek nem kerülnek bele sem a tömegtájékoztatás szókészletébe, sem a mindennapok nyelvhasználatába. Ilyen például a nagyméretű és tartósan fennálló zivatarrendszert jelentő *mezoléptékű konvektív komplexum*, betűszóval: *MKK* (Forrás 4).

A viharokról szóló meteorológusi beszámolóokban egyre több szakszóval találkozunk a nagyközönség. A Kárpát-medencében is mind gyakoribbak a pusztító, számunkra szokatlan időjárási jelenségek. A legveszélyesebb az „egyszerű” *zivatarcellából* kialakuló *szupercella*. A *forgószél* korábban sem volt ismeretlen térségünkben, de a szupercellákhoz kötődve ma már a *tornádó*hoz hasonló légköri jelenségek is kialakulnak hazánkban. Ilyen például a *tuba*, amelynek szemléletes magyar neve is van: *felhőtölcsér*. Ez nem ér le a talajig, de ha mégis eléri a földfelszínt vagy a vizet, és kifejti a szívóhatását, akkor *trombának* hívják. A *tuba* és a *tromba* egyaránt fúvós hangszerek nevére utal, az utóbbi a *trombita* szó tövét rejti.

A külső szemlélő számára tornádónak látszik egy hozzá hasonló, de enyhébb jelenség, a *légzuhatag*. Ez hirtelen, váratlanul keletkező leáramlás, amely pár perces pusztító szélvihart okoz. Járhat esővel, de előfordul csapadék nélkül is. A *szélnyírás* a szél sebességének és irányának hirtelen megváltozása, különösen a repülőgépekre veszélyes („*szélnyírásba került a gép*”).

A meteorológiai szaknyelv összefoglalóan *aerodinamikai jelenségeknek* nevezi a légmozgás különféle neveit, amelyek közül több meghatározott földrajzi területhez kötődik: Kelet-Ázsiában a *tájfún*, Észak-Amerika szárazföldi területein a *tornádó*, a Karib-tengeri szigetvilágban a *hurrikán* pusztít. Az Alpok északi és déli előterében tavasszal kialakuló meleg átbukó szél a *főn*, a dalmát tengerpart hideg átbukó szele a *bóra*, a Földközi-tenger vidékének szaharai eredetű száraz szele a *sirokkó*, ugyanez Afrikában a *szánum*. Másféle felosztás elkülöníti a *passzátszél*, a *tengeri szél*, a *völgyi szél* és a *gleccserszél* fogalmát. (Forrás 2.)

Közismert fogalom az időjárási *front*: különböző tulajdonságú légtömegek határát jelöli, előoldalát a *frontálzóna* kifejezéssel illetik. Nemcsak *hideg-* és *melegfrontot* különböztetünk meg, létezik *stacionárius front* is, amely rendkívül lassan mozog. Gyorsan haladó front esetén *frontbetörésről* beszél a meteorológiai szaknyelv. Viharok általában a hidegfront betörésekor alakulnak ki, és annál nagyobbak, minél jelentősebb a két légtömeg közötti hőmérsékletkülönbség. Sokat hallunk a ciklonokról és az anticiklonokról is, de a *trópusi depresszió* fogalma már nem közérthető, a szűkebb szakmai szókészlet (a nomenklatura) része.

Szemléletes, képszerű szaknyelvi alakulat a *hidegcsepp*, amely a frontnál kisebb területet érint, és nyáron záporokat, zivatarokat hoz. Ugyancsak metaforikus megnevezés a *hidegpárna*. Nagyobb medencékben, így a Kárpát-medencében több napon át nem mozdul, hosszabb ideig megmarad a hideg, párás, ködös idő, és csak a magasabb hegycsúcsok emelkednek ki belőle.

A szakemberek szigorú szabályok alapján határoznak meg olyan egyszerűnek látszó jelenséget is, mint amilyen a felhősödés mértéke. A köznyelvben rokon értelmű megfelelőként használjuk a *felhőtlen* és a *derült* jelzőket, és ugyanezt találjuk különböző értelmező és szinonimaszótárainkban. A meteorológia azonban különbséget tesz a kettő között: a *felhőtlen* égbolton egyáltalán nincs felhő, még foszlány sem, a *derült* szót viszont a 12% alatti felhőzettségre alkalmazzák. A további fokozatok: *gyengén*, *közepesen* és *erősen felhős ég* – mindegyik ugyancsak pontos arányszámokkal meghatározva –, a sor végén pedig a *borult* jelző áll, amely a teljesen zárt felhőtakarót jelenti.

Összegzés

Példáink arról tanúskodnak, hogy a részletesebb, árnyaltabb időjárás-jelentésekben egyre több szaknyelvi elem jelenik meg, és válik a mindennapi kommunikáció, a köznyelv részévé. A médiumokban népszerű meteorológus személyiségek teszik fogyaszthatóvá a nagyközönség számára is ezeket a szak-

szövegeket, hivatalos jelentéseket. Az ismeretterjesztő stílus jegyein kívül ezek a közlemények magukon viselik a szaknyelvi regiszter sajátosságait. Mindezekről a nagyobb korpuszon való részletesebb vizsgálat adhat árnyaltabb képet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor 1968. A szegedi nép. Gondolat Kiadó, Budapest.

BIBLIA. Szent István Társulat. Budapest, 1979.

BUDAI László 2014. A magyar mint idegen nyelv. Eszterházy Károly Főiskola, Eger.

DOBOS Csilla (szerk.) 2010. Szaknyelvi kommunikáció. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 110. Miskolci Egyetem – Tinta könyvkiadó, Miskolc–Budapest.

HADROVICS László 1995. Magyar frazeológia. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HERNÁDI Miklós 1976. Közhelyszótár. Gondolat Kiadó, Budapest.

O. NAGY Gábor 1976. Magyar szólások és közmondások. Gondolat Kiadó, Budapest.

Internetes források

(1) <http://www.met.hu/idojaras/elorejelzes/orszagos/index.php?d=20170928&no=4#idokep>

(2) <https://www.idokep.hu/alapismeretek>

(3) http://www.met.hu/ismeret-tar/meteorologiai_alapismeretek/meteorologiai_szotar

(4) <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/szakmai/tvok11.htm> (Merza Ágnes, Szinell Csaba: *XI. Meteorológiai alapismeretek*)

TOMORI TÍMEA

„Módszertanok” és elméletek a pedagógiai munkában – egykor és ma

*Aere perennius
(Horatius)*

„Íme a te munkatered. Íme, ahol dolgoznod kell!” – Don Bosco Szent Jánosnak még élete gyermeki szakaszában mondta ezt Don Benetti a halálos ágyán. Közel húsz esztendő elteltével kezdte el Don Bosco a fiatalokkal való munkát, és hamar meg is született a gondolat, hogy oratóriumot szervezzon. A fiatalok rajongtak Don Boscóért, akiben barátira találtak. Egyszer Don Bosco olyan álmot látott, amelyben a fiatalok nevelésére vonatkozó fontos irányok fogalmazódtak meg (Ghilgione 2003). A legenda szerint így alakultak ki azok az elvek, amelyek mentén a XIX. század egyik legismertebb katolikus népnevelője Don Bosco Szent János tevékenykedett (Pukánszky–Németh 1996). Elveinek lényege (pap lévén) a szilárd erkölcsi nevelésben, és a méltán híres „szeretet pedagógiájában” állott. Jánost kedvelték az emberek, mert tiszteletudó és szerény magatartású volt. Személyisége szolgáltatta a mintát a körülötte élőknek, és tudta, hogy ha megkedvelteti magát, tekintélye lesz fiataljai körében. Így élte le életét a Szent. Állandóan nyüzsgő, szeretetteljes, tudatos odafigyeléssel tanítványai iránt. A halála előtti hónapokban egy elismert francia doktor ekképpen vélekedett:

- „ – Maga egy elnyűtt ruha!
- *Adjon valami gyógyszert!* – válaszolta a Szent.
- Akassza be magát a ruhásszekrénybe. (Vagyis vonuljon vissza!)
- *Sajnálom* – válaszolta Don Bosco – *ez az egyetlen gyógyszer, amit nem szedhetek be!*” (Ghilgione 2003.)

Don Bosco életútja nem egy egyszerű nevelő mindennapjait tárja elénk. Különlegessége abból fakad, hogy a nevelésre hivatásaként tekintett, példája pedig számtalan fiatal előtt egy kiváló és követhető mestert festett le. Egy olyan mesterét, aki nemcsak szakmája iránt elhivatott, hanem életpályája pozitív hatással van a körülötte élőkre, hiszen utat tud mutatni az élet útvesztőjében. A hatékony pedagógus szemlélete ma is a hitelességben keresendő. Erkölcsi feddhetetlensége a nevelő legalapvetőbb személyiségjegye. (Varga 2013: 56.)

Don Boscót élete során számtalan ifjú növendék vette körül, néhányan a nyomába szegődtek, sőt tanítványokká lettek, akár Savio Domonkos is. Ebben a pedagógiai jellegű folyamatban azonban Mester és Tanítvány viszonyát kialakítani mindkét fél számára sokáig tartó, fáradságot, munkát és hitet nem kímélő eljárás lehetett egykor, és ma is az. Az igazi mesternek ugyanis bírnia kell a műveltség magas fokával, és olyan széles körű, szakmai tudással, amely az adott korban a társadalom által is reprezentált. (Perjés 2005: 120.) „A modern szervezelmélet szakirodalma a mesterszerep ebbéli kettősségére a karizmatikus és a hálózatépítő szereptípus együttjárásával mutat rá: ahol a karizmatikusság a vezető affektív (éppen ezért mindig legendává váló) hatóerejét, a hálózatépítés pedig azt a társadalmi beágyazottságot jelöli, amely érzékeny tud maradni a társadalmi igényekre és elvárásokra.” (Perjés 2005: 123.)

Don Bosco azonban nemcsak mester volt, aki tanítványokat vonzott, hanem nevelő, aki módszertant alakított ki. Erről nem maradt fenn elsődleges forrás, hiszen a nagy katolikus nevelő nem látta jelentőségét. Tanítványainak köszönhetően maradtak ránk *A Szalézi Szent Ferenc Oratórium emlékei* valamint a *Megelőző módszer az ifjúság nevelésében* című kiadványok (Pálvölgyi 2002). E munkák alapján ismerjük meg a korabeli metodikai eljárásokat, amelyek a mai, modern módszertani kultúra számára is követendő és figyelemre méltó.

A megelőző módszer alatt Don Bosco a rossz tettek, a bűn megelőzését érti. Alapvető gondolata, hogy állandóan a gyermekek között kell lenni és segíteni őket. Nem megmondani nekik, hogy mit tegyenek, de ha szükségük van az útmutatásra, nyitottnak kell lenni a problémáikra és a segítő jelenléttel áthidalni minden nehézséget (Ghiglione 2003). Ezzel a szemlélettel rokoníthatjuk a mai eszményi pedagógusképet is, amely szerint a tanár nem a tudományok forrásaaként, sokkal inkább segítő facilitátorként van jelen a gyermekek életében. Ma az ideális tanító nem avatkozik bele a diákok problémáiba, de folyamatosan szemléli őket, mindent tud róluk, amit csak lehet. Tudja, hogy ki hol tart a tanulási folyamatban, a gyakorlatok megoldásában, kinek mi okoz nehézséget, és hogy a problémák megoldásában hogyan tudnak együttműködni a tanulók. A pedagógus nem szól bele a diákok megoldási stratégiáiba, csak akkor, ha azt kéri tőle, vagy szükségét látja a segítségnek. Don Bosco oratóriumában a jelenlét a játékkal és egyéb műveltséget formáló az együttműködést építő tevékenységekkel – imádság, kirándulás, animátorokkal kötött barátság, színjátászás teljesedett be (Ghiglione 2003). Méltán népszerű manapság a pedagógiai kultúrában az aktivitást, a bevonódást fokozó módszerek tömeges terjedése, a motiváció erősítését és fenntartását illetően.

A keresztény nevelési kultúrára Fröbel pedagógiai iránymutatása jelentős hatással volt. Ebben a felfogásban a legfontosabb gondolat, hogy a gyermek cse-

lekedetek által tanul, így nagy gondot kell fordítani a játékok helyes megszervezésére (Pálvölgyi 2002: 4). A mai pedagógiai felfogás szerint is jelentősegteljes, hogy a tanulók számára *tudatosan szervezett*, az adott tananyaghoz kapcsolódó játékokat, modern felfogásban „*gyakorlatokat*” kínáljunk. H. Varga Gyula nyelvész, az Alkalmazott Kommunikációtudományi Kutatócsoport vezetője így fogalmaz: „Nem véletlenül terjedt el a kommunikációs órák gyakorlatában más munkaformák, elsősorban a páros és a csoportgyakorlatok alkalmazása. Mindezek módszertanilag immár gyakorlatnak nevezhetők, és a tanárok által közkedvelt helyzetgyakorlatok és a játékok alkalmazását jelenti” (Varga 2010: 50–51).

Tanuláselméleteinket tekintve a modern kor embere a „harmadik didaktika” ismeretelméleteit elsajátítva Piaget alapelveiben gondolkodik, ha pedagógiáról esik szó. A kognitivistá felfogás, a cselekvés pedagógiája valamint a konstruktivizmus kérdése erősen foglalkoztatja korunk neveléstudományi kutatóit (Nahalka 2003: 78–107). A konstruktív felfogás fontos alapgondolata, lazább értelmezési keretek között, „a szocializációs és a nevelés minden részfolyamatára alkalmazható. Az erkölcsi elképzelések, az értékek elsajátítása... mint konstrukció, általában a személyiség fejlődése, mint a személyiség konstruálása írható le”. A szalézi pedagógia modelljét Don Bosco fennmaradt szövegei alapján a Bábosik-féle modelláló rendszerben elhelyezve dolgozta ki Pálvölgyi Ferenc (2002: 10–13). A modern korban eszményített neveléstudományban elfogadott modell és a katolikus pedagógia koncepciójában, szemléletmódjának alapjaiban megegyezik (1. táblázat).

A tanuláselméleti kérdéseket elhagyva térjünk vissza Don Bosco „módszertani” kultúrájához. Az oratórium „intézményében” rendkívül fontos szerepet kapnak az animátorok, olyan idősebb, a nevelőmunkát segítő fiatalok, akik nemcsak részt vesznek a foglalkozásokon, hanem a nagy létszámra való tekintettel kisebb csoportok vezetését vállalják önkéntesként. Napjaink iskola-koncepciójában szintén megtalálható az a felfogás, amely szerint a tanulókat fejleszteni kívánó pedagógus kisebb csoportokban dolgozik, a csoportokban pedig egyértelműen jelen vannak a csoportszerepek (kistanár, írnok, szóvivő, időfelelős, eszközfelelős...). A gyorsan átalakuló tanulási környezetek, az újabb kommunikációs modellek az egész életen át tartó tanuláson már túlhaladva feltételezik azt is, hogy a tanulási folyamatba beékelődik a megszokottól eltérően az „oldalirányú, horizontális” jelenség is, amikor értékessé válik a társaktól való ismeretsajátítás (Pléh–Kovács–Krajcsi 2004/8).

Összességében sem Don Bosco, sem a mai kor neveléstudásai nem tudnak biztos és megkérdőjelezhetetlen receptet adni arra, hogy a pedagógiai munka milyen kikezddhetetlen és megkérdőjelezhetetlen alapelveken álljon. Nem

véletlen, hogy örökzöld témaként szolgál minden korszak összes társadalmában. Az azonban kétségtelen, hogy a jó példa egy igazi mestertől sokat tehet a tanítványai motiváltsága, lelkesedése, elhivatottsága, erkölcsi és szakmai épülése érdekében. Nem kell Szentnek lenni ahhoz, hogy éljünk a mesterek és a tanítványok örök ígéretével, és nem kell XVIII. századi nevelőnek lenni ahhoz, hogy Don Boscóhoz hasonlóan létrehozzunk egy működő szemléletmódot.

Sokat köszönhetünk egy napjainkban is kiváló mesternek, Varga Gyulának, egyrészt a kommunikációoktatás területén kifejtett áldozatos munkájáért, a munkájába vetett hitéért, ezáltal példaértékű munkabírásaért. Közelebbről szemlélve pedig „atyai” szigoráért, olykor tanári kritikus hangjáért, de legfőképpen szeretetteljes odafigyeléséért, okító és nevelő szándékaért, bölcs tanításiáiért, útmutatásaiért, amivel ösztönöz minket, körülötte élőket arra, hogy igazi tanítványokká lehessünk.

„A példaképnek áttetszőnek kell lenni. És ha visszagondolunk eddigi életünkre, rádöbbenünk, hogy mennyire meg kell köszönnünk a jó példát” (Barsi 1995: 12).

Köszönjük szépen Tanár Úr!

Kritériumok	Optimális modell 1997	Don Bosco modellje 1888
Nevelési cél	normatív, komplex jellegű (egyéni és közösségi célok)	normatív, vallás erkölcsi (egyéni és közösségi harmónia)
Személyiségkép	regulatív (morális kommunikáció)	regulatív (fejleszthető személyiség)
Nevelési folyamat	irányított (befogadó és aktív)	irányított (tekintélyre és barátságra építő)
Hatásszervezés	komplex (intellektuális tapasztalati)	komplex (tankönyvre és tapasztalatra építő)
Nevelési metodika	direkt – indirekt (életkoradekvát)	direkt – indirekt, helyzet-specifikus (nevelői irányítás, háttérszervezés)

1. táblázat: Szalézi pedagógia modellje (Pálvölgyi 2002: 12)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARSI Balázs 1995. Bosco Szent János. PPEK, Budapest.
- GHIGLIONE, Gianni 2003. Don Bosco Oratóriuma. Don Bosco Kiadó, Kazincbarcika.
- NAHALAKA István 2013. Konstruktivizmus és nevelés. Neveléstudomány. In: http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2013/nevelestudomany_2013_4_21-33.pdf
- NAHALKA István 2003. A tanulás. In: Falus Iván (szerk.): Didaktika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- PÁLVÖLGYI Ferenc 2002. Don Bosco pedagógiai öröksége a modern neveléstudomány fényében. III. Országos Neveléstudományi Szalézi Konferencia. PPKE – BTK, Budapest. In: [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/180416/file/Don%20Bosco%20pedag%C3%B3giai%20%C3%B6r%C3%A9ge%20\(PF\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/180416/file/Don%20Bosco%20pedag%C3%B3giai%20%C3%B6r%C3%A9ge%20(PF).pdf)
- PÁLVÖLGYI Ferenc 2005. Don Bosco Öröksége. Mester és tanítvány. In: <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6694/file/05.pdf>
- PERJÉS István 2005. Társadalompedagógia. Aula Kiadó, Budapest.
- PLÉH Csaba – Kovács Kristóf – Krajcsi Attila 2004/8. A kommunikációs közegek hatása a gondolkodás architektúrájára. Az időgazdálkodás példája. Magyar Tudomány 848.
- PUKÁNSZKY Béla – Németh András 1996. Neveléstörténet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. In: <http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/08.htm#Heading63>
- VARGA Gyula 2010. A kommunikáció hatékonysága az iskolai munkában. In: H. Varga Gyula (szerk.) A hatékony kommunikáció. Hungarovox Kiadó, Budapest.
- VARGA Gyula 2010. A kommunikációoktatás helye és feladatai a magyar oktatási rendszerben. In: H. Varga Gyula (szerk.): A kommunikációoktatás kontextusai. Hungarovox Kiadó, Budapest.

SZŐKE-MILINTE ENIKŐ

KOMMUNIKÁCIÓS ZAVAROK

A kommunikációs zavarok a személyközi kommunikáció velejárói, minden igyekezet ellenére azt tapasztalhatják a kommunikációban részt vevők, hogy időről-időre történik valami, ami pillanatnyi vagy tartós zavart okoz a kommunikációban. A pillanatnyi zavarokkal nem szükséges egy tanulmány erejéig foglalkozni, viszont azok a kommunikációs zavarok, amelyek mérgezik a személyközi kapcsolatokat, több figyelmet igényelnek. Ebben a tanulmányban áttekintünk néhány kommunikációs zavartípust, és megvizsgáljuk, hogy ezek a zavarok hogyan keletkeznek és mennyire vannak jelen a pedagógiai kommunikációban.

Horányi Özséb (1999) a kommunikáció zavarát úgy értelmezi, mint ami a zavartalan kommunikációban megmutatkozó teljesítményhez képest definiálható: a zavaró esemény lerontja a kommunikációs teljesítményt; vagyis ahhoz viszonyítva lehet zavarként kategorizálni egy eseményt, hogy az segíti-e a kommunikáció szempontjából a problémamegoldást vagy nem, hozzájárul-e vagy sem. Ennek értelmében minden olyan gátló tényező, amely csökkenti a kommunikáció hatékonyságát, kommunikációs zavart okozhat.

A kommunikációs zavarok kezeléséhez vagy megelőzéséhez elégtelennek bizonyul a kommunikációs kompetencia képességbeli összetevője, vagyis a kommunikációs készségek önmagukban képtelenek feloldani a kommunikációs zavarokat. Többre van szükség azok megszüntetéséhez vagy megelőzéséhez: olyan attitűdváltásra, mely egy széles körű kommunikációs tájékozottságból, a kommunikációs nézetek alkalmazásából, gyakorlatba ültetéséből táplálkozik. Vizsgáljuk meg tehát azokat az elméleteket, amelyek megfelelő keretet biztosítanak a kommunikációs zavarok megértéséhez, az adaptív attitűd kialakításához.

Az összehangolás hiányából keletkező kommunikációs zavarok

*Kedves, öreg csacsi medve – a Micimackó.
Nincs nála kedvesebb, aranyosabb!
Minden képet, minden újságból kivágok, amik őt mutatják.
Már szép a gyűjteményem.
Mindenki csodálja. Ő a Barátom!
A Tanító néni tegnap azt mondta: kötelező elolvasni a Micimackóról
szóló könyvet.
Kötelező!
Muszáj!
Kell!
Már nem is tetszik annyira a Micimackó!*

(Burján 1995: 87)

A gyermek története a Micimackóval arról tanúskodik, hogy a kommunikációban részt vevők nem ismerik eléggé egymást, ezért az összehangolás nem tud megvalósulni a pedagógus és a gyermek között. Barnett Pearce és Vernon Croonen elmélete, a jelentés összehangolt szabályozása, olyan értelmező elmélet, amely elsősorban a személyközi kommunikációt segít megérteni. Az emberi kommunikációt az emberi lét alapvető társadalmi folyamatának tekintik, amely megteremti a kapcsolatot, a személyiséget. Állításuk szerint, „a kommunikáció akkor tekinthető jónak, ha a részt vevő felek képesek úgy összehangolni a cselekedeteiket, hogy társalgásuk olyan társadalmi terek szerkesztéséhez vezessen, amelyben kényelmesen élhetnek – azaz méltósággal, megbecsülten, boldogságban és szeretetben” (idézi Griffin 2003: 65–92). Az elmélet tehát fölhívja a figyelmet az összehangolás jelentőségére, mely megteremti a biztonságot a kommunikációban részt vevők számára. Elméletük fontos felismerése, hogy a kommunikációban történeteket alkotunk: átélt történeteket, amelyek arról szólnak, hogy hogyan próbálják életüket a másokéval összehangba hozni a kommunikációban részt vevők; elmesélt történeteket, olyan narratív magyarázatokat, melyeken keresztül próbálnak jelentést és összefüggést teremteni életükben az egymással társalkodók; metatörténeteket, amelyek kifejezik a kommunikációs folyamatban részt vevők egymáshoz való viszonyát. Ezekkel együtt, az el nem mondott, az ismeretlen, az elmesélhetetlen és a meg nem hallgatott történetek is egyszerre jelen vannak a kommunikációban (Griffin 2012). Az összehangolás az átélt történetek összekapcsolása, olyan közös történetek, melyek sémáját közösen szerkesztjük azokkal, akikkel végrehajtottuk. Pearce szerint „az összehangolás utalás arra a folyamatra, melynek során az egyének együttműköd-

ve próbálják megvalósítani elképzelésüket arról, ami szükséges, nemes és jó, ugyanakkor kizárni annak megvalósulását, amitől félnek, amit utálnak, vagy amit lenéznek”. A bemutatott kommunikációs helyzetben, mivel a pedagógus nem tájékozódott előre, hogy van-e a gyermeknek már valamilyen kapcsolata, tapasztalata Micimackóval, nem hallgatta meg a gyermek elmesélt történetét Micimackóról, ezért nem sikerült összehangolni a gyermekkel közös történetet, mely arról szólt volna, hogy mivel a Micimackó kötelező olvasmány, mekkora szerencséje van, hogy már amúgy is a barátja, és milyen jó lenne, ha mesélne róla az osztálynak valami érdekeset. Az összehangolás hiánya nemcsak a kommunikációt tette tönkre, hanem a gyermek viszonyulását is a kötelező olvasmányhoz, a Micimackóhoz.

A kapcsolat minősége mint zavarforrás

Ezt valahogy nem értem.

A tanító néni a padtársamnak azt mondja:

– Hajnalkám, gyere kislányom, írd föl a táblára, kérlek, azt, hogy...

Amikor rám néz, nekem azt kiáltja:

– Kovács! Futás a táblához! Írd, amit diktálok! De aztán szép legyen ám!

Ezt valahogy nem értem.

A padtársam „a Hajnalkám”, de én csak „a Kovács” vagyok.

Talán elfelejtette a keresztnévemet...?

És én ettől nem tudok aludni.

Nem tudom, hogy csak szigorú velem, vagy csak nem szeret, vagy csak kivételez...?

Nem tudom.

És én ettől nem tudok aludni.

(Burján 1995: 81)

A bemutatott kommunikációs helyzetben fölismerhetjük azt a bizonytalanságot és feszültséget, amit akkor tapasztalunk, ha úgy érezzük, nem vagyunk „elég jók” a kommunikációs partnerünk számára. A nevelés folyamatában az elfogadás hiányának és kommunikációban történő közvetítésének hosszú távú negatív következményei vannak a személyiségfejlődésre nézve. Paul Watzlawick szerint, a kommunikáció egy olyan folyamat, amelyet kapcsolati és tartalmi szempontból is lehet vizsgálni. Az előbbi meghatározza az utóbbit, a kapcsolatra mutató üzenetektől függ a kommunikáció minősége. Minden kapcsolat állandó jellemzője a változás, a dinamika, így a változásból keletkező feszültség

valamennyi emberi kapcsolat természetes velejárója. Az embereknek komoly problémát jelenthet az ellentétes irányú, vonzó és taszító erők megjelenése, de különösen ezek megfelelő kezelése. Ezek a feszültségek gyakran konfliktusok forrásává is válnak. Ezért, ha a pedagógiai kommunikációban a gyermek ilyen változást tapasztal, nem tudja miként viszonyuljon hozzá, csökkent értékűként élheti meg saját helyzetét vagy „beszorulhat” egy-egy ilyen helyzetbe, ami akár fiziológias tüneteket is okozhat számára (nem tud aludni).

A kommunikáció kapcsolati aspektusát Watzlawick metakommunikációnak nevezi, ami nem más mint „kommunikáció a kommunikációról”: „ezt gondolom magamról, ezt gondolom rólad, és ezt gondolom, hogy gondolod rólam...” (Griffin 2003: 158–159). A pedagógiai kommunikációs kapcsolat minőségén múlik a pedagógus-gyermek kapcsolat minősége, ami a megismerés, a nevelés tulajdonképpeni keretét határozza meg. Sokkal többet tanul egy gyermek attól a pedagógustól, akivel jó kapcsolatot alakított ki, sokkal inkább engedelmeskedik vagy együttműködik azzal a pedagógussal, aki a kommunikációban a gyermek értékességét, egyediségét, különlegességét hangsúlyozza. A kapcsolat negatív minősége ellehetetleníti a pedagógiai munkát még akkor is, ha egyébként annak tartalma érdekes lenne a gyermek számára.

A kognitív komplexitás különbözőségéből keletkező kommunikációs zavarok

Fogalmazásórán leszidalmazott a tanító bácsi:

– *Ne írd olyan fecsegősre a fogalmazványodat. Írj röviden, tömören. Akkor majd ötöst adok – mondta, aztán fölírta a táblára a címet:*

„A kutya”

Aztán azt mondta:

– *Na, lássatok hozzá.*

Aztán sokat gondolkodtam. Aztán hozzáláttam. Aztán megfogadtam a Tanító bácsi intelmeit: írk röviden, tömören.

Aztán röviden, tömören ezt írtam:

– *A kutya röviden, eb.*

Csak ennyit. Ez biztosan ötös lesz, mert ennél rövidebben én nem tudok a kutyáról írni.

Másnap kiosztotta a fogalmazásfüzeteket és ötös helyett egyes volt odaírva, és még az is, hogy ilyet már más is írt.

Milyet?

Kutyát, ebet vagy egyest...?!?

(Burján 1995: 143)

A fogalmazására példája, akár egy diáksíny is lehetne, ám ha figyelembe vesszük, hogy fogalmazására harmadik osztályban van, amikor a gyermek még csak alig nyolcéves és gondolkodása alapvetően (piaget-i terminológiával) konkrét műveleti szinten működik, akkor már érdemes elgondolkozni azon, hogy mi okozta a zavart, ha nem a diáksíny?

Delia Jesse elmélete a személyes konstrukciók rendszerét hangsúlyozza a világ értelmezésében.

A konstrukciók olyan minták, vagy sablonok, amelyet a valóság fölé helyezünk, hogy rendet teremtsünk a káoszról, hogy befogadjuk és megértsük a valóságot. Az egyén tehát személyes konstrukciókat hoz létre a világ megismerésére. A kognitív komplexitás az életkorral fejlődik, és minél árnyaltabb és gazdagabb a kognitív komplexitás, annál kifinomultabb kommunikációra képes az egyén, képessé válik ún. „személyre szabott üzeneteket” megfogalmazni. A bemutatott példa arra enged következtetni, hogy a pedagógus nem számolt azzal, hogy a gyermek kognitív komplexitása nem teszi számára lehetővé annak az üzenetnek a feldolgozását, hogy „Írj röviden, tömören”, szó szerint értelmezte az üzenetet.

A tanári kommunikációban, a tanári üzenetkészítő gondolkodásmód az expresszív tervező gondolkodásmódnak feleltethető meg: ami a szíven, a szájon: „Ilyet már más is írt!”. Ebben a megközelítésben, a nyelv a gondolatok és érzések kifejezésére szolgáló eszköz, tehát felháborodásának és lekicsinylésének adott hangot. Ezzel a kommunikációt nem segítette, a gyermek nem értette meg jobban a felmerült problémát, és nem is kapott megnyugtató választ arra kérdésre, hogy mit hibázott. Hogyan járhatott volna el a pedagógus?

Valamivel szerencsésebb lett volna, ha a konvencionális tervező gondolkodásmód értelmében, figyelembe véve a pedagógiai kommunikáció szabályait a következő módon nyilatkozik meg: „Gondold át újra, valóban ezt vártam el egy fogalmazástól, hogy csupán egy tőmondat legyen?” Ebben az esetben sem biztos, hogy a gyermek értette volna pontosan mi is a feladat, de legalább elgondolkodott volna azon, hogy mi lehetett az elvárás, vagy megkérhette volna a pedagógust, hogy pontosítsa a kérését.

Legizgalmasabb válasz azonban a pedagógus retorikai tervező gondolkodásmódja nyomán keletkezhett volna, aki újraértelmezve a helyzetet, tompítva a konfliktust, megegyezést keresve a következő megnyilatkozást teheti: „Leleményes megoldás, valóban nagyon rövid és tömör. Most azonban érdemes azon is gondolkodnod, hogyan tudhatnánk meg többet valamivel többet a kutyáról?” A személyre szabott üzenetek megfogalmazásának nehézsége a váratlan helyzetekben még inkább megtapasztalható. Amikor a pedagógus nem tudja eldönteni, hogy támadásként értelmezze-e a gyermek megnyilvánulását vagy

valóban a kognitív komplexitás különbözősége okán keletkezett ez a helyzet, még nehezebb megfelelő személyre szabott üzenetet megfogalmazni. Fontos azonban, hogy tisztában legyen a lehetőségeivel, hogy háromféle módon is tervezheti az üzeneteit:

1. expresszív módon: ami a szívéen az a száján
2. konvencionális módon: a társadalmi konvenciók betartására hivatkozva
3. retorikusan: ami lehetőséget ad arra, hogy olyan szituációk létrehozására, melyben újraértelmezve a helyzetet konszenzusra lehet jutni (Griffin 2003: 111–117).

A pedagógiai kommunikációban a pedagógusnak gyakorolnia kell a retorikai tervező gondolkodásmódot, mint a helyzetek újraértelmezésének valódi lehetőségét, megteremtve ezáltal önmaga és tanítványai számára az együttműködés és a fejlődés új színtereit.

A bizonytalanság mint zavarforrás

Csend legyen! – süvölti a Tanító néni. És amikor csend van, nagyokat csap a katedrára a vonalzójával, és elégedetten mondja:

– No, ezt szeretem. Ezt a jó csendet.

Aztán, hogy jobban megértsük, megint jó nagyokat csap a katedrára a vonalzójával.

Nincs füle a Tanító néninek?

Nem hallja, mekkorákat durrog a vonalzója?

Én a múltkor csaknem kiestem a padból.

Ijedtemben.

(Burján 1995: 97)

Charles Berger „elmélete középpontjában az a feltételezés áll, hogy amikor ismeretlenek találkoznak (...) a bizonytalanságérzet csökkentésére törekszenek vagy arra, hogy saját és az interakcióban részt vevő többi partner viselkedését minél pontosabban megjósolhassák” (Griffin 2003: 138, Berger 2005). A kognitív bizonytalanság csökkentésével rendet teremtünk a feltételezések zavaros szövevényében, és így sikerül megfelelő kapcsolatot kialakítani a beszélgetőpartnerrel. Ezért amennyiben lehetséges, megpróbáljuk kideríteni, hogy minek örülne a másik személy, mit szeretne, mi a célja stb. A pedagógiai kommunikációban is érvényes a bizonytalanság csökkentésének igénye, jó példa erre,

amikor a felsőbb évfolyamosoktól érdeklődnek a pedagógus szokásairól az alsóbb évesek. Amennyiben a kapcsolat már eljutott egy olyan biztonsági fázisba, amelyben megjósolhatóvá és kiszámíthatóvá válnak egymás cselekedetei, súlyos zavart okozhat egy-egy durva, váratlan megnyilvánulás, mint amilyen a példában a hangos zaj. A bizonytalanság szándékos fenntartása súlyos pedagógiai hiba, a jó pedagógus-gyermek kapcsolat érdekében érdemes ezt elkerülni.

A játszmák mint zavart okozó kommunikációs stratégiák

A játszmák versengő kommunikációs stratégiák, amelyek alkalmazásával az egyéni győzelem megszerzése a cél. Legfontosabb ismertetőjük, hogy valamilyen rejtett cél megvalósítása érdekében alakulnak ki, amelyet a kommunikátor nem akar nyíltan felvállalni. Arra törekszik, hogy ez a cél a kommunikáció során rejtve is maradjon. A játszmák szerkezeti elemei:

A horog – a játszmára való felhívást képviselő tranzakcionális inger

A gyenge pont – a tranzakcionális válasz, amelyben a partner elfogadja a játszmára való felhívást

Az átkapcsolás – a játszmának az a pontja, ahol a játékos a nyereség érdekében szerepet vált

A szembesülés – a partner által közvetlenül az átkapcsolás után megtapasztalt pillanatnyi zavar

A kiegyenlítés – a játszma résztvevői összegyűjtik a különféle sztrókokat a kiértékeléshez (Járó 1999).

A kommunikátor, akinek kényelmetlen a játszmában való részvétel, és van elég önbizalma (felkészültsége vagy megfelelő szerepe) ahhoz, hogy kilépjen a játszmából, megpróbálhat véget vetni annak. A pedagógiai kommunikációban is előfordulnak mind a diákok, mind a pedagógusok által indított játszmák, amelyek az átkapcsolás pillanatában pillanatnyi zavart okoznak vagy súlyosan veszélyeztetik a kommunikátorok képét attól függően, hogy mi a játszmát indító rejtett célja. Az alábbi példa esetében a pedagógus nagy kommunikációs bölcsességről tesz tanúbizonyságot, kihúzza a méregfogát a játszmának a humor segítségével.

Egy középiskolai történelemtanárnak rendkívül jellegzetes stílusa van. Sejtji, hogy emiatt paródiák tárgya. Diákjaival általában jó a kapcsolata. Kedvenc osztályában az egyik órán feleltet. Diákjai feleleteit hallgatva meglepve veszi észre, hogy saját kifejezéseit, hanghordozását hallhatja, ráadásul néhány jellegzetes gesztusával fűszerezve. A felelők nyilvánvalóan belőle is készültek. Először nagyon megdöbben, egy-két pillanatig tanácstalan. Aztán megszólal:

– Tisztelt felelő! Történelemből hármásra értékelem a válaszokat, történelemtanár-ból azonban jelest érdemel.

Az osztályban kitör a megkönnyebbült nevetés.

(Járó 1999)

A szerepviselkedés zavarai

Judit néni rajzot tanít. Mindig csak teszi magát. Bodrozsa a haját, púderezni az orrát, igazgatja a blúzat, riszálja magát, és azt mondja:

– Én éppen jó modell vagyok! Rajzolatok le. De szép legyek ám!

– No én lerajzoltam...Csak nem mertem neki megmutatni. Vasorrú bábának rajzoltam. Olyannak, aki ül a seprűnyélen és itt lovagol körbe-körbe a tanteremben...

(Burján 1995: 97)

A kommunikáció participációs elmélete külön figyelmet szentel a kommunikáció szerkezeti összetevői közt a kommunikátorszerepnek. Úgy definiálja a szerepet mint viselkedésminták készlete, olyan specifikus elvárások összessége, amellyel a kommunikációs partnerek a szerepet betöltő személlyel szemben fellépnek (Horányi 1999). A pedagógusszerephez tartozó viselkedésminták készlete és az ezekkel kapcsolatos elvárások ma már ismeretesek. A tanulók körében végzett legutóbbi felmérések (Falus 1999) arról tanúskodnak, hogy a tanulók által leginkább értékelt alapvető nevelői személyiségjellemzők a megértés, együttműködés, türelem, demokratikus attitűd és a segítőkészség. A pedagógus elsősorban tehát az alapvető „emberi” képességekkel rendelkezzen, ez fogja megalapozni a gyermekekkel való jó kapcsolatot és a kapcsolat talaján kibontakozó nevelési tevékenységet. Ugyanakkor a pedagógus széles körű szakmai tudásalapja (szakmai, pedagógiai, pszichológiai és módszertani ismeretek összessége) meghatározza az eredményes tanulásszervezést. A pedagógusszerepre való tudatos készülés, majd a folyamatos önfejlesztés a pedagógusszerep eredményes gyakorlásának egyik biztosítéka. A konfliktusos szerepmegvalósítás rombolja a nevelő-gyermek kapcsolatot. Szerencsés esetben a pedagógus szerepmegvalósítása harmonikus, ezáltal kommunikációs viselkedése kongruens, jól érzi magát a szerepében, és ez mind verbális mind nemverbális for-

mában kifejeződik, személyisége a szerepben kiteljesedik, partnerei, a gyermekek elégedettek a szerepmegvalósításával. A fent bemutatott rajztanárnővel kapcsolatos helyzet éppen egy nem megfelelő szerepmegvalósításból fakadó kommunikációs zavarra mutat rá, amikor a pedagógus nem mint pedagógus mutatkozik meg a kommunikációban, hanem a pedagógus mint „szépségmodell” határozza meg önmagát. A gyermekből önkéntelenül is ellenszenvet vált ki, ezért saját belső késztetése szerint cselekszik. Abban reménykedhet, hogy nem derül ki, milyennek is látja a pedagógust.

A teljesség igénye nélkül bemutatott néhány gyakori zavartípust azért érdemes alaposabban megvizsgálni, mert a pedagógiai kommunikációt jelentős módon befolyásolják, a kommunikációban részt vevők közérzetét számottevően rombolják. Tudatosításuk hozzájárulhat ahhoz, hogy azok a pedagógus kollégák, akik felismerik a kommunikációt romboló hatásukat, úgy tudnak a pedagógiai kommunikációban jelen lenni, hogy figyelnek az összehangolásra, a kommunikáció kapcsolati aspektusára, a kommunikációs partnerük kognitív komplexitására, a bizonytalanság csökkentésére, a játszmák elkerülésére és a hiteles és kongruens szerepviselkedésre.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- BERGER, C. R. 2005. Interpersonal Communication: Theoretical Perspectives, Future Prospects. *Journal of Communication*, 55: 415–447.
- BERGER, Charles 2003. A bizonytalanság-csökkentés elmélete. In: Griffin Emory Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat, Budapest. 138–155.
- BURJÁN Eszter 1995. Szív-építő dödörgő. Győr.
- DELIA, Jesse 2003. Konstruktivizmus. In: Griffin Emory Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat, Budapest. 111–127.
- FALUS Iván 2007. A pedagógus. In: Falus Iván (szerk.): Didaktika – Elméleti alapok a tanítás tanuláshoz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HORÁNYI Özséb 1999. A személyközi kommunikációról. In: Béres István–Horányi Özséb (szerk.): Társadalmi kommunikáció. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. 57–85.
- JÁRÓ Katalin 1999. (szerk.): Játszmák nélkül. Tranzakcióanalízis a gyakorlatban. Helikon kiadó, Budapest.

- PEARCE, W. Barnett – Cronen, Vernon Coordinated Management of Meaning (CMM) 2012. In: (ed.) Emory A. Griffin. A First Look at Communication Theory https://archive.org/details/AFirstLookAtCommunicationTheory8thEdition_201702 (2018.03.03.)
- WATZLAWICK, Paul 2003. Az interakcionális nézőpont. In: Griffin Emory: Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat, Budapest.155–168.

KALÓNÉ GYENES RÉKA

ÉRTEM AMIT MONDASZ – VISSZAMONDJAM?

Bevezetés – Hogyan kattant(am) be?

Világunk sokszínű, ezerarcú. A mentális lexikonunk mindezt leképezi, tárolja, előhívja, megjeleníti. Olyan egyszerű, s mégis a legbonyolultabb emberi folyamataink egyike. Nap mint nap dolgozunk vele (általa) magánemberként, pedagógusként. Hogy hogyan álljuk meg helyünket az életben, hogyan boldogulunk; nem kis részben függ a kommunikációnktól, melynek sikeressége több tényező mellett szókincsünk nagyságától, előhívhatóságától, aktivitásától – mentális lexikonunk működésétől is függ. (Lehetek én irdatlan okos, ha nem tudom kifejezni magam – mondhatja a szegény kisdiák, hogy tanárnő, én készültem – ha nincsenek szavai, hogy tudását megjelenítse...)

Ebből a gazdag kutatási anyagot kínáló területből mégis hogyan válasszak? Mi az, ami releváns a doktori kutatási témámmal? Ami érdekel, hasznos/használható eredményei vannak, továbblandíti pedagógiai munkámat? Rengeteget gondolkoztam („kattogtam rajta”), míg a különböző részfeladataim hirtelen kidobták az egészre vonatkozó megoldást. Egyszer csak bekattant! Ötvözni fogom a félévben „utamba álló” alkalmazott nyelvészeti területeket... Melyek ezek? Mit szeretnék kombinálni?

Leginkább a 2–4 éves korosztály nyelvelsajátítása, anyanyelvünk alapfokú kiépülése foglalkoztat (doktori kutatási témám). Ezen felül megismertem Szántó Anna könyvét, aki a Beszédfeldolgozási folyamatok változásaival foglalkozik (nagycsoporthoz, első korosztályban), fejlesztés hatására, illetve fejlesztés nélkül. Állandóan foglalkoztat kis tanítványaim fejlődése, fejlesztése, a 10–11 éves ötödikesek mindennapos magyaróráin; a 16–17 évesek nyelvhasználati különbségei (szintén a napi oktatási gyakorlatban). A mentális lexikonról tanultak, illetve az olvasáskurzus megint kijelöltek egy-egy irányt. A végső lökést a GABI-interjúk jelentették. Személyesen készítettem három korosztállyal is. Rendkívül sokrétű elemzést lehet rajtuk végezni. Lássuk...

Elméleti háttér

Az ember az anyanyelv-elsajátítás folyamán olyan képesség birtokába jut, mely segítségével képessé válik bonyolult gondolatok megértésére, megformálására és közlésére. Birtokba vesz egy jelrendszert, melynek (tipikus fejlődés esetén) először a hangzó változatát tanulja meg: a beszédészlelés/megértés, il-

letve a beszédprodukciónak mechanizmusán keresztül építi ki nyelvi kompetenciáját. (Neuberger 2014.) Hároméves korára (a kötelező óvodáskor kezdete) a tipikus fejlődésű gyermeknek már készen áll anyanyelvének alapja. A négyéves kor betöltését követően a gyermekek egyre összefüggőbben beszélnek. Gyakoribbá válnak a valódi párbeszéddek is. (Gósy 2005.) Az anyanyelv elsajátítása azonban nem zárul le, egész életünkön át tart, a gyereknyelv a közoktatás (írott nyelv oktatása) megkezdésével lezárul, de a nyelvelsajátítás tovább is szakaszolható (7–10 évesek, tizenévesek, ifjúsági nyelv). Ezekben a szakaszokban találhatók még jellegzetes eltérések a felnőttek nyelvétől. Kutatásomban ezért e jól körülhatárolható szakaszokból választottam egy bemutatható területet.

Sok kisgyermek kezdi el iskolai tanulmányait (vagy az óvodát, bölcsődét – de itt még nem érződik annyira a probléma) az elvárhatót el nem érő beszédészlelési és beszédmegértési szinttel. A beszédészlelés és a beszédmegértés komplex mechanizmusa teszi lehetővé az elhangzott (a nyelv jelrendszerével megfogalmazott) üzenetek pontos azonosítását, megértését, értelmezését (Gósy 1995/2006). A sok gyereknel fennálló elmaradások a spontán fejlődésnek köszönhetően nem szűnnek meg, ezzel kijelölik a pedagógiai, fejlesztő pedagógiai feladatokat. Ezért iskolás gyermekeknél is megoldás lehet az írott anyanyelv tanításával párhuzamos, folyamatos és célzott beszédészlelési és beszédmegértési fejlesztés (Szántó Anna 2017). A gyermekek beszédmegértésének jó fokmérője a csak hallott szöveg minél pontosabb visszaadása, újramesélése (s a beszédprodukciónak is értékelhető).

A szövegértést az anyanyelvi kompetencia legfontosabb területei között tartjuk számon; fejlesztése már kisgyermekkorban elkezdődik. A kompetenciák tehát elsősorban természetes, interaktív módon fejlődnek, amely nem egyszerűen kumulatív gyarapodás, hanem inkább „erősödés” jellegű. (Bácsi–Sejtes 2009)

A hallott szöveg értésének sikerét több tényező is befolyásolja (a teljesség igénye nélkül): a világról való háttérismeretek; a szöveg nehézségi foka; a szövegtípusok ismeretének foka (formai, tartalmi viszonyok); a kontextuselemzés; a szövegértés mikrokészségei (a háttértudás mozgósításának képessége, a szöveg és a részek közötti összefüggés megértésének képessége, az ismeretlen jelentésű szavak „megfejtésének” képessége, a kitalálás mint problémamegoldó képesség); az információfeldolgozás menete; lehetséges szövegértelmezések (a szinthez tartozó feladatok kritikai elemzést igényelnek); a szociális tényezők (a környezet, az információforrások minősége és mennyisége).

Kísérleti személyek, anyag, módszer

Kutatásomban „tudtukon kívül vettek részt” a gyermekek, hiszen „csak” GABI-interjút rögzítettem velük, nem célzott kísérletet végeztem. Az idő rövidsége, és a „minikutatás” lehetővé teszi, hogy relatíve kis elemszámmal dolgozzak. Mindössze két óvodás (3–4 év közötti kisgyermek, egy kislány és egy kislány), két 10–11 éves (lányok), és két 15–16 éves (szintén lány) interjújának egy-egy feladatát elemzem.

A GABI protokollját a BEA alapján dolgozták ki, lehetőség szerint minél több olyan feladattal, mely megegyezik a felnőtt- és gyermekadatbázisban (mindez az összehasonlító vizsgálatok segítése miatt célszerű). Azonban nemcsak a felnőtt- és gyermeknyelv ill. mentális fejlettség közt van különbség, de a gyermekek közt is. Ha csak azt nézzük, hogy az óvodás korosztályban még nincs olvasás, ami az alsó tagozatban már vizsgálható, s a 10 éves korosztálytól már belép vizsgálati terepként a vita mint aktív kommunikációs tevékenység...

A különböző feladatokból mindössze egyet választottam, mégpedig a hallott szöveg értését. Sajnos/szerencsére nem ugyanaz a szöveg mindhárom korosztályban. A legkisebbeknek egy Aesopus-mese igényesen fordított (nem verses) változatát kell visszamondani minél pontosabban. A nagyobbak (9 éves kortól kezdődően) nem ilyen szerencsések... Egy szakszöveget (a cápamustármag testvéri kapcsolatait bemutató kutatásról), illetve egy történelmi esemény szépirodalmi igénnyel megfogalmazott leírását kell reprodukálniuk.

Az általam rögzített hanganyagot a BEA adatbázis elsődleges rögzítési stratégiájához hasonlóan lejegyeztem, majd az eredeti szöveggel összevettem – mennyit és hogyan hívtak elő adatközlőim. Az interjúkból kiemelt nyelvi példák a szövegben dőlt betűvel szerepelnek (a teljes anyag a mellékletekben található, a kódszám végén az adatközlő korával).

Hipotézisek

Mivel komplex folyamatok történnek egy-egy interjúban, sok hipotézist állítottam fel. Ezekből néhányat szeretnék most megvizsgálni.

1. Feltételezem, hogy a kicsik (a háromévesek) már ismerik a mesét, melyet az interjúban felolvasok nekik, ezért könnyen visszaadják majd a tartalmát.
2. A szakszöveg mind a 10–11, mind a 15–16 évesek számára nehezebben lesz befogadható mint a történelmi-szépirodalmi.

3. A 10–11 évesek számára (mivel még nem tanultak tantárgyi szinten történelmet és biológiát) sokkal nehezebb lesz a szövegek visszamondása.
4. Feltételezem, hogy a szöveg legrelevánsabb információit ki tudják emelni, vissza tudják adni – korosztálytól függetlenül.

Eredmények

Mondhatnám, hogy semmi meglepő eredmény nem született, de azt is mondhatnám, hogy csupa meglepetés volt a kutatási folyamat, a siker/sikertelenség – a kiváltó okok megtalálásától, azok vizsgálatáig (megfejtéséig).

Hipotézisként nem vettem fel, de a kutatás alatt rá kellett jönnöm, hogy minél fiatalabb az adatközlő, annál nehezebb az interjú felvétele. Részben a korosztály pszichikai és mentális érettségével magyarázható, hiszen egy hároméves nem terhelhető nemhogy egy 20–25 perces interjú idejéig, de a figyelmét egy dologgal 10–15 percen keresztül is nehéz lekötni. A motivációja is más a korosztálynak. Mire a negyedik feladatig eljutottam velük, alaposan elfáradtak. Kissé megviselte őket, hogy az első három feladat folyamán sok kudarccal találkoztak (a szavak meghatározásánál rengeteg ismeretlen fogalom volt számukra, pl. házi feladat, kételtű... stb., de a mondatvisszamondás szókészlete is jócskán meghaladta a háromévesek aktív szókincséhez tartozó szavait – még a tízévesekét is). Elérkezett a mese, melyet figyelmesen, csillogó szemmel hallgattak (kissé meg is pihenhettek).

A hipotézisemben feltételeztem, hogy a kicsik (a háromévesek) már ismerik a mesét, melyet az interjúban felolvasok nekik, ezért könnyen visszaadják majd a tartalmát. Ez részben helytállónak bizonyult. A gyerekek ismerték a mesét, többször is hallották szülőktől, bölcsődében. Ezt az interjú után a szülőkkel is volt alkalmam megbeszélni. Azonban a két kisgyermek egyike sem adott vissza semmit a meséből (lásd melléklet). A kisfiú (GR002F03) miután az „El tudod mondani miről szól?” – kérdésre *nemmel* válaszolt, nevetgélni kezdett, s bár ez nem látszott, de körbe-körbe pörgött, mintegy zavarában – nem tudta, vagy nem akarta már elmesélni újra a mesét. A felvételi protokoll alapján önálló beszédprodukciónak lett volna, ám én próbáltam segítő kérdéseket feltenni – válasz így sem érkezett. Hasonlóan jártam a kislánnyal (GR003L03), aki nem nevetgélt (ühüm, illetve *nem*), viszont tartalmas válaszig, összefoglalóig, gyakorlatilag bármiféle információig (kérdéseim dacára) nem jutottam el. (Kivéve talán azt, hogy el van fáradva, hagyjuk abba... ühüm.)

Mi történhetett? Elfáradtak? Érdektelenné váltak? Nehéz volt a szöveg? Vagy ennyire kevésbé értették meg a történetet? Mindenképpen érdemes meghallgatni a többi felvett interjút, hátha más kisgyermekkel jobban sikerült.

Második hipotézisemnél kis család van... Feltételeztem, hogy a szakszöveg mind a 10–11, mind a 15–16 évesek számára nehezebben lesz befogadható, mint a történelmi-szépirodalmi. Ezt részben azért feltételeztem, mert ismertem az interjúalanyokat. A kisebbeket tanítom, a két nagyobb saját lányom és barát-nője. Mind a négy lány alapvetően human érdeklődésű, szeretik az irodalmat, olvasnak is, viszont a reáliák, s a természettudományok nem föltétlenül a kedvenceik. Az is többször kimutatott, hogy a gyermekeknek a szakszövegértése (elsősorban olvasott, s nem hallott szövegeken méri) gyengébb.

Ha a két szöveget megvizsgáljuk, az is látható, hogy az első szövegben gyakorlatilag nincs ismétlés, kiemelés, míg a második szövegben vannak nyomatékosított információk. Ha megnézzük a gyerekek megoldásait, ez egyszerűen kimutatható. A második szöveg terjedelme ugyan eleve nagyobb, de ez önmagában nem indokolná, hogy mind a négy lány esetében mind időtartamban, mind terjedelemben több mint duplája volt a második „visszaadott” szöveg. A négy válasz közül a legfiatalabb kislányé (GR006L10) gyakorlatilag értékelhetetlen, mellette elment az első szöveg, a többi háromban máshová került a hangsúly: a *testvéri viszony*, a *kísérletezés*, illetve egy esetben a *cápa* *mustár* – mint érdekes kifejezés –visszaköszönt. A *versengés* a 11 éves kislánynál jelent meg mint kulcsfogalom egyedül – a 16 évesnél áttételesen *több gyökeret eresztettek*. Ők talán az első szöveg üzenetéből valamennyit megértettek.

A második szöveg – mely feltételezésem szerint a lányok számára könnyebb, mert testhezállobb, lényegesen jobban megmaradt (illetve újra előhívták bizonyos részeit). Várható volt, hogy a többször elhangzó tulajdonnevek, a Szulejmán, Varkocs György megmaradnak, előhívódnak.

kulcsszó/gyerek kora	10 éves	11 éves	15 éves	16 éves
Varkocs	1	2	2	3
Szulejmán	2	2	2	1
törökök	0	2	1	3
Székesfehérvár	0	1	1	0

A szöveg mélyebb értelmezéséről tanúskodó, a polgárok árulását és méltó büntetését a 10 éves kislány kivételével mindhárman kiemelték. Megmaradt továbbá két lánynál a vár védelmére esküvők „élve vagy halva” fordulata – a legfiatalabb kislány és a legidősebb élve *de vagy halva* szövegében. Észrevehető az is, hogy törekedtek bizonyos szépirodalmi jellegű megnyilvánulásokra – próbálták a stílust is visszaadni, nem csak a tartalmat. A két szöveg visszaadása közti fő különbség, hogy a második „igazi szövegként” működött számukra, gyakorlatilag újra bírták szerkeszteni, mind a négy esetben szépen ügyeltek a lezárásra is (az első minden esetben a biológiai, második a történelmi szöveg vége):

- 10 éves: *mik az eredmények sil ésöö sil ésöö hátöö sil;*
szulejmán mindenkit aki útjában állt öö sil megölt vagy lefejezett öö
- 11 éves: *és a növények ö versengenek ö a táplálékért ööööööö ennyi;*
a szulejmán szultán a polgárokat lefejeztette de a ööa vitézeket meg öö elengedte
- 15 éves: *ápolják a testvéri viszonyokat sil ööö sil igen és hogy öö mmm*
nem tudom mmm nem;
de szulejmán szultán a harcosokat elengedte, a polgárokat meg lefejeztette sil
- 16 éves: *mint amikor rokonnal vagy nem rokonnal vannak egy cserében*
sil ennyi; de a polgárokat ugye akik meg megadták vagy feladták a várost
őket pedig lefejezte

Harmadik feltételezésem – hogy az idősebbek jobban teljesítenek – evidencia volt, nem is igazi hipotézis. Hiszen ugyanazt a szöveget kellett visszaadniuk – s mint írtam, olyan szakkifejezések vannak az első szövegben, melyekkel még sosem találkoztak, s hiába a szinonimaként használt kifejezés, ha már az első idegen szónál (botanikus) elvesztették a fonalat. (Ráadásul az instrukció – az elhangzottak minél pontosabb visszaadása szinte „kényszeríti” őket a részletek megfigyelésére – s emiatt a szövegegész összefüggéseire nehezebb figyelniük.) A leírt szövegek hosszán (a felvételek időtartamán) rögtön látszódik, hogy ahogy haladunk a fiattól az idősebb adatközlő felé egyre hosszabb szövegekkel találkozunk. De nemcsak a szöveg hossza, hanem a megszerkesztettsége, a tartalmas szavak száma is szignifikánsan nő. (Ha időm engedné, akkor egy TYPE/TOKEN elemzést végezhetnék a mintán – gyönyörű grafikon lenne a jutalmam...) Ez azt is jelenti számomra, hogy mennyire fontos, hogy az iskolában a gyermekek mindig a korosztályuknak megfelelő szövegekkel talál-

kozzanak, azon gyakorolják a szövegértést, a szövegalkotást. Ezáltal lehetnek motiváltak, könnyebben fejleszthetők.

Negyedik feltételezésem, hogy a szöveg legrelevánsabb információit ki tudják emelni, vissza tudják adni – korosztálytól függetlenül. Itt ismét visszatérek a kicsik meséjéhez... Megbukott a hipotézis az esetükben, mert semmit nem tudtak/akartak visszaadni, nemhogy releváns információt... Készítettem egy harmadik interjút is egy háromévesssel – ő a két szereplőt megnevezte, majd az egész történetről független mondatot kanyarított hozzá, s lezárta a mesét. (Ő is ismerte az eredetit, ő is elfáradt...)

A növényekről szóló szöveg esetében az első kislány csak a kísérletezés kifejezést értette meg, a többieknek valamiféle fogalma kialakult a növények versengéséről – illetve a rokon növények viselkedéséről. Gyakorlatilag egyik szöveg sem értékelhető olyan szempontból, hogy valaki, aki ne olvasta volna az eredeti cikket, megérthetné bármelyik összefoglaló alapján.

Szerencsére a Varkocs György halálát elbeszélő szöveg megértése és visszaadása is jobban sikerült. Gyakorlatilag mind a négy lány reprodukciója értékelhető – legalábbis fontos mozzanatokat, a történet számukra lényeges elemeit megértették, visszaadták. Ismét a szöveg témája, valamint az, hogy elbeszélő szöveggel van dolgunk, könnyítette számukra a lényeg megragadását. Ugyan mindkét cím kiemeli a mondanivalót, azonban a tudományos szöveg esetében ez sokkal megfoghatatlanabb (növények testvéri viszonyokat ápolnak???, áll szemben egy egyszerű, tragikus címmel: Varkocs György halálával). A figyelmesebb szövegszerkesztés is ezt mutatja – a második szövegre már valószínűleg másként is figyeltek. Ritka feladat ez, hogy egyszer elhangzó bármilyen típusú szöveget reprodukálniuk kelljen. Gyakorlással egészen biztosan jól fejleszthető ez a képesség (s fejlesztése kívánatos, sőt felettébb hasznos is lenne).

Összegzés

Minikutatásomban a rendelkezésemre álló interjúkból kellett kiválogatnom azt a feladatot, mely talán az egyik legösszetettebb, de számomra a legizgalmasabb is egyben. A vizsgált feladatban a gyermekek hallott szöveget értelmeztek, majd adtak vissza saját szavaikkal. Ebben a folyamatban a memóriájuk, a szövegértelmezésük, szövegalkotásuk, kifejezőkészségük (hogy spontán beszédük egyéb sajátosságairól, fonetikai jellemzőiről ne is beszéljünk) is elének tárul.

Legfontosabb, hogy a szövegek kiválasztásánál – ha lehetőségünk van rá – legyünk tekintettel a gyermekek életkorára. A GABI protokolljában ugyanaz a meséje a 3 és a 9 éves gyermeknek, ugyanaz a két szövege az 5. és a 12. osztályos tanulónak is. Egyértelmű (vagy annak látszik), hogy hasonló képes-

ségű gyerekek esetén egyre komplexebb, jobb megoldásokkal találkozhatunk (illetve ez lenne az ideális). Ezt a rögzített interjúk meg is erősítették. Igaznak bizonyult továbbá, hogy a szakszöveg (leíró szöveg) nehezebben értelmezhető és visszaadható az elbeszélő szövegnél. (Bácsi–Sejtes 2009)

A mindennapi oktatási gyakorlatra nézve is elgondolkodtatóak az eredmények. A tanórák zömében még mindig a tanár aktív, illetve a gyerekeknek nagy mennyiségben kell a rájuk zúduló hallott szövegeket értelmezni. Vajon mi marad meg egy tanórából, ha csak a verbális csatornát használjuk? Mi marad meg egy ötödikes fejében, mikor a közösen olvasott mesét nem is követi, csak hallgatja? Nem sok? Semmi? És mi a helyzet a szaktárgyakkal? Ott is csak hallgat, néha olvas – de ezen a területen is rengeteg az elmaradás. Márpedig pont itt nem kell állandóan bizonygatni a gyerekeknek (főleg a nagyobbaknak), hogy mi a szükség erre? Naponta hallanak legkülönbözőbb témájú szövegeket, melyeket aztán megosztanak, megbeszélnek egymással – ki így, ki úgy – képességei és lehetőségei szerint. Kifejezetten ilyen irányú fejlesztés a magyar tantárgyon belül (legalábbis felső tagozattól) nem létezik, ezzel csak a különböző nyelveknél találkozunk: a hallott szöveg értése része a nyelvóráknak, nyelvi érettséginek, nyelvvizsgának. Ezért is érzem fontosnak, hogy a jövőben kifejezetten ilyen gyakorlatokat is beépítsek óráimba. Lehetővé kell azt is tenni (bár harminc főnél nagyobb osztálylétszám esetén igen nehéz), hogy a gyerekek többször kényszerüljenek rá szöveg alkotására élőszóban, hogy a megszólalást, spontán beszédet retorikai szituációban is gyakorolhassák.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁCSI János – SEJTES Györgyi 2009. Didaktikai útmutató a szövegértési feladatlapok összeállításához. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=218>
- GÓSY Mária 2005. Pszicholingvisztika. Osiris Kiadó, Budapest.
- LENGYEL Zsolt 2010. „Nincs válasz” kategória szóasszociációs vizsgálatokban. In: Navracsics Judit (szerk.): Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I. Tinta Kiadó, Budapest. 30–40.
- NEUBERGER Tilda 2014. A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- SZÁNTÓ Anna 2017. Beszédfeldolgozási folyamatok változásai a fejlesztés függvényében. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

MELLÉKLETEK

A GABI IV. feladata: Interpretált beszéd visszamondása

(Olvassuk fel a gyermekeknek a következő szövegeket. Egy-egy szöveg meghallgatása után kérjük meg a gyermeket, hogy minél pontosabban mondja el, mit hallott.)

A háromévesek meséje:

A teknős és a nyúl

Történt egyszer, hogy a nyúl és a teknős összeesezett azon, hogy kié legyen a folyópart. A teknős csak a víz mellett tudott élni, a nyuszi meg szeretett a folyóparton üldögélni. Azonban sehogyan sem fértek meg egymás mellett.

– Azé legyen a folyópart – ajánlotta a nyuszi –, aki legyőzi a másikat versenyfutásban!

A teknős, bár tudta, hogy a nyuszi az egyik leggyorsabb állat az erdőben, elfogadta a kihívást. A nyuszi csak nevetett az oktan teknősön, biztos volt a győzelmében. Annyira bízott gyorsaságában, hogy leheveredett az út mellé és elaludt. A teknős viszont tudta magáról, hogy lassú a mozgása, így hát sietett tovább. Hamar elhagyta az alvó nyulat és ő ért elsőnek célba. A vízpart azóta is a teknősé. Lám, ha igazán akarja, a hanyag természetet legyőzi az igyekezet.

A gyermekek megoldásai:

GR002F03

KV: vége van a mesének el tudod mondani miről szól?

Gy: nem

Kv: nem?

Gy: nem

Kv: nem? milyen állatok vannak benne azt el tudod mondani?

Gy: hi hi hi hi hi hi hi hi hi hi hi

Kv: jó, köszönöm szépen, Kornél, nagyon ügyes voltál, sokat segítettél

Gy: hihihihihhi

GR003L03

Kv: tetszett a mese?

Gy: ühüm

Kv: kiről szólt? el tudod mondani?

Gy: sil

Kv: elmondod nekem?

Gy: nem

Kv: nem tudod elmondani kik voltak benne és mit csináltak?

Gy: nem

Kv: nem, inkább nem?

Gy: nem

Kv: elfáradtál?

Gy: ühüm

Kv: jó, akkor abbahagyjuk

A 9–18 évesek két szövege

A növények is becsben tartják a testvéri viszonyt

Számos állatfaj egyedei képesek megkülönböztetni a testvéreiket az idegen egyedektől. Kanadai botanikusok most bebizonyították, hogy a növények is ápolják a rokoni kapcsolataikat. Ismert, hogy az egymáshoz közel ültetett növények az azonos és eltérő fajú egyedekkel egyaránt versengenek a tápanyagokért. E versengésben például egy növény alkalmazhat olyan stratégiát, hogy nagyobb rügyeket növeszt, ha a közvetlen közelében egy másik növény is dézsmálja a talaj víz- és tápanyagtartalékait. Egy kanadai egyetem két kutatója most azt állítja, hogy a versenyszellem nem rokon egyedek esetében erősebb, mint a testvérek társaságában. A kísérletük során a két botanikus a cápamustár palántáit cserepekbe ültette. A kutatók azonos anyanövénytől származó, illetve távoli rokonságban álló példányokat – cserepenként négyet – ültettek össze. A nem a testvéreikkel közösen nevelkedő palánták több gyökeret eresztettek, mint az egy családba tartozó példányok. A környezetükről tudomást szerző növények tehát nemcsak a szomszédos palánták jelenlétét érzik, de azok genetikai hasonlóságát is képesek megkülönböztetni. A kanadai biológusok feltételezése szerint a kommunikáció a rokonságot mutató növények között szorosabb, mint az ilyen kapcsolatban nem lévő növények között.

GR006L10

Gy: hm sil hátöö sil szoktak némelyik növénnel kísérletezni hogy mik az eredmények sil ésöö sil ésöö hátöö sil

Kv: jó, köszönöm

GR007L11

Gy: öhm a növényeknek is vannak testvéreik a kanadai bonn botanikusok hogyö négyö négy virágotö egybeültettek ö ésö ésö azö az a ami nem azonos családba tartozott növény az több gyökeret eresztett és a növények ö versengenek ö a táplálékért ööööööö ennyi

GR005L15

Gy: öhm szóval arról volt szó hogy az először hogy az állatok is a testvéri viszonyt nagyon ápolják de most kanadai tudósok ööö megállapították hogy a növények is ápolják a testvéri viszonyokat sil öööö sil igen és hogy ööö mmm nem tudom mmm nem

GR006L16

Gy: ez a szöveg a növényi rokoni kapcsolatokról szólt és öö nagy részében aa kanadai biológusoknak mutatta be a munkáját egy kísérletet végeztek el amibe cápamustár palántákat ültettek cserepekbe és azt figyelték meg hogy a rokon illetve nem rokon kapcsolatú egyedek azokööö több rügyet illetve gyökeret eresztenek e mint amikor rokonnal vagy nem rokonnal vannak egy cserében sil ennyi

Varkocs György halála

Egykor ingovány, mocsár és nádas vette körül Székesfehérvárt, jól védelmezte a természet a várost minden támadás ellen. De nemcsak a természet, hanem Varkocs György várkapitány is védelmezte, és vele a jó dunántúli vitézek, akik éjjel-nappal erősítették a falakat, mert a törököt várták. Hiszen a törökre várni nem kellett: hívatlanul is eljött maga a nagy Szulejmán szultán és vele a tenger sok katona. Annyian voltak a törökök, hogy a szem belefáradt, amíg a vonulásukat nézte. Varkocs György erős esküvéssel megeskette a vitézeket meg a polgárokat is, hogy a várost élve-halva megvédelmezik. Felhúzatta a szultán az ágyúkat, lövetni kezdte a falakat. Amikor az ágyúk elhallgattak, rohamra indult a török sereg. Már alig győzték a magyar vitézek, de ekkor a polgárok is fegyvert ragadtak és melléjük álltak. Szeptember első napján nagy köd szállt le, mintha a természet is a törököt kedvelné, és a nagy ködben negyvenezer török közelítette meg a falakat. Két rohamot is visszavertek a hős védők, de a harmadik elől visszavonultak a belvárosba. A kaput nagy hirtelen bezárták, a felvonóhidat felhúzták, úgy folytatták a csatát. Csakhogy a gyors visszavonulás nagy veszedelmet okozott: a legbátrabb vitézek Varkocs György vezetésével még harcban álltak a törökkel, és a kapun kívül maradtak. Ott is haltak meg a várkapu előtt mind egy szálig. A várbeli vitézek megtartották esküjüket, tovább harcoltak a török ellen. De a polgárok meggondolták magukat. Addig gondolkodtak, míg követet küldtek a török szultánhoz, és felkínálták a vár megadását. Hiába tiltakoztak a vitézek, hiába emlegették Varkocs György példáját; a polgárok feladták a várost. A szultántól meg is kapták méltó jutalmukat: Szulejmán az őrseget bántatlanul elengedte, de a polgárokat lefejeztette.

GR006L10

Gy: varkocs györgy ömmm sil mindenáron meg akarta védeni ömmm életét és halálát adta hogy megvédje oországot ésöö szulejmán ömmm sil ömmm rengeteg katonával álltak szembe ésööö sil szulejmán mindenkit aki útjában állt öö sil megölt vagy lefejezett öö

Kv: köszönöm

GR007L11

varkos györgy a székesfehérvári várat védte vagy nem tudom melyiket öö és mentek a törökök is öö és mindig minden nap öö erősítették ott a öö várat öö és egyszer megjöttek a törökök és öö három támadást csináltak öökét támadást visszavertek öö azonban a harmadikat bezárták a kapukat öö meg felhúták aaa a hidat ésöö e a polgároköö egyszer öö írtak a szulejmán szultánnak egy levelet hogyöö megadják a várost hiába tiltakoztak a katonák hogy kövessék varkos györgy példáját öööö a polgárok nyertek de a szulejmán szultán a polgárokat lefejeztette de a ööa vitézeket meg öö elengedte

Kv: köszönöm

GR004L15

Gy: szóval varkocs györgy halálahaláláról szól hogyöö hogy a székesfehérvári várnak a várkapitánya volt ésöö ez a történet arról szól amikor a törökök megtámadták a székesfehérvári várat ésööö nagyon nagy csata volt a polgárok is becsatlakoztak a csatába ésöö úgy elfajultak a dolgok a végén hogy a biztonság érdekében inkább felöö felhúzták a felvonót és valaki kint folytatta a várkapu előtt a harcot így halt meg ott és a is a várkapu előtt halt meg varkocs györgy is és a végén a polgárok feladták ezt a harcot öö és elmentek szulejmán szultánhoz feladni a várat de szulejmán szultán a harcosokat elengedte, a polgárokat meg lefejeztette sil

Kv: oké köszönöm szépen

GR006L16

Gy: ez a szöveg a öö török térhódítási időszakbanról íródott öö amelyben egy városnak az ostromát öö jegyezték fel öö ennek a városnak a kapitánya varkocs györgy volt és egy negyvenezer főt számláló török sereg támadta meg a várost amelyet a természet is védelmezett ilyen ingoványos talajjal és mocsárral varkocs györgy mielőtt még elindul elkezdődött volna az ütközet megeskette a város népét hogy élve de vagy halva meg védelmezik ő megvédelmezik a falakat és öö az első és a második öömm

ostromot azt sikerült visszaverniük, azonban a harmadiknál ööö vissza kellett vonulniuk a belvárosba a polgároknak és néhány vitéznek azonban varkocs györgy és még pár darab vitéz az kinn kinnragadt a kapun kívül ahol mindannyiukukkal végeztek a törökök a vitézek ekik még benn maradtak benn ragadtak a belvárosban ugye bezárták a kapukat de megtartották mégiscsak az esküjüket a polgárok azonban követet küldtek aa töröknek aaa vitézeknek a tiltakozásának az ellenére öö így varkocs györgy halála hiá bavalónak bizonyult a szulejmán szultán az végül az őrséget engedte el akik tiltakoztak ugye a megadás iránt de a polgárokat ugye akik meg megadták vagy feladták a várost őket pedig lefejezte

KÖKÉNYESI NIKOLETTA
NÉGY ORSZÁGOS NAPILAP VIZSGÁLATA
A TARTALOMELEMZÉS MÓDSZERÉVEL

A sajtó alapvető funkciója, hogy tudósítson a jelenségekről és eseményekről, valamint azokat magyarázza, és ezáltal hozzásegítsen a helyes értelmezéshez, valamint a megfelelő álláspontok kialakításához. Éppen ezért fontos kérdés, hogy a napilapok milyen mértékben foglalkoznak bizonyos eseményekkel. E vizsgálatban a rendszerváltás óta lezajlott hat országgyűlési választás két fordulójával foglalkozó napilapok számait elemzem a tartalomelemzés módszerével. „A tartalomelemzés a szó legáltalánosabb értelmében nem más, mint közlemények meghatározott célú elemzése” (Antal 1976: 9–10). A napilapok szisztematikus vizsgálata olyan információkat is bemutat, amelyek konkrétan nem szerepelnek a tartalomban, csupán az üzenetek kódolásában, szerkesztésében és megjelenítésében rejtve jelennek meg. A kiválasztott napilapok (Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszabadság, Népszava) különböző időpontokból származó dokumentumait hasonlítottam össze (vö. Antal 1976: 10–15). A négy országos napilap azon számait vizsgáltam meg részletesen, melyek az országgyűlési választások első és második fordulójának eredményeiről számoltak be. A vizsgálat korpuszát tehát csak azok az írások képezik, amelyek a választás témáját dolgozzák fel. A vizsgálat alapkérdése az, hogy hány cikk foglalkozik a témával, ezek milyen sajtóműfajba tartoznak, és melyik rovatban jelentek meg. Azt is megvizsgáltam, hogy a választás témakörén belül mely ügyek azok, amelyekkel az egyes napilapok foglalkoznak.

A választással kapcsolatos írások címeit, alcímeit, tipográfiai megjelenítését vizsgáltam meg. Az 1990 és 2010 között lezajlott hat országgyűlési választás alkalmával megjelent újságok vizsgálatával a napilapok szerkezetét érintő változások is kimutathatóvá válnak. „Általánosan elfogadott tény, hogy a szöveg külső megjelenése része, sőt hordozója a tartalomnak” (Róka 2002: 48). A szöveg formájának és elrendezésének vizsgálata alkalmas arra, hogy megmutassa a textus eredeti rendeltetését. A vizuális retorikai analízis során azt vizsgálom, hogy a megjelenítésekben, amelyek szimbolikusak és tudatosak, melyek azok az elemek, amelyek az olvasók figyelmét célozzák (vö. Aczél 2012: 42). Ezáltal a források tendenciáinak, valamint attitűdjeinek a változásait is feltárhatjuk, illetve a napilapok megjelenítésében megnyilvánuló különbségeket a források alapvető különbségeire is visszavezethetjük (vö. Antal 1976: 36–38). „A média napirendje („media agenda”), amely azt mutatja meg, hogy – esetünkben

– az írott sajtó milyen hírszelekcíós mechanizmusokat működtet, mit tart fontos témának egy adott időszakban, azaz milyen kérdésekről, problémákról, eseményekről számol be, hogyan közvetíti, szelektálja és konstruálja a politikai valóságot” (Török 2005: 33). „A média elsődleges szelekcíós sajátossága az, hogy azokról a témákról számol be, amelyek más napirendeken is megjelennek, azaz a politikai szereplők és a közvélemény számára egyaránt fontosak” (Török 2005: 50).

A vizsgálat tárgyát képezi, „hogyan mennyi ideig maradnak a témák a napirenden? Hogyan befolyásolják a szerkesztőségek szelekcíós mechanizmusai a média napirendjét? Hogyan hat a tabloidizáció¹ a napirendre? Mennyiben számítanak a látványelemek?” (Török 2005: 56). „A médianapirend esetében a tartalomelemzési módszerek a leghasznosabbak. Ezek a módszerek egy adott dokumentum elemzésére alkalmasak: akár nyilvánvaló, akár latens jelentések azonosításával. A módszer segítségével lehetőségünk van megállapítani, hogy egyes témák hány alkalommal és milyen tartalommal jelennek meg a média napirendjén” (Török 2005: 57–58).

A napilapok teljes átvizsgálása lehetőséget teremt arra, hogy az újságok napirend-meghatározásának módszerét is megismerhessük. Maxwell McCombs és Donald Shaw *A tömegmédia napirend-meghatározó szerepe* című munkájukban arra keresik a választ, hogy milyen szerkezetűek és melyek azok a hírek, amelyek hosszabb időn keresztül uralni tudják a médiát. Egy hír csak akkor kerül be a hírfolyamba és ezáltal a gondolkodásunkba, ha hírértékkel bír. A hírnek akkor van hírértéke, ha újdonságot jelent, vagy egy meglevő hírt új nézőpontból világít meg. A napirendelmélet szerint a média azt szabja meg, hogy az olvasó miről gondolkodjon. Így a média napirendje hatással van a köztudatra, de arra nincs, hogy a sajtóban szereplő híreket az olvasó hogyan értelmezi (vö. McQuail 2003: 359–386; Bajomi 2006: 81–85; McCombs–Shaw 1972: 36; Cohen 1963: 13). A médiafogyasztók viszont azoknak az ügyeknek tulajdonítanak fontosságot, amelyekről a sajtó többször beszél, tehát a média képes kijelölni a közvélemény számára fontos dolgokat. „A napirendkutatás a politika témáival foglalkozik, a napirende(ke)n megjelenő ügyek jellemzőit, sorsát és hatását vizsgálja. Arra törekszik, hogy pontos leírását adja a napirenden levő témáknak” (Török 2005: 19). „A napirendkutatás értékmentes kíván lenni, leíró módon ábrázolja a vizsgált időszak politikai napirendjét” (Illyés 2007: 268). A témával foglalkozó szakirodalom háromfajta napirendet különít el. Az első a politikai napirend, amely a pártok legfontosabb témáit foglalja magában. A má-

¹ Tabloidizáció alatt foglaljuk össze mindazon változásokat, amelyek a hazai médiában a bulvárosodás feltartóztatthatatlan térhódításáról tanúskodnak. (Borókai 2001: 467.)

sodik szegmens a közvélemény napirendje, mely az emberek gondolkodásában jelen levő és fontosnak tartott tematikát jelenti. A jelenlegi empirikus kutatás a harmadik napirendi elem, a média vizsgálatával foglalkozik. A médianapirenden egyaránt megtalálhatók mindazok a témák, melyek a másik két elkülöníthető napirenden is jelen vannak, és alapvetően meghatározzák ezeket is.

A napirendvizsgálattal kapcsolatban két médiatechnikai fogalmat kell még megemlíteni, melyek elengedhetetlenek a sajtó ilyen jellegű analíziséhez. Az első a priming fogalma, mely a médiának az ügyek közti szelekciójához kapcsolódik (Török 2005: 52). A sajtó egyes témák kiemelésével befolyásolhatja azok fontosságát és a befogadók általi megítélését. Shanto Iyengar és Donald L. Kinder bizonyította e hatás létezését *News That Matters* (Iyengar–Kinder 1987) című munkájukban. A média által kiemelt témák a közvélemény vélekedésében is fontos kérdésként jelennek meg. A nagy hangsúlyú témák esetében azok kedvező és kedvezőtlen részletei is szerepelnek a médiában, ezáltal a priming jelenség képes befolyásolni a választói viselkedést. A második fogalom, amely szintén rendkívül jellemző a sajtóra, a framing. A framing technikájával a média a már napirenden levő témákat helyezi keretbe. A sajtó által a témák köré épített keretek egy bizonyos nézőpont szerint láttatják az ügyeket. Ha sikeres a keretbe ágyazás, akkor a befogadók csupán ezen keret jellemzői alapján ítélik meg a témát (Török 2005: 52). A választások első és második fordulójának másnapján megjelent újságokban jelen levő témák vizsgálatában tetten érhető a napilapok priming- és framingtechnikája. A választások két fordulója közötti lapszámok esetében a vizsgálat csupán a témakörben megjelenő ügyek vizsgálatát érinti abból a szempontból, hogy maga a választási tematika meddig képviselteti magát a napilapok hasábjain.

A hat választás két fordulója közötti napokon megvizsgált lapszámok analízise után megállapítható, hogy a választás hangsúlyos téma. Gene Zucker megállapítása szerint „azoknak az ügyeknek, amelyekről az emberek kevés közvetlen információval rendelkeznek, erős az »agenda-setting« hatása” (Illyés 2007: 276). Ugyanakkor ez az erős hatás is csökken a két forduló között, hiszen „a közvélemény egy idő után gyakran ráun a régóta napirenden levő témákra, és sokkal fogékonyabb a még nem tárgyalt ügyekre” (Török 2005: 26). Az első fordulót követő öt napon még napirenden van a választás témája, de ezeken a napokon egyre csökken az üggyel kapcsolatos cikkek száma. Ez a tendencia mind a hat vizsgált évre és mind a négy napilapra jellemző. Az első fordulót követő két napon a választási rovatok még maradnak a kiemelt helyen, de az ezt követő napokon ez a kiemelés megszűnik. A választási témák az eseményhez közeli napokon a napilapok első harmadában jelennek meg. Az újdonság csökkenésével azonban a választási cikkek a napilapok hasábjain hátrább sze-

repelnek. A két forduló közötti napokon a választás témája kiegészül kampányelemekkel is. A választás konkrét témája tehát lassanként háttérbe szorul, és más témák válnak hangsúlyosabbá. A választás témakörében a legtöbb cikk 1994-ben jelent meg a napilapokban. Érdekes, hogy az első országgyűlési választásról 1994-hez képest kevesebb cikk számolt be. Ennek oka az lehet, hogy a sajtó pártállami működése 1990-ben még érezhető volt. A rendszerváltás okozta változás 1994-ben már a sajtót is elérte, ezért a választás témája is nagyobb hangsúlyt kapott, mint 1990-ben. 2002-től megfigyelhető, hogy minden választási évben csökken a témával foglalkozó cikkek száma. Ennek egyik magyarázata az lehet, hogy a választásokon való csökkenő részvétel és az emberek távolmaradása kihatással van a téma iránti sajtóérdeklődésre is. A sajtóban ennek megfelelően kevesebb írással tájékoztatják az olvasót. A témát feldolgozó kevesebb írás másik oka, hogy kezdetben „az írott sajtó az a közeg, amelyen keresztül a politika leginkább eljuthatott a választókhoz” (Török 2005: 78). Ez 1998-tól a televízió megerősödésével, többek között a kereskedelmi csatornák színre lépésével megváltozott.

A médiában szereplő ügyekben „három attribútum bír kiemelt jelentőséggel: a konfliktus, az expozíció és a fontosság. A napirendi jelenlét szempontjából döntő, hogy az adott ügy kapcsán mekkora ellentét tapasztalható a szereplők között, a téma mekkora figyelmet kap, és mennyire tekintenek rá úgy, mint fontos és releváns problémára. Attól válik valami üggyé, hogy felkerül a napirendre” (Török 2005: 20). A választás témájában is tapasztalható ellentét mind a pártok, mind a napilapok között a szelekció, valamint a témák megfogalmazása terén. A vizsgált témakör a cikkek számát tekintve is nagy figyelmet kelt, és jelentős szerepű az emberek életében is.

A vizsgálat elvégzése után kijelenthető, hogy a választás témakörén belül számos különböző részlet jelenik meg a napilapok hasábjain. Ezek között a résztémák között sok esetben találhatunk olyanokat, melyekről több napilap is egyszerre számolt be. A választás témaköréből kiválasztott altémák szerepeltetésével a média valamely eseményre, résztémára vagy szereplőre irányítja a figyelmet, ez befolyással lehet a választók nézeteire is (vö. Török 2005: 51–52). A résztémák közül a leghangsúlyosabbak a pártok reagálásáról adott beszámolók, valamint az eredményekről szóló tudósítások: ezek mind a négy napilapban minden vizsgált évben fontosak voltak. „A média feladata, hogy válogasson a világ történeteiből, és akkor jár el helyesen, ha az általa megalkotott kép a lehető legközelebb áll ahhoz, amit valóságnak nevezhetünk” (Török 2005: 82). Ennek megfelelően a négy országos napilap a résztémák közötti válogatással és azok megjelenítésével tárja az olvasók elé a választás eseményeit. A megyei beszámolók, a közvélemény-kutatási adatok, a különböző elemzések

hozzátartoznak a választás témaköréhez, így a napilapok saját megfontolásaiknak megfelelően tájékoztatnak ezekről a résztémákról is. A média keretet ad tehát a politika számára, és strukturálja azt, de nem határozza meg a pontos tartalmát. „Mindettől függetlenül a média valóban létező »szelekciós« hatásait csak a sokrétű, plurális sajtópiaci viszonyok képesek ellensúlyozni, ahol minden gondolat és vélemény teret kaphat” (Török 2005: 86–87). Ez a megállapítás tökéletesen jellemzi a vizsgált napilapokat, így a hazai sajtó helyzetét is. A résztémák egyezésén túl mind a négy napilap tartalmaz olyan információkat, amelyekről a többi nem számol be. Az újságok együttes olvasása után kaphat komplex képet az olvasó a választás témaköréről.

„A 2002-es magyar választási kampányban szinte egyáltalán nem merültek fel szakpolitikai témák, s a médiába kerülő vezető politikai hírek majdnem kizárólag pártpolitikai konfliktusokról szóltak” (Török 2005: 182). Ez a megállapítás a 2006-os és a 2010-es választási kampányra is jellemző maradt.

A látványretorikai vizsgálat elvégzése után kijelenthető, hogy a sajtó vizuális eszköztára a meggyőzést és a figyelem irányítását szolgálja. A vizsgált témával kapcsolatban megállapítható, hogy „a közvéleményt bizonyára jobban megmozgatja a címlapos hír” (Török 2005: 26). A címlapi hírek témájának nagyobb hangsúlyt ad a tipográfia is. A négy országos napilap azonos lapszámaiban, ha a címlapon szereplő téma azonos is, a fogalmazás, illetve a tipográfiai jellemzők révén más lesz a keret, amelynek alapján a közvélemény megítéli az adott résztémát. A címlapon szereplő híreket a nagy főcímek mellett a képek alkalmazása is hangsúlyossá teszi. Wanta Wayne egyértelmű összefüggést fedezett fel a híryananyagok hatása és a mellettük közölt fotók között, kimutatva, hogy minél nagyobb a fotó, annál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a témának az emberek, ezzel szemben a kép nélküli cikkek nagyon csekély fontossággal bírtak a kísérlet résztvevői számára (Illyés 2007: 277; Wayne 1988: 107–111). „A fotóillusztráció az újság egyik legfontosabb vizuális eleme, amely nemcsak információt közvetít, hanem az újságoldal összképének kialakításában is fontos szerepei játszik” (Róka 2002: 54). Az 1990-es években a képek jelenléte is nagymértékben elősegíti az agenda-setting hatást. A Magyar Nemzetben ekkor még nincs a címlapon fotó, csupán az ábrák azok, amik elősegítik a figyelemfelhívást. A napilapokban a nagyobb mértékű képhasználat egyre több résztémának ad erősebb hangsúlyt. A technikai fejlődés és a tabloid² nyomás

² Eredetileg olyan, az utcán árusított újság megjelölésére szolgált, amely a megszokott újságméretnek mindössze a fele volt, és így azoktól eltérően a mindennapi élet legkülönbözőbb körülményei közepette, például utazás vagy várakozás közben is könnyűszerrel olvasható volt. A magyar nyelvben nem a lap méretére, hanem az árusítás körülményeire utaló kifejezés, a „bulvárnap” szó terjedt el (Császi 2003: 157).

következtében a színes fotók használata is erősíti az írások mondanivalóját. A színes képeknek némileg nagyobb a figyelemfelhívó erejük, mint a fekete-fehér fotóknak. A 2006-os évektől a képek mérete is döntően befolyásolja az egyes témák agenda-setting hatását. Mind a négy napilapban szerepelnek már nagyméretű fotók az egyes írások hangsúlyozására. A lapközi kisebb híreknek is nagyobb jelentőséget kölcsönöznek az illusztrálásukra szolgáló képek. „A fotók indexikus természete (felhívják, irányítják a figyelmet és bizonyítják az ábrázolt tárgy létezését) meghatározza azt a módot is, ahogyan az emberek reagálnak rájuk. A képi ábrázolás megteremti a meggyőzés lehetőségét a közlő és befogadó számára” (Aczél 2012: 45).

A rovatok és a léniai az újságszöveg elengedhetetlen vizuális alkotórészei és a napilapok imázsát módosító és alakító elemek is egyben (Róka 2002: 54). A napilapokra jellemző díszítőelemek is hasonló funkciót töltenek be, mint a fotók. A különböző léniai használatával a napilapok szerkesztői a kisebb információkat jobban ki tudják emelni. Különösen a keretléniaiakban közölt vélemények, választási rövidhírek azok, amelyek ezzel a szerkesztéssel nagyobb hangsúlyt kapnak. A vizsgálat után az is megállapítható, hogy nem feltétlenül csak a hosszabb tudósítások azok, amelyeknek nagy hatásuk van. A keretléniai alkalmazásával, a fotók használatával és a címek megfogalmazásával a rövidhírek is legalább akkora agenda-setting hatásúak lehetnek, mint a hosszabb beszámolók. „A modern újságformátum az úgynevezett modulus designon alapul, amely szerint az újságszöveg (sztori) hasábjai azonos hosszúak, valamint a sorok elhelyezkedése az oldalon inkább horizontális, mint vertikális” (Róka 2002: 49). A szedéstükör szélesebbé és nagyobbá válása, a könnyebb olvashatóság mellett biztosítja a hatásosabb kiemelést is, ami hozzájárul az olvasók figyelmének irányításához is (vö. Róka 2002: 49).

A címek tipográfiai megjelenítése mellett megfogalmazásuk is figyelemfelhívó. A cikkek szerzői a szerkesztéskor szokászerű fordulatokhoz, valamint fogalmazási és szemléltetési panelekhez nyúlnak. A szerzők bizonyos esetekben már a címadás során is a jól bevált elemeket használják.

A kilencvenes évektől a politikai kommunikáció egyre inkább a szórakoztató műfajok mintái alapján kezdett működni. Ennek megfelelően a sajtóhírekben nem a konszenzus, hanem a konfliktus dominált, a tudósítások nem a magyarázó, hanem a bonyolító elemeket keresték. „A botrány többet ért, mint a megoldás, a siker (»bad news is good news«). Háttérbe szorult a politikai tartalom, helyette a hírérték vált a legfontosabb szelekciós szemponttá” (Török 2005: 89). „A médiában az érdekes és a látványos témák könnyebben utat törnek maguknak” (Török 2005: 23). A választások alkalmával történt incidensek is egyre nagyobb hangsúllyal szerepelnek a napilapok hasábjain. A 2010-es vá-

lasztások idején ez a téma már a címlapon foglal helyet, ezáltal rendkívül nyomtatékos helyzetűvé vált. „A szövegtervezés igényét a tömegsajtó megjelenése hívta életre, vagyis annak szükségessége, hogy olyan sajtótermékek lássanak napvilágot, amelyek vizuálisan vonzzák az olvasót, s az újság teljes vagy részleges elolvasására készítetik. Napjaink sajtótermékeinek versenyképesnek kell lenniük nemcsak egymással, hanem a tömegmédia más válfajaival is” (Róka 2002: 49). A kilencvenes évektől a hírmédiát is fokozatosan elérte az egyre nagyobb szerepet betöltő bulvár, az úgynevezett tabloidizáció jelensége (Pippa 2000: 70–74). Ez a tendencia annyira erős, hogy a mértékadó országos napilapok is kénytelenek lépést tartani a tabloid szerkesztői elvekkel, ha meg akarják tartani olvasóközönségüket. A napilapok és az online lapok közötti hírverseny felgyorsította a média bulvárosodását. Az 1990-es évektől fokozatosan növekszik és napjainkban felerősödni látszik a napilapok tabloid jellege. A Népszabadság, a Népszava és a Magyar Hírlap már a 90-es években is használt képet a cikkek tartalmi illusztrálására. A három említett újság igyekezett minél hamarabb áttérni a színes képek használatára. A Népszabadság 2010-ben már csak színes fotókat közöl. A Magyar Nemzet viszonylag kevés képet tartalmaz, és azok mind fekete-fehérek. Ezáltal is próbálja megőrizni a mértékadó sajtó formáját. A Magyar Hírlap szerkesztésében azonban megfigyelhetjük, hogy az elmúlt néhány évben folyamatos változás ment végbe. A cikkeket egyre kisebb terjedelemben és egyre színesebben közlik, ami a tabloid jellegre utal. A Magyar Hírlapban 2006-ban bizonyos bulvárújságokra jellemző információk szerepeltetése is megjelenik. Ez a napilap a tömegigény kielégítésére többször változtatott a lap struktúráján és a cikkek felépítésén. Ezzel a módszerrel kívánja megtartani, illetőleg újból meghódítani az olvasóközönséget.

„A napirenden lévő ügyek eleve magukban hordozzák az eltérő nézetek lehetőségét, így az ellenérdekelt felek alternatív valóságmagyarázatait is” (Török 2005: 21). Ez a napilapok eltérő témakiemelési technikájában is megfigyelhető. „Az ellenérdekeltség megjelenhet a téma elnyomásában, a figyelem más irányba történő elterelésében vagy akár passzív elutasításban is” (Török 2005: 22). A négy országos napilap együttesen jeleníti meg a választási tematika egészét. A témák közötti szelekció, az írások tipográfiai megjelenítése, valamint a képek használata minden napilapra egyedileg jellemző. „A hír szelektálása is elszegényedés, az egészhez képest (valóság, esemény) a részek kiragadása; ugyanakkor egy új koncepció megvalósulásának első, definitív lépése is” (Aczél 2012: 96).

A négy napilapban tapasztalható témaazonosság esetében az újságok specifikuma továbbra is a megfogalmazás és a tipográfiai megjelenítés marad. A vizsgált évekből kiemelhetővé váltak az egyes újságokra jellemző tematikai

és tipográfiai jegyek. Ezek a specifikumok a különböző altémák kiemelését is szolgálják, így erősítve az agenda-setting hatást.

A vizsgálatban a befogadók számára közvetített üzenethalmazból az volt fontos, hogy az adott témából mi az, ami a figyelem számára elérhető, milyen gyakran fordult elő és milyen arányban jelent meg. Így meghatározható volt, hogy az adott napilap milyen fontossággal, intenzitással és hangsúllyal, illetve milyen megvilágításban szerepeltette a különböző témákat (Gerbner 2007: 184–189). A sajtóban szereplő hírek a politika és a közvélemény napirendjén alapvetően kisebb, vagy nagyobb intenzitással szerepelnek, noha a hírek szelekcióját a sajtó már saját szempontrendszer szerint végzi (Török 2005: 51). Tehát „a politikai képet elsősorban a híradások formálják. Azok, akik a híreket szolgáltatják, megfogalmazzák és megszerkesztik, késztetést éreznek arra, hogy saját elképzelésük szerint alakítsanak rajtuk, azért, hogy fölkeltsék az érdeklődést, illetve esetleg hogy a tartalom és a forma segítségével adott értelmezést sugalljanak” (Edelman 2007: 451). A napilapok elsődlegesen a témák közötti szelekcióval, majd a kiválasztott témában alkalmazott fogalmazással, a tipográfiai elemekkel és a képhasználattal irányítják a figyelmet. Általános gyakorlatnak tekinthető, hogy a sajtó mind a szerkesztéskor, mind a címek és a szövegtest megfogalmazásakor a dramatizálás vagy a leegyszerűsítés eszközével jeleníti meg a híreket (Edelman 2007: 451). „A média aránylag csekély önálló témafelvető erővel rendelkezik” (Török 2005: 51). Az azonban vitathatatlan, hogy a sajtó különböző „közügyeknek státuszt ad” (Lazarsfeld–Merton 2007: 30). A sajtó igazodik a politika és a közvélemény napirendjéhez, ugyanakkor a politikai és a gazdasági elit hatásosan tudja befolyásolni, hogy mi kerüljön az ellenőrzése alatt álló újságok hasábjaira. Feltételezhetjük azt is, hogy az információk nem a valóságnak megfelelően, objektíven jelennek meg, hanem valamelyik elit érdekviszonyainak megfelelően. Az olvasók eszerint készen kapnak egyfajta értelmezést, és mivel az egyszerű felhasználó nem rendelkezik kellő háttérinformációval, az üzeneteket csak passzív befogadóként értelmezi (vö. McQuil 2003: 359–386; Bajomi 2006: 87–95; Török 2005: 51). Harold Lasswell is egyirányú folyamatként jellemzi a tömegkommunikációt, melyben a közönség csupán a passzív és kritikátlan befogadó szerepét tölti be. A sajtó esetében az olvasónak nincs módja az aktív visszacsatolásra, és így arra sincs lehetősége, hogy aktívan befolyásolni tudja a médiát. A társadalom atomizálódása és a hagyományos értékek megváltozása miatt a befogadó jobban ki lehet téve a média manipulációs tevékenységének. Az utánfutóhatás-elmélet (bandwagon effect) szerint ha a média azt sugallja, hogy valamelyik politikai szereplő biztosan megnyeri a választásokat, akkor a politikában kevésbé jártas emberek hajlamosak ezt elhinni, megváltoztatva véleményüket az adott kérdés-

ben, azaz a győztesrel tartva rá voksolni (Illyés 2007: 271). Ha tehát a média tartósan sugalmaz egy üzenetet, amit nem érzünk magunkénak, vagy annak alapján más csoportban érezzük magunkat, akkor a véleményünkkel egyre kevesebbnek érezzük magunkat, és aki azzal az üzenettel egyetért, az megerősödik. „A performatív hatás modellje a szelektivitással magyarázza azt, hogy a sajtó legfeljebb megerősíteni képes a létező véleményeket, de nem változtatja meg azokat” (Bajomi 2006: 94).

A napilapok elsődlegesen tehát a témák közötti szelekcióval, majd a kiválasztott témában alkalmazott tipográfiai elemekkel és képhasználattal irányítják a figyelmet. „A médiakutatók többsége ideáltípusként alkalmazza a »semleges média« fogalmát. Ez a kifejezés olyan hírforrást vizionál, amely minden politikai erő befolyásától mentesen, objektív módon, szakmai szempontok alapján szelektálva tájékoztat. Az elképzelt semleges média azonban a valóságban nem létezhet” (Török 2005: 80–81). Ez a média tematikus és tipográfiai jegyeinek vizsgálata után is megerősíthető.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACZÉL Petra 2012. Médiaretorika. Magyar Mercurius: Európai Gondolkodás Akadémiája Közhasznú Alapítvány, Budapest.
- ANTAL László 1976. A tartalomelemzés alapjai. Magvető Kiadó, Budapest.
- BAJOMI LÁZÁR Péter 2006. Manipulál-e a média? In: Médiakutató 2006. 85–103.
- BERNARD C. Cohen 1963. The Press and Foreign Policy. Princeton University Press. Princeton.
- BORÓKAI Gábor 2001. Kommunikációs terepszemle. In: Enyedi Nagy Mihály – Farkas Zoltán – Molnár Adél (szerk.): Magyarország médiakönyve 2000–2001. Enamiké, Budapest. 467–473.
- CSÁSZI Lajos 2003/2. A média tabloidizációja és a nyilvánosság átalakulása. In: Politikatudományi Szemle 2003/3 157–172.
- DENIS McQuail 2003. A tömegkommunikáció elmélete. Osiris Kiadó, Budapest.
- GEORGE Gerbner 2007. Kulturális mutatók: a harmadik hang. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): Média, nyilvánosság, közvélemény. Gondolat, Budapest. 184–189.

- ILLYÉS Gergely – Ferenc 2007/3–4. A romániai magyar politikai napirend. *Stúdium*. 267–299.
- MAXWELL McCombs – Donald Shaw 1972. The Agenda–Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*.
- MURRAY Edelman 2007. A politikai hírek kétértelműségei. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat, Budapest. 451–463.
- NORRIS Pippa 2000. *A virtuous circle: Political communications in postindustrial societies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PAUL F. Lazarsfeld – Robert K. Merton 2007. Tömegkommunikáció, közízlés és szervezett társadalmi cselekvés. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Gondolat, Budapest. 25–43.
- RÓKA Jolán 2002. *Kommunikációtan: Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Századvég Kiadó, Budapest.
- SHANTO Iyengar – Donald L. Kinder 1987. *News That Matters*. The University of Chicago Press, Chicago.
- TÖRÖK Gábor 2005. A politikai napirend: Politika, média közvélemény és az „agenda-setting” hatás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WANTA Wayne 1988. The effects of dominant photographs: An agenda setting experiment. *Journalism Quarterly*, 65. 107–111.

V. RAISZ RÓZSA

MÁRAI SÁNDOR EGERBEN, 1943-BAN

1. Márai Sándor Napló címmel megjelentetett köteteinek szövegeit Tolcsvai Nagy Gábor a rövid műfaj különleges változatának tekinti (1994: 101). Rokonai tehát a Naplók a Négy évszak (1938), az Ég és föld (1942) és a Füves könyv (1943) című köteteknek. A hasonlóság nemcsak a szövegegységek terjedelmében fedezhető fel (azaz egy-két sornytól a tizenöt-húsz nyomtatott sorig terjed), hanem abban is, hogy egyik poétikai eszközük a szentencia: a szöveg állhat egyetlen szentenciából: *A boldogság fegyelmi kérdés* (40. l.)¹, vagy szentenciózus megállapítással zárul: *A Szigeten most nyílnak, nyájban és csoportban, a rózsák. Átsétálok a rózsakerten, idegesen, mint aki tolakodók elől menekül. Egy szál rózsza, igen – ez a szépség a földön. De tízezer rózsza, nyájban, füledt tárulkozásban, ez az unalom a földön. Minden túlzás unalmas.* (38. l.)

A fenti két idézet az 1942-ban írt naplóból való; ekkor kezdte azt a naplósozogatát írni a szerző, melyet aztán élete végéig folytatott. Ezek a feljegyzések mindig irodalmi igényűek és színvonalúak, gondolt az író arra, hogy idővel az olvasók elé kerülnek. Találkozunk a megírással egyidejű eseményekre való utalással, nagyrészt azonban lelki, szellemi naplók ezek – Rónay László megállapítása szerint (Rónay 2005: 599). Olvasmányait értékeli, fűz hozzájuk észrevételeket, elmélkedő megjegyzéseket.

2. Az 1943-as és az 1944-es Napló – ezekről lesz szó a továbbiakban – nem kerülheti el a politikai és a háborús eseményekre való reagálást, de a legsúlyosabb helyzet közepette is uralkodó elem a belső történés, főként az olvasmányélmények által kiváltott vélekedések, ítéletek, reflexiók leírása. Reflexióval zárulnak továbbá az események, történések leírásai, egyes – névvel nem nevezett – személyek külső, főként pedig belső tulajdonságainak jellemzései; *Róma bombázásának híre erősebben hatott rám, mint minden, amit e háborúban hallottam és megéltem; igen, erősebben és fájdalmasabban, mint Budapest két eddigi bombázása, melyet a városban éltem át. E napokban megértettem, hogy Róma az emberiség egyik legmélyebb magánügye.* (63. l.) – *Este Z. Van egyfajta jellemes butaság, mely ingerlőbb, kibírhatatlanabb, mint a jellemtelen tehetség. Képtelen kapcsolni, jellemesen szajkolja közhelyeit, mást hall és másra felel... Az Eszmény a szilárd jellem és a kristálytisztá értelem. A megoldás*

¹ Az idézetek a Napló 1943–1944 c. kötet 1900-es kiadásából valók. R. R.

a valóságban a simulékony jellem és az alkalmazkodó értelem. Ami alatta és fölötte van, elviselhetetlen és elérhetetlen (63. l.) – Az elmúlt években meghalt Babits, Kosztolányi, Karinthy, Tóth Árpád, Krúdy, Móricz Zsigmond... írók, akikkel nagy nemzetek is büszkén állottak volna a világ elé. Nálunk egyetlen koszorút sem küldött a hivatalos világ a sírjukra.

Nálunk az író a közösség ellenére kénytelen kifejezni magát, ebbe, hamar és idő előtt, bele lehet halni (110. l.).

A kötet másik szövegtípusa egymondatos, paradoxont tartalmaz: *Már olyan szerény vagyok, hogy beérem a legtökéletesebbel* (65. l.). Rejtélyes, mondás értékű szöveg; vajon mire értendő: olvasmányaira, saját munkájára? Valószínűleg mindazokra, sőt másra is az életben, személyiségekre, jellemre...

A Napló szövegeinek további típusa a következő felépítésű: valamely esemény leírása, ezzel kapcsolatos asszociáció, majd abból következő szentencia: *Járni Kassán, az utcákon, állandó szellemidézés: szórakozottan megyek a koradélutáni hőségben egy ház előtt, ahol a régi háborúban hadikórház volt, s eszembe jut egy szövet színe, amelyből az „új ruha” készült, amit akkor – tizenhat éves koromban – viseltem. Mit cipel az ember magával a „nagy élmények” emléke mellett mennyi hulladékot! milyen erővel élnek ezek a hulladékok!...* (74. l.).

Ezek a „stilizáló szándékú, irodalmi szövegek” (Czetter 1999: 114) nagyrészt olvasmányélmények leírásai: *Elragadó, amint Platón bemutatja a két féltékeny öreg írástudót, Szókratészt és Prótagorászt [...]* (56. l.)

Ha azonban történeésekről, (néven nem nevezett) személyekről szól, akkor sem közöl dátumot. Vannak a Naplónak olyan bejegyzései, amelyek egyértelműen korábbiak a naplóírás jelenénél: *Nyári délután Bártfán* (10. l.) – 1943 januárjában írja e sort. *Harmincéves vagyok, boldog vagyok* (10. l.) – 1943-ban, e sor írásakor 43 éves volt. *Normandia. Európa háborúra készül* (11. l.) a szerző 1943-ban nem járt Nyugat-Európában. *Teleki Pál. A bástyán megy néhány nappal öngyilkossága előtt* (12. l.). Teleki Pál 1941. április 3-án halt meg, két évvel a bejegyzés előtt. *Esős délután a gödöllői parkban. Egyszerre megjelenik a király. Tizennyolc éves vagyok e pillanatban* (12–13. l.). Ehhez az idézethez nem is szükséges kommentár. Ilyen szövegek egyébként főként az 1943-as napló első harmadában fordulnak elő.

3. A jelen kiadás szerkesztői két részben közöltek a kötet végén jegyzeteket. Az első, A Napló kronológiája címmel az író által utalt események időpontját közli, például Díszgyűlés az Akadémián 1943. május 16. – Siracusa elfoglalása 1943. július 10. stb. A másik rész a hivatkozásokat teszi konkréttá, például Zola. Paris, 1932. (11. ed.) Ez utóbbiról mint olvasmányélményről ír Márai 1943-ban. A jegyzetek híven tájékoztatják az olvasót, aki az időben kíván el-

igazodni a Napló bejegyzéseinek történelmi és életrajzi vonatkozásai között.

4. A 18. lapon megszakad a Napló írása (ezt szaggatott vonal jelzi) s folytatódik ugyanazon a lapon, három hónapos betegség után – ezt az író életrajzából tudjuk, súlyos ideggyulladás az év első felében jelentkezett (Mészáros Tibor 2006: 70). Később helyenként utal betegségére: *Három hónapig ágyban, csaknem mozdulatlanul* (20. l.). *A betegség. Egész bizonyosan büntetés is, melyet csendesen, különösebb lázongás nélkül, le kell ülni* (uo.). Megsokasodnak a háború híreire reagáló bejegyzések: *Kánikula, Rómát bombázzák* (63. l.) *Angolok, olaszok, németek 75 fokos hőségben harcolnak Sziciliában* (uo.) *Hamburgot és Berlint kiűritik* (71. l.) stb.

A Napló írásával egyidejűek tehát az olvasmányélmények taglalásai, a háborús események leírása, továbbá ugyancsak 1943-ból való az a szöveg, amely kommentálja az 1943-ban, tehát a naplóírás évében megjelent Füves könyvről „egy nyilas újság ítése” által írt, tárgyi tévedést tartalmazó bírálatot: „*mellétalált, mikor hatalmasat akart áldozatára sújtani...*” (36. l.)

5. *Néhány hétig utazni akarok* – írja kassai tartózkodás alatt, Kassát elhagyva Radvány (a Kassához közel fekvő Füzérradvány) állítja meg: *Harmincötezer holdas erdő közepén egy Károlyi-kastély, melyből szállodát csináltak* (80. l.), majd Útban hazafelé megálló Egerben (84. l.). Eger városának neve és az ott szerzett több élményre való utalás a jelen kötet 84. lapjától a 92. lapig terjedő részben fordul elő, természetesen e lapokon is uralkodó téma az olvasmányokra, írókra, a politika, a háború eseményeire való reagálás. Az 1944-es feljegyzések között találunk még egy visszaemlékezést a városban való tartózkodására: *Ötödik éve nem voltam külföldön. [...] Ötödik éve néha egy utazás Sopronba vagy Egerbe, ez minden. S néha egy könyv Svájcban vagy Stockholmból. A világ elmarad és az ifjúság elmúlik. S ezt nem adja vissza nekem soha senki* (143–144. l.). *Mikor a háború kitört, fiókba zártam útlevelem, elhatároztam, a béke pillanata előtt nem lépek külföldre. Ezt a fogadalmat, akárhogy csábítottak is időközben, megtartottam.* (2013: 57.) – írja később, újságcikkben.

6. A hét szövegegység, amely az egri tartózkodással kapcsolatos leírásokat, reflexiókat tartalmazza, beágyazódik az olvasmányokra, az írói létre, az írói munkára, a politika eseményeire, a háború eseményeire való reagálások leírásába, azaz Egerben is megszokott életformáját folytatta: olvasott és írt. Az Egerről szóló szubjektív hangú és látásmódú, meghittséget, békét sugalló sorokat, amint máshol is, mindig követi az írás jelenével kapcsolatos, a legkevesbé sem idilli tények közlése. Ezek a szövegek tehát két részre tagolódnak: Útban hazafelé megálló Egerben. A szálloda, a barokk város, minden a régi. A harangszó itt öblösebb, mint máshol: mint aki otthon van e papi városban, úgy szól a harang. Sűrű ősz. Az ablak előtt áldott gyümölcsfák, illatos szőlődombok.

A kegyelem és megáldottság a tájon (84. l.).

De ebből az idilli szépségből csak ennyi érzékelhető: *Haza kell mennem [...]* *nincsenek fedezékek többé Európában* (84. l.).

A következő lapon megváltozik a szöveg tartalmi aránya: az idilli szépségből csak egyetlen mondatnyi maradt: *Teljes ősz Egerben gyümölcsökkel, musttal, napsütéssel* (85. l.). A továbbiakban azt tudjuk meg, hogy *Mussolinint kiszabadítják, Brjanszk elesik, Salernónál partraszállás és öldöklő ütközet* (uo.). *Szép nap Egerben, a polgármester pincéjében, ahol gyertyafény mellett keresgéljük a régi bikavérrel töltött hordókat. [...] A hegyoldal illatos a szőlőtől és a gyümölcsöktől.*

Az oroszok ma reggel elfoglalták Szmolenszket (88. l.). Itt ismét egymondatos a napi háborús eseményre való reagálás.

A fenti három idézett szöveg (részlet) az ellentét (antitézis) szövegszervező elvén alapul, az antitézis retorikai alakzatára épül. Az ellentét bennük tartalmi és stílári vonatkozásban is jelen van. A szép, békés, őszi Egerrel szemben a világban tragikus háborús események zajlanak, naponta ilyen híradások jutnak el az íróhoz – ez a tartalmi ellentét. Mindhárom idézett szövegben ugyanilyen erős a stílusbeli ellentét is, a békés várost megjelenítő mondatokban több tagból álló, pozitív jelentésű elemek halmozódnak: *sűrű ősz, áldott gyümölcsfák, illatos szőlődombok – gyümölcsökkel, musttal, napsütéssel*. Az ezeket követő befejező mondatok rideg tárgyilagossággal, kommentár és fejtegetés nélkül közlik a napi hírt: *Az oroszok ma reggel elfoglalták Szmolenszket*.

Az íróra, érzésvilágára bizonyára a tragikus hírek hatnak erősebben, tudja, hogy az idill számára és a világ számára múló szépség. Talán ez a tudás indokolja az őszi szépségeknek ilyen melankolikus hangulatú megjelenítését.

Egri élményen alapul a következő naplórészlet is: *Eger szívélyes város. Itt örülnek az írónak, megismerik, kezét szorongatják, üdvözlík, mint egy régi barátot. Idegen emberek bemutatkoznak. Gárdonyi emléke borong még a városon, minden idevalósi az irodalom rokonának érzi magát* (85. l.).

A rövid bevezető mondatot az ebben közölt, tényként álló kijelentés részletező kifejtése követi, mi mindenben nyilvánul meg, hogy a város szívélyes. A tagmondatok halmozása az öröm kifejezésének többféle módját mutatja be, s ennek az örömnak az oka – az író szerint – Gárdonyi emlékének őrzése lehet, ezáltal a város lakói az irodalom rokonának érzik magukat. A szövegrész mellérendelő szerkesztése, felsoroló jellege valójában oksági viszonyt takar: talán azért fogadják szívesen, mert Gárdonyi emlékének őrzése folytán úgy érzik az egriek, kapcsolatban állnak az irodalommal. A személyes fogadtatása azzal is jár, hogy beszélget az író egri emberekkel, s megtudja, hogy Gárdonyi leánya ápolat beteg a szürke nénikék tébolydájában (85. l.).

A szomorú tény általános érvényűként feltüntetett, valójában azonban nagyon is személyes vonatkozású megállapításra készíti az író. *Az író-ivadékok sorsához nem merek hozzányúlni... s valami van e tünemény körül, ami fájdalmasan izgat. Úgy látszik, az író elkölt a papíron mindent, amit más ember továbbad a gyermekeinek* (85. l.)

Az allúzió (célzás) alakzata: *az író-ivadékok sora, a tünemény* az írónak személyes, tragikusan átélt veszteségére utal, 1939-ben született, s néhány hetes korában elhunyt kisfiára. De gondolhatunk Kosztolányi Dezső Ádám nevű fiának sorsára is, aki nem volt önálló életvitelre alkalmas. (Köztudomású, hogy Márai és Kosztolányi budai krisztinavárosi lakása nagyon közel volt egymáshoz, így szinte naponta találkozhattak, amíg Kosztolányi élt.) Sőt: Márai Karinthy Frigyes fiára, Karinthy Gáborra is gondolhatott.

7. Márai Sándor naplói (az 1943-as Napló is) viszonylag rövid szövegekből állnak, önálló rövid szövegekből (Tolcsvai Nagy 301). Az 1943-as Napló tartalma és szerkezete általában a következő tartalmú egységekből tevődik össze:

Moralizáló, elmélkedő, az olvasmányélményeket kommentáló, értékelő szövegek, szentenciózus megállapítások szövegközben, többnyire a szövegrész vagy a szöveg zárásaiként jelennek meg.

Személyes, napi eseményeket, élményeket leíró szövegek. Ezek szintén okot szolgáltatnak valamely belső történés megjelenítésére vagy általános érvényű megállapítás, szentencia levonására.

Az egri élmények egy részének leírása is szentenciózus megállapításokra készíti az író, nagyobb részük azonban – mint a fent idézett szövegekből látható – az aktuális háborús eseményeknek tárgyyszerű és annál tragikusabb kicsengésű közlése. Tömören, kommentár nélkül zárulnak az ide sorolható rövidszövegek.

8. Gárdonyi írói mivolta, személye és egri léte azonban tovább foglalkoztatta Márait. Az egri tartózkodását követő évben, 1944. március 5-én a Pesti Hírlapban terjedelmesebb írást tett közzé *Ház a hegyen* címmel (Kötetbeli kiadása 2013. 186–190.).

Szövegkezdő leírása Gárdonyi egri házáról hűséges és tárgyyszerű, választékos stílusú. Megilletődött lelkiállapotát tükröző szavakkal írja le Gárdonyi szerény lakhelyét, munkakörülményeit. „*Ez a ház a maga csendes módján mégis nevezetes látványosság: változatlanul őrzi az író élete és munkája színhelyének minden emlékét*” (2013: 186. lap). Márai azonban – mint minden írásában – túltekint, túlmutat a látványon, a tárgyi tényeken. Kérdések foglalkoztatják: élhet-e az író elszigetelt magányban, mint Gárdonyi tette, választhatja-e az életmű és a személyiség kára nélkül „*A teljes, szuverén elvonultságot*” (2013: 191.

lap), a „*területenkívüli magányosságot*” (uo.). Hogyan tudja megőrizni ilyen körülmények között „*a lélek rugalmasságát*” (uo.). Gárdonyi szerény szobájában „*e kérdések eleven erővel szólítják meg a látogatót*” (uo.). Azon is eltöpreng, hogy a világirodalom nagyjai közül Goethe, Flaubert, Tolsztoj hogyan élték meg a kisvárosi vagy vidéki létet. Természetesen tudja, hogy „*Gárdonyi alkotásában nem volt Tolsztoj, de az alkotáshoz szükséges szenvedésben nem volt ő sem gyávább, sem habozóbb*” (uo.).

Az egri látogatás élményei tehát hosszabb ideig foglalkoztatták az író, s nemcsak egyféle szövegtípusban nyilatkozott meg, adta irodalmi vetületét tapasztalatainak, vívódásainak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CZETTER Ibolya 1999. A stílus és a formák. Tanulmányok a nyelv művész Márai Sándorról. Szombathely.

MÉSZÁROS Tibor 2006. Képek és tények Márai Sándor életéből. Helikon Kiadó, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

RÓNAY László 2005. Márai Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest.

TOLCSVAI NAGY Gábor 1994. Szövegvariációk és szövegglobalitás Márai Napló 1943–1944 című művében. Magyar Nyelvőr 118. évfolyam.

Az idézett Márai-szövegek a következő kiadásokból származnak:

Napló 1943–1944. Akadémiai Kiadó, Helikon, Budapest, 1990.

Beszéljünk másról? Publicisztika 1943–1978. Helikon, Budapest, 2013.

DOMONKOSI ÁGNES
MEGSZÓLÍTÁSOK A KÖZÖSSÉGI OLDALAK
TÁRSALGÁSAIBAN¹

1. Az internet használatának általánossá válásával számos új kommunikációs szintér, megszólalási forma, műfaj jött létre, amelyek a nyelvi kapcsolatteremtésnek is új, az adott közegre, illetve azon belül is az egyes műfajokra érvényes szabályait alakították ki. A hálózott, multimédiás, interaktív közléshelyzetekben a korábbiakhoz képest jelentősen megváltoznak a beszélő, a címzett, a hallgatóság, a csatorna, a téma és az elrendezés közötti kapcsolatok (vö. Labov 1979: 366), és az újszerű beszédesemények újszerű nyelvi megoldásokat is előhívnak.

Az ünnepelt már 2004-ben (H. Varga 2004) részletes tanulmányban tekintette át az új kommunikációs formák sajátosságait, külön kitérve azok meghatározó nyelvi jellemzőire, érintve a megszólítások használatának kérdését is. Köszöntő írásomban ehhez a munkához kapcsolódva az azóta is formálódó és a web 2.0 térnyerése révén részben átalakult kommunikációs módok, elsősorban a közösségi oldalak, azon belül is a Facebook működésének tekintetében igyekszem bemutatni a megszólítási formák használatának módozatait és funkcióit.

Tanulmányom célja rámutatni, hogy a közösségi oldalak párbeszédeiben mennyire meghatározó a megszólítások használata, milyen változatos szerepeket tölthetnek be, és milyen különböző funkcióik lehetnek a társas viszonyok alakításában. A jelenség bemutatása során strukturálatlan megfigyelésből származó adatokon kívül két prototipikusnak tartott, hosszabb társalgás elemzésére építék.

2. A megszólítás, azaz a közlés címzettjének nyelvi elemekkel való jelölése (nominális, pronominális formákkal, inflexiós morféimákkal) olyan eszköz, amely más nyelvi lehetőségeknél közvetlenebbül jelzi az érintkező felek viszonyát, hozzájárulva a társas valóság megalkotásához. A beszédpartner megjelölésének 2. vagy 3. személyű formája, azaz a tegezés és a magázás/nemtegezés kettőssége a közlésfolyamatban folyamatosan és szinte elengedhetetlenül jelzi a társas viszonyok minőségét.

A közvetlen megszólításoknak, azaz a vokatívuszi elemeknek több összefonódó funkciójuk van: egyrészt odafordulásra készítetnek, figyelemkezdeményező szerepűek, másrészt egyértelműen kijelölik, azonosítják a címzettet, harmad-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

részt hozzájárulnak a társas kapcsolatok fenntartásához és megerősítéséhez is (Leech 1999). A megszólítások társas deixisként értelmezhetők, amelyek használata révén a társas viszonyok formálhatók, érzékenyen szabályozhatók (Levinson 1983). A megszólítások használatának gazdag érzelm kifejező lehetőségei vannak, hatékonyan vesznek részt az érzelmi közelítés és távolítás műveleteiben.

3. A *web 2.0* megjelenésével az internetes kommunikációban népszerűvé váltak az ún. közösségi oldalak, az objektumközpontú megközelítés helyett a személycentrikus hálózatot hozva létre (vö. Veszelszki 2014). A közösségi oldalak abban a tekintetben is megváltoztatták a hálózott kommunikáció világát, hogy a korábbi, sokszor fiktív, virtuális identitások, nickneveken fórumozó és csetelő felhasználók mellett megnőtt a szerepe az azonosítható szereplőknek, az offline identitásokkal összekapcsolódó, azokkal kölcsönös dinamizmusban alakuló online identitásoknak (vö. Fehér 2014: 140–141).

A *web 2.0* interaktív jellege, a közösségi oldalak személycentrikussága, a folyamatos online elérhetőség mind olyan kommunikációs tényezők, amelyek nagymértékben hatással vannak a kommunikációs partnerekkel való viszony nyelvi alakítására, így a megszólításhasználatra is. Mivel a nemzetközi helyzethez hasonlóan az elmúlt néhány évben a Facebook lett a leginkább használt közösségi tér a magyar internetezők világában is (http://www.kutatocentrum.hu/images/gallery/tantar_30_hun.pdf), dolgozatomban néhány, ezen az oldalon nyilvánosan elérhető társalgás és társalgásrészlet elemzése révén arra töreksem, hogy a diskurzus perspektívájából (de Oliveira 2013: 305) mutassam be a megszólításhasználat főbb sajátosságait.

A közösségi oldalak társalgásai, azaz például a Facebook-bejegyzések és a rájuk érkező válaszok, kommentek késleltetett, változó interaktivitású diskurzusokként értelmezhetők (vö. Bódi 2010), amelyek írásbeliségük és a párbeszéd késleltetettsége ellenére a prototipikus társalgások megoldásaival is élnek, és meghatározó szerep jut bennük a nyelvi tevékenység interaktív, azaz a kapcsolat megteremtésére és fenntartására szolgáló funkciójának (vö. Brown–Yule 1983: 1–4). A közösségi oldalakon szerveződő beszélgetések a nyilvánosság foka szerint sajátos helyzeteket teremtenek. A szociolingvisztikában hagyományosan a nyelvhasználati színtereknek a nyilvánosság foka szerint négy fő fokozatát: az intim, a személyes, a társadalmi és a közéleti típusát szokták elkülöníteni (vö. Kiss 1995: 69), a közösségi oldalak kommunikációs helyzete azonban átrendezi, átértékeli ezt a skálát. A más színtereken zajló kommunikációhoz viszonyítva különbségeket teremt az, hogy a közlések széles körű elérhetősége révén a személyesnek szánt kommunikáció is válhat társadalmi szerepűvé, illetve az is, hogy ebben a közegben a megnyilatkozó kevésbé érzé-

keli a nyilvánosság fokának a nyelvi kidolgozottságra ható kényszerítő erejét, s ezáltal a nyilvánosnak, közéletinek szánt megnyilatkozások is eltolódhatnak a személyesebb stílus felé. Ezek a tényezők járulnak hozzá ahhoz, hogy a közösségi oldalak közléslehetőségei, nyelvi, stilisztikai megoldásai informálisabbnak tűnnek a hagyományosabb közléshelyzetekben megvalósulóknál.

4. A közösségi oldalak társalgásaiban párbeszédbe léphetnek egymással egymást az interneten kívüli színhelyekről ismerő, ott is kapcsolatot tartó, egymást korábban is, de csak az internetről ismerő és egymás számára az adott társalgásig teljesen idegen beszédpartnerek is. A helyzet összetettségét jelzi az is, hogy akár egy-egy társalgáson belül is előfordulhat mindháromféle diád. Kommunikációs jellemzőik tekintetében és a megszólításhasználatban is egyértelműen elkülönülnek azonban a személyes oldalak tipikusan személyes ismeretségre épülő társalgásai, és a tematikus Facebook-csoportok sokszor ismeretlenek között zajló, a fórumszövegek diskurzusaira emlékeztető párbeszédei.

A Facebook technikai lehetőségeiből adódóan a személyek tagelése, azaz megjelölésük lehetősége hozzájárul a párbeszédnek szerveződéséhez. A személyeket megjelölő tag, címke azaz a teljes névnek hipertextként a személyes Facebook-oldalra vezető szerepe átveszi egyes megszólítástípusok funkcióját is. A tagek használata azonban nem kötődik kizárólag a társalgások szervezéséhez, a feltöltött képeken szereplőket is tipikusan ennek az eszköznek a segítségével teszik azonosíthatóvá, azaz ezekben az esetekben a tag nem megszólító, hanem személyemlítő szerepű. A társalgásokban tipikusan két különböző vokatívuszi funkciót tölthetnek be a tagek. Egyrészt a több résztvevős, akár több irányba ágazó társalgásokban adresszatív, a közlés címzettjét azonosító szerepük van, illetve a többi olvasónak is segítenek annak felismerésében, hogy melyik fordulóhoz csatlakozva kapcsolódik a hozzászólás a társalgáshoz. Az adresszálnak ez a művelete hasonló a csetek társalgási jellemzőihez (Érsök 2007: 92), azzal a meghatározó különbséggel, hogy a közösségi oldalakon a megjelölés nem becenéven történik, hanem egy személyes profilhoz kötődve, általában egy reális személyhez kapcsolódó teljes néven. A tagelés másik funkciója, hogy egy korábban a társalgásban részt nem vevő partner figyelmét irányítsa rá valamilyen tartalomra, bejegyzésre, hozzászólásra. A figyelem felkeltésének technikai lehetőségét az teremti meg, hogy a felhasználók észlelik, ha valahol a nevük tag használatával kerül említésre. Ezek a konatív szerepű elemek a vokatívusz egyik legtipikusabb, figyelemkezdeményező szerepét valósítják meg, és igen gyakran önmagukban állnak, illetve tipikusan egyéb figyelemirányító közlésekkel egészülnek ki (pl.: *figyelj csak; figyuzz; látod ezt? na? mit szólsz?*).

4.1. A személyes Facebook-oldalakon kialakuló társalgásokban a bizalmas viszonylatokra jellemző megszólítások teljes repertoárja megtalálható. A ke-

resztnévi, becézett keresztnévi, becenévi, birtokos személyjeles formák sokasága mellett tipikus kedveskedő, becéző megszólító formulák is szerepelnek (*csillagom, édesem, kedves, kedvesem, babám, tündérem*).

Ezekben a személyes viszonylatokban a megszólítások gyakran válnak a tréfálkozó, játékos kommunikáció eszközévé is. Például egy régies megszólítási mód az egyik eszköze a következő megnyilatkozásnak, amelyet egy felhasználónak a személyes oldalán a munkahelyéről posztolt a képéhez kommentelt egy ismerőse: *Oszt migyen-e a munka, Ténsasszony?* A megszólítás a rövid megjegyzés archaikus-népies stílusimitációjába épül, és azáltal válik humorossá, játékossá, hogy az internetes kommunikációba nyilvánvalóan nem illeszkedő forгатókönyvet hoz működésbe.

A megszólításoknak a személyes ismeretségre épülő kapcsolatok révén, a felhasználók személyes oldalain szerveződő társalgásokban betöltött szerepeinek illusztrálására egy olyan diskurzust választottam, amelyben egy örömhírt, egy kitüntetés elnyerésének hírét osztja meg a felhasználó, majd azt az ismerőseinek gratuláló, érdeklődő hozzászólásai, illetve az azokra való reakciók követik.² A gratuláció beszédaktusának érzelmkifejező szerepe miatt ez egy olyan bejegyzéstípusnak számít, amelyhez kapcsolódva feltűnő a vokatívuszi elemek gyakorisága.

Az összesen 105 hozzászólást tartalmazó társalgás egy olyan bejegyzéssel indul, amely a posztoló fotóját tartalmazza: egy ünnepélyes alkalommal valamilyen díjat vesz át, és a képet a *Köszí, Évi!* megjegyzés kíséri. A közléshelyzet és a megszólítások viszonyát tekintve már a nyitó bejegyzés is sajátos, ugyanis a kommentekből sem derül ki, hogy ki a vokatívusz megszólítottja, milyen kapcsolatba hozható a képpel, illetve az azon ábrázolt eseménnyel; miközben – mivel egy örömteli alkalomról készült, jól sikerült kép nyilvános, ismerősök és akár ismeretlenek által is látható megosztásáról van szó – a bejegyzés nyilvánvalóan nemcsak neki szól, hanem jóval szélesebb hallgatóságot céloz meg.

A 105 hozzászólásból egy négyszer ismétlődik, így valójában 102 önálló forduló szerepel, amelyből 46 önálló gratuláció, 37 köszönetmondás a posztolótól, a többi pedig ezeken túlmutató társalgás. A bejegyzés írója csak néhány reakciót hagy megválaszolatlanul, illetve az első hozzászólások után még több személyhez forduló köszönetet sűrít egy hozzászólásba. A megszólítások gyakoriságát mutatja, hogy a társalgás egészében összesen 53 direkt vokatívuszi forma szerepel. A gratuláció mint expresszívum érzelmileg telített beszédaktus, a mellette megjelenő vokatívuszok a személyességet fokozó, érzelmkifejező

² Mivel egy bárki által látható, de mégis személyes oldalról származó bejegyzésről van szó, a személyiségi jogok védelme érdekében az elérhetőségét nem teszem közzé.

elemek. A 46 önálló hozzászólás közül 3 nem nyelvi, hanem vizuális, emotikonok és GIF-ek révén történő érzelmnyilvánítás. Egy esetben a kicsinyítőképzős, birtokos személyjeles vokatívusz (*Gabikám*) egy szívemotikonnal kísérvé önálló érzelmkifejezésként szerepel, megmutatva, hogy a megszólítás önmagában is képes expresszívumként érvényesülni. A gratuláló megnyilvánulások mellett ezen túl 14 esetben, azaz a megnyilatkozások mintegy egyharmadában szerepel megszólítás, jelezve a vokatívusznak az expresszívumokkal való tipikus együttjárását. 8 esetben a keresztnév egyszerű becézett alakja (*Gabi*), egyszer egy emfatikus nyújtást jelző változata (*Gabiiiiii*), egy kicsinyítő képzős forma (*Gabika*), egy esetben ennek birtokos változata (*Gabikám*), két általános becéző, kedveskedő megszólítás (*drága, drágám*), egy esetben pedig a keresztnévi megszólítás, általános kedveskedő elemmel kiegészülve (*Gabi, életem*). Ezeknek a megszólításoknak a többsége (12) a megnyilatkozást záró pozícióban szerepelt (pl. *Gratulálok, Gabi!*), de éppen a két nyomatékosan érzelmkifejező megoldás, azaz a hangzónyújtásos és a megszólításhalmazozó forma szerepel a közlést megnyitó pozícióban. Ez a megoszlás egy olyan hipotézist előlegezhet meg, mely szerint a gratuláló formulákat személyesebbé teszik a záró vokatívuszok, az erőteljesebb érzelmnyilvánítást kifejező megszólítások azonban sokszor a közlést megnyitó pozícióba kerülnek.

Néhány hozzászólóval a gratuláció-köszönet szomszédsági páron túlmutató társalgás alakul ki: az egyik ilyen helyzetben a korábbi keresztnévi megszólítást egy bizalmas nominális forma egészíti ki (*Gabi, lelkem*), két esetben pedig tagelés hívja fel a posztoló figyelmét arra, hogy még folytatódik a társalgás, még közlendője van a hozzászólónak.

A köszönetmondó megnyilvánulásokban még nagyobb arányban fordulnak elő megszólítások, részben a felhasználó egyéni stílusának, személyességre, odafordulásra törekvő nyelvi megoldásaiból adódóan. A posztoló 41 hozzászólásában 39 megszólítás szerepel, ugyanis a gratulálókat egyénileg megszólítva mond köszönetet. Ezekből a köszönetet nyomatékosító, a személyes hangvételt erősítő vokatívuszokból 14 jelzős megoldás, amelyek 1 kivételével nyitó pozícióban állnak, 8 *kedves* és 6 *drága* előfordulással (*Kedves Nelli, Drága Saci*), a keresztnevek, becézett keresztnevek mellett néhány esetben a fokozottan bizalmas viszonyt jelezve (*tündérem, Nyicuska*). A jelző nélküli formák is gyakrabban szerepelnek kezdő pozícióban, mint a gratulációkat kísérvé, ezek ebben a társalgásban tipikusan birtokos személyjeles (*Erikám, életem*), illetve becézett keresztnévi formák (*Zsuzsó*). Három esetben a megnyilatkozás közepén (*Sok puszi, Kriszti, köszönöm szépen!*), 14 esetben pedig a megnyilatkozást zárva áll a vokatívusz. A záró vokatívusz soha nem jelzős, csak 1 esetben birtokos személyjeles, tipikusan keresztnévi, becézett keresztnévi megoldás, illetve 1

esetben szerepre utaló forma (*tanár úr*). Ezek az arányok is erősítik azt a hipotézist, hogy az érzelemkifejezés nyomatékosításában a megnyilatkozáskezdő pozíciónak van erőteljesebb szerepe.

A személyes oldalakon, főként személyes ismerősök között szerveződő társalgásokban általában a fennálló viszonylatra a hálózathasználaton kívüli helyzetekben is jellemző megszólításmódok szerepelnek, megtartva a tegező vagy nemtegező jelleget is. Ezekben a társalgásokban ezért a nem hivatalos megszólítási eszközkészlet teljessége megtalálható, és egyértelműen kimutatható a bizalmas kapcsolatokra jellemző megszólítási változatosság is. A kommunikációs helyzetet tekintve azonban – mivel a személyes közlések ellenére nyilvánosan is olvasható, mások által is látható nyelvi megoldásokról van szó – a személyes oldalakon használt megszólítási formáknak nemcsak viszonzyszervező, viszonylatalakító szerepük van, hanem viszonyreprezentáló funkciójuk is.

4.2. A személyes Facebook-profilokon kívül a legkülönbözőbb intézményeknek, cégeknek, közösségeknek is van saját oldaluk a Facebookon, sőt a hírek, hírportálok követése, olvasása is gyakran a közösségi oldal felületén történik, másrészt kifejezetten a Facebook révén szerveződő csoportok is működnek, amelyek szinte bármilyen közös kapcsolódási pont, cél, érdeklődési terület alapján létrejöhetnek.

A nem személyes oldalak kommentsorozatai révén létrejövő társalgások sok tekintetben hasonlítanak a fórumok párbeszédeihez, az egyik legmeghatározóbb különbség, hogy a résztvevők nem fiktív felhasználói neveken, hanem a saját személyes oldalukra vezető módon, felismerhető, azonosítható identitásokként vesznek részt a társalgásokban. Az azonosítható szereplők, az offline, valós identitásukhoz kapcsolódó megszólalók jelenléte pedig meghatározó hatással van a megszólítások használatára is.

A közösségi oldalak társalgásai sajátos informális érintkezési formák érvényesülését mutatják. Hasonlóan az utcai kommunikációhoz ezekben a diskurzusokban a tegezés prototipikus formaként értelmezhető, és bár önmagában nem fejez ki bizalmasságot (Hátori 2012: 238), mégis hozzájárul a személyeséget hangsúlyozó kapcsolattartási stílus kidolgozásához. Az általában nominális megszólítási formák nélkül használt, elsősorban életkori alapú tegezéstől azonban annyiban el is tér, hogy míg az offline terek általános tegeződése a nominális megszólítások hiányát mutatja, a közösségi kommunikáció felületein a tegeződést még ismeretlenek közötti társalgásokban is számos kedveskedő, játékos, illetve sértő megszólítási forma egészítheti ki. A tegeződés sokféle nominális megszólítással való együttes előfordulása a közösségi oldalakon hozzájárul ahhoz, hogy míg az utcai általános tegeződés a személytelen életkori szolidaritás dimenziójában értelmezhető, addig az internetes társalgások

általános tegeződése a személyesség nyelvi kidolgozásának is a részévé válhat (vö. Hátori 2012: 245–248).

Az akár ismeretlen személyeket is párbeszédbe szervező bejegyzésekben és hozzászólásokban szerepet kapnak a nagyobb közösséget, a felhasználók különböző csoportjait megszólító vokatívuszok. A csoporthoz szóló megszólítások egyik csoportját az általános, a hétköznapi kommunikációban általában bizalmas helyzetekben használt megszólítások jelentik: *gyerekek, emberek, skacok, kedvesek, mindnyájan*. A társalgást kezdeményező szerepben a csoportok megszólításai egyrészt általános az írásbeli megszólításokra jellemző jelzőkkel bővülnek (pl. *Kedves Mindenki!*), másrészt inkább a szóbeliségre jellemző köszönőformulákkal is kiegészülhetnek (pl. *Sziasztok, nép!*). A társalgás témájához, résztvevőikhez igazodva a megszólítás kifejtetté is válhat: *Hát, kedves tizenévesek, meg mindenki, akinek nem nőtt be a feje lágya!*

A megszólítások speciális funkciója az aposztrofikus (Tátrai 2008: 121), amelyben a beszélő nem a beszédpartnerhez, hanem egy harmadik személyhez intézi szavait. Az internetes társalgásokban az aposztrofé megvalósulásának egy sajátos, de igen gyakorinak tűnő esete, amikor a hozzászóló nem a társalgás résztvevőikhez, hanem egy, az eredeti posztban, hírben megjelenített személyhez, szereplőhöz intézi a mondandóját. Az internetes tartalmak általános elérhetősége miatt ezekben az esetekben a vokatívusz címzettjéhez is eljuthat a hozzászólás, de a cél elsősorban az érzelmileg telített véleménymegjelentetés. Ennek példája lehet, amikor a 444. hu hírportál egy politikus vagyony nyilatkozatának hiányosságáról tudósító hírét³ egy olyan megjegyzéssel osztja meg a saját Facebook-oldalán, amely a nyelvjárásiasságot, élőbeszédszerűséget imitáló megnyilatkozással, a vokatívusz ismétlésével a politikus közvetlen megszólításának lehetőségét imitálja: *János, János, hát mibű alakult át az a erdőszerkezet?*

A részben ismeretlenek, részben ismerősök, részben egymást az online térből ismerők között formálódó társalgások megszólítási lehetőségeinek illusztrálására egy történetmesélésre szerveződő, azonosítható törzstársalgókkal is rendelkező csoport, a *Pesten hallottam* egy posztjára érkező hozzászólások vokatívuszainak elemzését választottam⁴. A kiválasztott társalgás intenzív, számos érzelmileg telített kommentet is tartalmaz, és ebből adódóan a megszólítások funkcióinak elég széles repertoárját mutatja fel.

³ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=1819119134816503&id=490030231058740

⁴ <https://m.facebook.com/groups/154246568031113?view=permalink&id=1584434125012343>. A társalgás egésze elérhető a Facebookon, mivel nyilvános csoportról van szó, de az elemzésre kiemelt szövegrészekből kihagytam a teljes személyneveket.

A társalgást indító bejegyzésben is szerepel, egy mindenkit megszólító, ezáltal a vélemények kifejtésére buzdító vokatívuszi elem:

- (1) Kirak egy roma srác egy posztot, amiben az elhunyt öccséről szeretne megtudni, amit lehet, és a sok intelligens mintapolgár a helyesírását és az öccse múltját használja fel arra, hogy hiteltelenítse. Ennek mi értelme van *emberek*?

A bejegyzésre 2018. március 10-ig 224 hozzászólás érkezett, amelyek közül 40-ben szerepelt a társalgás követhetőségét biztosító, a hozzászólás címzettjét kijelölő tag, azaz címke és 24-ben más társalgásszervező megszólítás. A megszólítások nagyobb része keresztnévi, illetve becézett keresztnévi elem, csak néhány esetben szerepel, kifejezetten sértő szándékkal más, nominális minősítő forma.

A keresztnéven szólításnak különböző szerepei azonosíthatók a párbeszédben. Az első néhány hozzászólás után szerepel a csoport egyik törzstagjának kommentje, amelyet egy olyan párbeszédrészlet, szomszédsági pár követ, amelynek egymást tükröző nyelvi megoldásai is jelzik, hogy a fatikus szerep kerül középpontba, játékos kommunikációt hozva létre, és megmutatva azt is, hogy a partnerek már ismerik egymást a közösségi oldalak világából:

- (2) – *Márk*, hogy te mindenhol ott vagy...

– *Regina*, hogy te sehol nem jelzed, hogy mindenhol ott vagyok...

A keresztnévi megszólítások általában a másakra figyelő, odaforduló attitűd megerősítését szolgálják:

- (3) – Ez a Pestem hallottam csoport. Mit vársz?

– *Őszinte* leszek, *Dávid*. Nem ezt.

A becézett keresztnévek használata szinte minden esetben érzelmi többletet hordoz, ebben a társalgásban is csupán egy rövidített névforma (*Teo*) fordul elő semleges helyzetben, egy sokat hozzászóló törzstag megszólítására. A becézett nevek használatának közeledést jelző szerepe egy esetben metapragmatikai reflexiók által jelölve is megmutatkozik ebben a társalgásban. A becenéven való szólításra való kölcsönös felhívás után ugyanis a társalgás hangneme egyre személyesebbé válik, a személyes megismerkedés irányába mutat:

(4) – Maradjunk a Szilvinél, kérlek. Köszönöm☺

– Igazad van... javítom ;-)

– *Kedves Csaba* ☺ nem szükséges, de legközelebb inkább csak Szilvit írj ☺

– Csabi ☺ ha kérhetem ☺

(...)

Csabi, csak egy privát jellegű kérdés. A Profilképen Te vagy?! 🐼:O (Tudom, hogy hülye kérdés, de csevegtem már nyúlal, macskával, kutyával, anime harcossal) ☺

– Igen ☺

– Elismerésem! Gratulálok! Nem semmi! Na Veled sem szkanderoznék 🤪:

A társalgásban szerepel egy erősen rasszista megjegyzés, amely után 2 különböző hozzászóló részéről is durva, sértő megszólítás egészíti ki az indulatos reakciót (*hülyegyerek, te szerencsétlen*), illetve egy durván bántó megnyilatkozást, egy kicsinyítő képzős keresztnévi megszólítás zár, a stílus lekezelő jellegét erősítve (*Anyád tudja, hogy kutyát szült, Marcika?*).

Egy higgadt ellenvéleményt kifejtő, idősebb nő hozzászólásai pedig önöző formájúak (*Tegye a szívére a kezét: ön szerint mi a hitelesebb?*), és bár keresztnéven is szólítja a fiatalabb férfi posztolót (*Nézze, István*) az általános tegeződés légkörében a távolságtartó és merev kapcsolatformálást segíti elő. A poszt fiatalabb férfi elindítója válaszaiban következetesen teljes keresztnéven szólítja az önöző beszédpartnert, de kikerüli a kapcsolattartás tegező vagy nemtegező módjára utaló nyelvi megoldásokat.

Egyetlen társalgás is számos különböző megszólítási helyzetet, szerepet sorakoztat fel tehát, a beszédpartnerre utaló nyelvi formák érzékenyen alakítják és jelenítik is meg egyszerre a különböző társas viszonyokat.

5. A közösségi oldalak társalgásaiban az interaktív jelleg hangsúlyossága, a tartalmak személyességének fontossága miatt a megszólításoknak lényeges társalgásszervező szerepe van. A személyes és közösségi tartalmak, hírek megosztása után kibontakozó párbeszédekben egyaránt nagy számban vannak jelen a vokatívuszok, és bár elsődlegesen a bizalmas formák változatai kapnak szerepet, a hivatalos megszólítások repertoárja is hozzájárul a személyközi viszonyok alakításához és megjelenítéséhez. A közösségi oldalak megszólításbeli gazdagsága mintegy ellenpontot jelent az utcán, hétköznapi helyzetekben érvényesülő megszólításkerülő attitűddel szemben (Domonkosi 2017: 295), hozzájárulva a közösségi oldalak személyes hangnemének megteremtéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÓDI Zoltán 2010. A blogok nyelvészeti aspektusai. *E-nyelv Magazin* 3.
<http://e-nyelvmagazin.hu/2010/09/10/a-blogok-nyelveszeti-aspektusai/>
- DOMONKOSI Ágnes 2017. A nyelvi kapcsolattartás alapformái. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 279–298.
- ÉRSOK Nikoletta Ágnes 2007. Az internetes kommunikáció műfajai: Különös tekintettel az interaktív magánéleti műfajokra. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- FEHÉR Katalin 2014. Milyen stratégiák mentén épül fel a digitális identitás? Feltáró kutatási szakasz: a munkavállalás előtt álló egyetemisták. *Média-kutató* 139–154. http://www.mediakutato.hu/cikk/2014_02_nyar/11_digitalis_identitas.pdf
- GRÓF Annamária 2012. A magyar nyelv érzelemkifejező rendszere interkulturális aspektusból. A gratuláció szociopragmatikai vizsgálata. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/grofannamaria/diss.pdf>
- HÁMORI Ágnes 2012. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni”. Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes fórumokon folyó társalgásban. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. ELTE, Budapest. 223–261.
- KISS Jenő 1995. *Nyelvhasználat és társadalom. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- LABOV, William 1979. A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Csaba–Terestyéni Tamás (szerk.): *Beszédaktus, kommunikáció, interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 365–398.
- LEECH, Geoffrey 1999. The distribution and function of vocatives in American and British English conversation. In: Hasselgård, Hilde – Oksefjell, Signe (eds.): *Out of Corpora: Studies in Humour of Stig Johansson*. Rodopi, Amsterdam. 107–118.
- LEVINSON, Stephen 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DE OLIVEIRA, SANDI Michele 2013. In: Herring, Susan C. – Stein, Dieter – Virtanen, Tuija (eds.): *Pragmatics of computer-mediated communication*. Walter de Gruyter, Bonn. 291–313.

- TÁTRAI Szilárd 2008. Aposztrofé In: Szathmári István (főszerk.): Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 121–124.
- H. VARGA Gyula 2004. A negyedik médium kommunikációja. In: H. Varga Gyula (szerk.): Kommunikáció és nyelvhasználat. Líceum Kiadó, Eger, 103–130.
- VESZELSZKI Ágnes 2014. Közösségi oldalak nyelvi perspektívából. Facebook, Twitter & Co. In: Magyar Sára – Bartha Krisztina (szerk.): A nyelv közösségi perspektívája. Erdélyi Múzeum Egyesület – Partium Kiadó, Kolozsvár – Nagyvárad. 50–64.

KUSPER JUDIT

MESESZEMIOTIKA

Miért érdemes falhoz csapni a békát?¹

Az önmagára és világára reflektáló emberben már a kezdetek óta megjelent az őt körülvevő jelek és jelenségek értelmezésének igénye. A környezet jeleit vizsgálva előre jelezhetette az időjárást, a táj jellegzetes flórája, faunája, domborzata a táplálékszerzés mikéntjére adhatott választ, testének jelzései pedig biológiai változásnak, betegségeknek lehettek lenyomatai. Ám hamarosan rájött arra is, hogy nem pusztán a fizikailag érzékelhető világ jeleit képes olvasni, hiszen ugyanúgy kérdései, sőt ha lehet, még nagyobb talányai rejtőztek a fizikailag nem érzékelhető, lelki és szellemi szférában. Amint megfogalmazta a *Ki vagyok én?* kérdést, újabb és újabb kérdések és lehetséges válaszok bontakoztak ki a jelek és jelenségek nehezen kibogozható hálózatából.

E fizikai (külső) és a metafizikai (belső) világ párbeszédéből megkapó jelenségek bontakoztak ki: a külvilág jelenségei azáltal váltak ismerőssé, hogy belsővé, antropomorffá tette őket, míg a belső jeleségek, érzelmek, traumák feldolgozását és megértését éppen a kívülről szemlélés, külső, allegorikus képbe tömörítés segítette. Gondoljunk csak az időjárás jelenségeinek leírására: többnyire egy antropomorf istenhez vagy feljebbvaló lényhez kapcsolódik a vihar kitörése, a villámok hajigálása vagy éppen a zivatar előhívása. A görög Zeusz attribútumával, a villámmal uralja a levegőt, Poszeidón a tengeri viharokért és a földek megrázásáért felelős, a keresztény Isten bármikor képest vihart előidézni tengeren és szárazföldön, de még a pogány hitvilágban is számos példát találunk arra, hogyan tehető emberszerűvé az emberi elme számára felfoghatatlan égi jelenség. Gárdonyi Géza *Az én falum* kötetének *A barboncás* című fejezetében mesélnek arról a falubéliek, hogy a zivatart bizony senki más nem teremti, mint a barboncás (garabonciás diák), aki ráadásul mindezt egy nagy könyvből olvassa elő (Gárdonyi 2013). Ahogyan Gárdonyi művének elbeszélője, a tanító, úgy mi is megmosolyoghatjuk e naiv hitvilágokat, melléjük helyezhetjük modern kori tudományunkat, mely a légnyomás és a frontok narratívájában tudományosan elmagyarázza a légköri jelenségeket – s ahogyan a Gárdonyi-mű narrátora, máris megkérdőjelezhetjük e szembeállítását. Valóban többet kínál a tudományos magyarázat, mint a naiv hit? Könnyebben elképzeli az értelmező a

¹ Készült az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen pályázat támogatásával.

kémiai jelenségeket, mint az allegorikus rendszert?

S hogy jobban megértsük e tudománytalannak tűnő kérdésfeltevést, folytathatjuk a másik térfél feltérképezésével: a kivetített belső világunk allegorikus rendbe sorolódása kevesebbet kínál-e a lélek rezdüléseinek megértése során, mint a pszichológiai vagy pszichiátriai fogalmak? Mindenképp hangsúlyozandó, hogy egyik nem oltja ki a másikat, ahogyan nem is fogják egymást felváltani, csupán más-más befogadáselméleti struktúrát követelnek meg. Amennyiben a világot és benne magunkat egy allegorikus hálón keresztül igyekszünk megérteni, elfogadjuk a jelek és jelrendszerek szemiotikai-allegorikus játékszabályát, belépünk egy hermeneutikai folyamatba, melynek során nemcsak a külső vagy belső jelenség, hanem azok értelmezője, maga a befogadó is a játék részévé válik. Párbeszédbe lép azzal a hagyománnyal, mely lehetővé tette a (kultúrafüggő) jelek megalkotását és hagyományozódását, majd a befogadói folyamat csúcsaként a jelek tudományát önmaga megértésére használva képes lesz szimbólummá, a csak itt és mostban működő alakzattá szublimálni mindazt, ami az időn átívelve jutott el hozzá.

A jelek rendszerre álltak össze, a rendszerek pedig mitológiákban kristályosodtak ki, melyek nyomai mind a mai napig fellelhetők részben az írásbeli, részben a szóbeli hagyományozódásnak köszönhetően. A mesék és a mítoszok gazdag kincsesházai a korai szemiotikai emlékezetnek, az epikus történetek mögött – túl az értelmezés legfelső rétegén, a szószerinti értelmén, azaz a *sensus litteralis*on – szerteágazó allegorikus ösvények rejlenek, melyek segítségével eljuthatunk a kulturálisan kódolt allegorikus értelemhez, a *sensus allegoricus*hoz, majd a folyton változó önértelmezési stratégiáknak és egyéni olvasásmódoknak köszönhetően a szimbolikus vagy anagógikus értelemhez, a *sensus anagogicus*hoz (Jauss 1999).

Az utóbbi bő kétszáz évben a szövegek értelmének, a *sensus*nak különböző szintjeit vizsgálva más és más utakon jutottak el az egyes diszciplínák a jelek mögött lapuló jelentéshez vagy legalább annak megközelítéséhez. Jeleket értelmez a szemiotika, az antropológia, a képzőművészet, a pszichoanalízis, a nyelvtudomány és az irodalomtudomány, valamint ezek minden lehetséges elege. A XX. századi jeltan alapvetően a strukturalista jelfelfogásra épült, ehhez kapcsolódott a nyelv- és az irodalomtudomány, majd a belőlük táplálkozó szemiotika szövegtana. A jel fogalma persze nemcsak a szinkroniában multiplálódott, hanem a diakrónia különböző szintjein más-más hangsúlyeltolódásokat figyelhetünk meg. Míg a XX. század elején – értelemszerűen – a strukturalista jelfelfogás uralkodott, a XXI. század elejére a hermeneutika és a dekonstrukció jel- és jelentés konstrukciói határozzák meg az értelmezés horizontját. A XIX. század közepe óta ráadásul megfigyelhetünk egy sajátos szemantikai eltolódást

is, ugyanis a jel fogalma az ókori görög szimbólum fogalmának értelmezésével kapcsolódik össze. A szimbólum (σύμβολον) összetett szóban a *syn* = össze-, együtt- és *ballein* = dobni tagokat ismerhetjük fel, mely a jelölő és a jelölt egyidejű, együttes megjelenésére s megteremtődésére utal. A szimbólum éppen ezért mindig saját, egyedi mintázattal rendelkezik, az Origenész és Augustinus által felállított sensusrendszerben, mely a szövegek négyféle értelméről, rétegzettségéről beszél, elsősorban a sensus anagogicusnak feleltethető meg. Az a jelfogalom viszont, mellyel az utóbbi évszázadok diszciplínái dolgoznak, sokkal inkább megfeleltethető az allegória fogalmának. A görög allegorein szó ’másról beszélni’ értelemben lelhető fel benne, mely nem más, mint a képes beszéd, vagy – ahogy Sylvester János fogalmazott – a „nem saját jegyzisben vett ígék” lehetősége.

Az allegória segítségével elrejtünk egy jelenséget, de csak annyira, hogy a közös tudás alapján bármikor előhívható legyen, belé kapaszkodva olyan tudattartalmak is felszínre kerülhessenek, melyekre máshogy nem lenne lehetőségünk. A megértés folyamatában nagy kihívás a külső jeleket belső jellé alakítani, de talán még nagyobb a bennünk lejátszódó, nem látható, kívülről nem érzékelhető jelenségeknek kifejezési formát adni. Carl Gustav Jung hasonló jelenségről beszél, amikor megalkotja a kollektív tudattalan fogalmát: „A tudattalan úgyszólván felszíni rétege minden kétséget kizáróan személyes jellegű. Ezt *személyes tudattalannak* nevezzük. Ez azonban egy mélyebb rétegen alapul, mely már nem személyes tapasztalatokból és élményekből származik, hanem veleszületett. Ez a mélyebb réteg az úgynevezett *kollektív tudattalan*. [...] Úgy is mondhatnánk, hogy minden emberben azonos, és így mindenkiben meglévő, személyiség feletti, általános lelki alapot képez” (Jung 2016: 11). Bár a kollektív tudattalan kultúrafüggő aspektusát Jung az idézett részben nem tartja fontosnak, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a veleszületett, biológiaiilag meghatározott tudattalan pszichésrészek mellett igen nagy szerep jut a kulturálisan kódolt tudattalan tartalmaknak, melyek közösségi meghatározottságúak lesznek. Ám mindkét tudattalanrészre igaznak tekinthető a következő megállapítás: „Ennek (ti. a kollektív tudattalannak K. J.) lélekbeli létezéséről csak akkor szerzünk tudomást, ha vannak benne *tudatosulni képes tartalmak*. Ezért csupán csak akkor beszélhetünk tudattalanról, ha bizonyítottan ki tudjuk mutatni a tartalmait. [...] A kollektív tudattalan tartalmi [...] az úgynevezett *archetípusok*” (Jung 2016: 12).

A kollektív tudattalan tartalmi így archetípusokon keresztül felszínre tudnak törni, felkínálják magukat az (ön)értelmezésnek és a folyton változásban lévő jelentésteremtésnek. Írásomban megkísérlem megmutatni e tudattartalmak szemiotikai aspektusait a mese műfaján keresztül, illetve egy konkrét mesecso-

porton és mesén átíelve megvizsgálni, hogyan juthat szóhoz a jel vagy archetipikus minta, s milyen hatással lehet mindez a befogadóra. A fogalmi rendszer letisztultsága érdekében az allegóriát a jungi archetípus fogalmához közelítően használom, a szimbólum pedig – ahogy fentebb is láthattuk – az egyéni értelemalkotás, a befogadás során, annak függvényében létrejövő, mindig egyszeri s a befogadóra vonatkoztatható jelentéstartalmat kínál. A szakirodalmakban persze számos formában találkozhatunk e fogalmi kettősséggel, Boldizsár Ildikó például szimbólumról és kódról beszél a kétféle *sensus* elkülönítése során: „A meseterápiában ugyanis nem a szimbólum a legfontosabb elem, hanem a kód. Minden kód egyfajta természetes (de mára többnyire elfeledett) tudás az emberi léttel kapcsolatos fizikai, lelki és szellemi teendőkről. A mese kódjai viselkedésmintákat tartalmaznak, amelyeket mesélés közben megpróbálunk »feléleszteni«, érthetővé és élővé tenni, majd pedig a mesélést követő kísérő tevékenységekben tudatosítani” (Boldizsár 2017b: 64). Fontos azonban megjegyezni, hogy a mesei kódok, archetipikus minták nem arra várnak, hogy a mesélés transzállapotában vagy a mese végén felfejtsük őket. Ahogyan Jung is utalt rá, e kódok a kollektív tudattalanban rejtőznek, ahonnan minden hallgató, befogadó elő tudja hívni őket – aktuális lelki érettségének és igényének megfelelően. Olyan allegorikus hálót szőnek, melyben el tudjuk helyezni jelentéstartományainkat, s melybe kapaszkodva képesek vagyunk az egyéni s csakis nekünk szóló jelentésalkotásra. A meselejegyzések hajnalán is találunk példákat arra, hogy a meseszerzők, -lejegyzők a tolluk alá került történetet igen didaktikus módon alakították át, gondoljunk csak Heltai Gáspár fabuláira, ahol zárlatként sokszor a mesékhez távolról sem kapcsolódó, a mesék erejét teljesen ellehetetlenítő értelmezéseket találunk, vagy Charles Perrault több művére (pl. a Piroska és a farkasra), ahol egy nagyon leegyszerűsítő metaforizációba hajlító tanító jellegű befejezést kapunk.

Ugyanakkor mégis fontos, hogy beszéljünk a meséket átszövő allegorikus hálóról, archetipikus mintákról, ugyanis az utóbbi évszázadokban egyre halványabb a kollektív tudattalan kulturális aspektusa, mely az allegóriák közös tudásba ágyazottságára építhetne. Olyan képek tűntek el a közös tudásból, melyek évezredekken keresztül hagyományozódtak – elsősorban a populáris regiszter orális műfajaiban. Míg egy XVIII. századi befogadónak valószínűleg nem okozhatott gondot a népmesék vagy éppen a virágénekek allegóriáinak értelmezése, addig a XIX. század óta egyre nagyobb szakadékot fedezhetünk fel szöveg és befogadó között. Nem célom most e folyamat minden aspektusát felvázolni, ám néhány jelenségre mindenképp érdemes ráirányítani a figyelmünket. Ide sorolhatjuk a mesék infantilizálását, azaz gyerekszobákba száműzését: a mesék nem elsősorban a gyerekeket szólítják meg, s bár kétségtelen,

hogyan a legtöbb történet szórakoztatja a kisebbeket, mindenképp fontos szem előtt tartani, hogy a műfaj elsősorban a felnőtteket és a fiatalokat igyekszik megszólítani: meséink jelentős része az ő kérdéseikkel, életválságaikkal, pár-választásaikkal, a felnőtté válással stb. foglalkozik. Ám miután eltelt néhány emberöltő úgy, hogy a felnőttek nem hallgatták a meséket, a gyerekek részére pedig egyre veszélytelenebb, biztonságosabb átiratok születtek, szinte törvényszerű, hogy a mesei kódok a kollektív tudattalan legmélyebb rétegeibe menekültek. Természetesen nem lehetetlen innen sem előhívni őket, ám a munka sokkal nagyobb, a befogadó nyitottsága és érzékenysége elengedhetetlen a folyamat sikeréhez. Persze a „dekódolás”, az allegorikus képek lefordítása még nem minden: ahogy már többször utaltunk rá, a mű akkor ér célba, ha sikerül a saját, egyéni értelmezést elérni, azaz engem, és csakis engem szólít meg az adott szövegben rejlő kód.

A továbbiakban a tündérmesék egy sajátos csoportjáról, az állatvölégény és állatmenyasszony típusú mesék értelmezési lehetőségeiről libbenteném fel a fátylat. E mesék kiindulópontja egy olyan átváltozás, melynek során az egyik főszereplő animális, egy alantasabb lelki állapotba kerül. Többnyire nem ismerjük ennek okát, ezért pusztán a mögötte húzódó kulturális-tudatalatti kódra tudunk építeni: az ember állatként való megjelenése valamely tulajdonságának defektusára hívhatja fel a figyelmünket, egy olyan aspektusra, melyben valamely, az életpályáján való előrehaladást nehezítő hibára bukkanhatunk. A mese során általában kiderül, hogy valamilyen átok áldozatai, többnyire gögösségük, túlságos magabiztosságuk, lekezelő viselkedésük miatt jutnak állati sorsra. Az antropomorfizált állat vagy az animizált ember megjelenése már az ősi mitológiákban is fellelhető, gondoljunk csak a Minótauros legendájára. Ez a több ezer éves történet egy tiltott és bűnös nászból született, bikafejű, embertestű veszedelmes lényt ábrázol, akit csak úgy lehet legyőzni, ha eljutunk az őt rejtő labirintus közepére. Az ókori bikakultuszok, majd a középkor mesekincse nyomán felfejthető, hogy a bika az emberi én fékezhetetlen, vad dühét, haragját jelképezi, amit csak akkor győzhetünk le, ha megtaláljuk a magunkhoz, a belsők legmélyére vezető szövevényes utat. A bika legyőzésének képe hasonló allegorikus mintát mutat Arany János *Toldijában*, ahol Miklós csak akkor állhat a király elé s küzdhet meg a cseh vitézzel, amikor már legyőzte saját bikáját, vad belső ösztöneit, hirtelenharagúságát, azaz képes önmagán uralkodni. Szintén Aranyánál, a *Buda halálában* találkozhatunk egy újabb bika-jelenettel, ahol Etelének kell megküzdeni azzal a vad bikával, melyet saját negatív energiáiból, Budával szembeni rosszindulatából táplált s növesztett hatalmasra. Elemzésre választott meséinkben most, a Minótauros történetéhez hasonlóan, olyan állathősökkel foglalkozunk, akik nem külső erőként, hanem belső allegóriaként

bukkannak fel a lelki érés egy bizonyos pontján. Az állatvölegények általában félelmetes, undorító vagy alantas állatok (béka, disznó, sündisznó, szörnyeteg), akik éppen azáltal válnak allegorikussá, hogy mindig a másik, azaz a lány szemén keresztül látjuk őket. Így már érthetővé válik, hogy a mese két hősének az értelmezése elválaszthatatlan egymástól, hiszen a lány számára az állatvölegény nem egy kivetített vagy eltávolított másik lesz, hanem a másíkról benne kialakuló, saját érzelmein átszűrődő képe. Az átok, amely a völegényt sújtotta, így nem pusztán az ő lelki megragadásának lesz jele, hanem a lány lelki-szellemi érésének lenyomata is egyben.

A *Béka király és Vashenrik* című Grimm-mesében egy serdülőkorban lévő kiskirálylánnyal találkozunk. Bár a lány már jócskán eladósorban van, mégis játszás közben találkozunk vele: folyton aranylabdácskáját dobálja a forrásnál. Megtudjuk, hogy ő a legkisebb lány a családban, szépsége páratlan, lényegében tökéletes, ahogyan játékszere, a labda is. Kerek s aranyból, a legértékesebb s legtündöklőbb fémből készült, így „kétszeresen is a tökéletesség jelképe. [...] A labda a még éretlen narcisztikus pszichét jelképezi; megvan már benne minden lehetőség, de még egyik sem valósult meg” (Bettelheim 2011: 298). Emellett hozzátehetjük, hogy nem szabad elhanyagolni a mese kezdetén a játék, játékoság motívumát sem, mely ugyancsak arra mutat rá, hogy bár valóban káprázatos és tökéletes a királylány, ő még gyerek, aki a gyermeki játékban oldódik fel. E játék a tökéletes labda eldobásából, elengedéséből és elkapásából áll: e mozdulatok temporálissá, ideiglenessé s esetlegessé teszik e szép tárgy birtoklását, ráadásul tanúi leszünk annak is, hogy e tökéletes gömb könnyen kiesik a kislány kezéből s a legsötétebb lyukba kerülhet. Olyan helyre, ahonnan ő maga már képtelen előhívni a tökéletesség és tisztaság eme jelképét. A kutak ismerős allegóriái a meséknek, rajtuk keresztül saját belső világunkba juthatunk, mint a Holle anyóban, vagy éppen belső énkünk rejtett aspektusára, másik, eldugott felére is lelhetünk benne. E kútból bújik elő az undok béka, aki egyszerű alkuat ajánl a kislánynak: visszahozza a labdáját, ám cserébe ígéretet kell tennie: vele együtt eszik, iszik és az ágyában alhat. A királylány ígérete őszintének, ugyanakkor naivnak tűnik: nem a segítőre koncentrál, csak a labdára, saját fényének emelőjére, vagy akár tisztasága jelképére. Nem tudja, valójában mit ígér, hiszen narcisztikus énje nem reflektál a másíkra, a segítőre, csupán az tudatosul benne, hogy előtte még ez az undok béka is meghajlik, teljesíti kérését. Ezzel is emelve az ő fényét.

A női lélek útjának itt egy különleges stációját látjuk: mintha az az állapot bontakozna ki, amikor a serdülő lány már ráeszmél saját testi változataira, kibomló szépségére, biológiai érettségére, ám ezt a változást a szellem és a lélek még nem képes követni. Szellemi-lelki szinten még kislány, aki egyrészt élvez

a változások pozitív hatását, ám másrészt nem tud bánni velük, nem tudja, meddig mehet el, milyen következményei lehetnek egy könnyelmű ígéretnek, egy alkunak egy olyan lénnel, akitől undorodik. A béka itt az „elvárszolt másik”, a férfi, aki meggondolatlan ígéretet képes kicsalni a naiv lányból pusztán azért, mert a lány természetesnek tartja, hogy neki (szépsége, üdesége királylány mivolta miatt) mindenki segít, de hálát nem várnak cserébe. Az elemi undor itt még nem fog a békához tapadni, hiszen a kiskirálylány még ilyen szinten sem gondolja át a szituációt, teljesen rendjén valónak találja, hogy ez a csúf lény segít neki. A trauma csak akkor kötődik a viszolyogtató másikhoz, amikor az belép a lány saját terébe, a házába, ahol az apa, a szimbolikus férfi támogatását fogja élvezni. A király, ahelyett, hogy lányát védené e csúf teremtménytől, rákényszeríti könnyelmű ígérete betartására, még akkor is, ha ezzel lányának bánatot okoz. Az anya hiánya és az apa dominanciája arra enged következtetni, hogy az apa fogja elindítani lánya leválását a szülőkről. Bettelheim úgy véli, ő testesíti meg a felettes ént, aki betartatja a lánnyal a szavát, hiszen korábbi ígéretéhez tartania kell magát. Amellett, hogy igazat adhatunk ezen értelmezésnek is, ne feledkezzünk meg arról, hogy az apa az ellenkező nemű szülő, aki nem pusztán felettes énként működhet a mesében, hanem a leányi imádat tárgyaként is. A legtöbb mesében az öreg király/apa éppen meg szeretné akadályozni azt, hogy leánya férjhez menjen s elszakadjon tőle, ezért is állítja a kérőket lehetetlennél lehetetlenebb próbák elé. Itt éppen ennek az ellenkezőjéről van szó: a király lényegében felkínálja a lehető legrosszabb kérőnek a lányát – pontosabban annak, akit a lány békaként ismer.

A béka az egyik legrégebbi allegorikus állatunk, mely több mesében felbukkan, s legtöbbször a szexualitás, konkrétan a férfi nemi szerv előhívója. Nem véletlen, hogy ez a csöppet sem bizalomgerjesztő állat kapta e megtisztelő szerepet: a fiatal nő számára a szexualitás tabuként jelenik meg, valami olyasmi, amiről csak töredékes, elmosódó információi vannak, ami rá is vár, de nagyon fél is tőle. Félelme undorba csap át, minél közelebb kerül a szexuális aktus átéléséhez, s ez történik e mesében is: ahogy láthattuk, a tisztáson még vidáman beszélget, játszik a békával, ám amint megjelenik a házukban, s apja támogatását is élvezi, egyre inkább elbizonytalanodik a lány. A közös vacsorát traumaként éli meg, haragszik apjára, aki eltaszította magától s odadobta a csúf békának, s még arra is kényszeríti, hogy egy ágyban aludjon vele. Az apa részéről ez az apa-lánya kapcsolat drasztikus lezárása, melynek során a lány apja iránt érzett imádatát megpróbálja átirányítani a békára. Ugyanakkor a hatalommal bíró apa, a férfi szavát is láthatjuk e tettben, hiszen lánya akaratával, félelmével és hezitálásával mit sem törődve a béka elé dobja őt, holott látja, lánya még nem készült föl egy testi-lelki kapcsolatra. Így tulajdonképpen most a lány ke-

rül abba a kútba, amibe a mese elején tökéletes kis labdácskája pottyant, s már csupán az a kérdés, kitalál-e innen valahogyan, képes lesz-e megismerni saját belső világát.

A feloldódás csak akkor következik be, amikor a király utasítására a béka bebocsátást nyer a kislány szobájába is, ahol azt követeli, feküdjön a lány vele egy ágyba. A királylánynak itt teljesedik ki érzelmi-lelki vívódása: önmaga számára is be kell vallania, hogy félelmekkel küzd, nem tudja, mi vár rá egy béka mellett, akitől undorodik, s érzelmeit ki is kell mutatni. A béka kérésének már nem tud és nem akar eleget tenni (itt már nem tartja szemmel a felettes én, hiszen saját szobájába, legbelső termébe van bezárva!), indulatai szabadon áramlanak s a béka falhoz csapásában ki is törnek. A mese ezen pontja viszont a legizgalmasabb s legváltozatosabb értelmezéseket kínálja föl, különösen akkor, ha hozzáolvassuk a különböző variánsok befejezéseit is. Létezik olyan verzió, melyben az együtt töltött éjszaka után másnap reggelre változik szépséges királyfivá a béka, máskor három hét türelmes együttalvás, itt pedig a béka falhoz csapása után következik be a varázslatos átalakulás. Mindegyik zárlatnak megvan a maga sajátos jelentése, ám a közös pontok is kitapinthatók. A tét minden esetben az, hogy a királylány megérkezzen lelkileg abba a stádiumba, amikor az undort felváltja a szerelem, s a másikat nem pusztán kényszerből fogadja el, hanem teljes szívéből. E szempontból a legizgalmasabb a békát falhoz csapó változat. Ebben az esetben érzelmei egy tettben összpontosulnak, s csupán ez az erőteljes megnyilvánulás képes arra, hogy valóban legyőzze a békát – még hozzá azt a békát, akit ő maga lát és hozott létre önmaga számára. Így a másik, akit legyőz, valójában nem egy férfiként jelen lévő másik, hanem a másiknak benne rejtőző lenyomata, a félelem és undor elegye, a tabuként élő szexualitás. Az állatvőlegény-álcát így nem maga a férfi hozza magával, hanem a lány teremti meg önmaga számára, teszi egyre félelmetesebbé, ezzel egyszersmind önmagát is védve a még nem ismert kapcsolattól. A gonosz boszorkány, aki elvarázsolta a fiút, nem más, mint a lány félelme, ami valóban romboló energiaként áramolhat kettejük kapcsolatában.

A mese allegorikus képeinek feltárása így elénk tár egy kiterjesztett hálót, melybe az értelmező befogadó kollektív tudattalanja már könnyen tud kapcsolódni: megtalálja azokat a fogódzókat, epizódokat, melyek őt szólítják meg, s ahol felteheti kérdéseit, saját életválságaira reflektálhat a történet bármely pontján. Vitába szállhat a felettesén-apával, értetlenül szemlélheti a béka kéréseit vagy éppen már esküvőre vonul átváltozott vőlegényével. Csak akkor válik szimbolikussá az olvasat, ha a befogadó be mer lépni a szövegbe, ki meri nyitni a kódokat, s hagyja, hogy tudatalattijába kapaszkodva lehetséges jelentéseket hozzanak létre. A változatok száma végtelen, végtelenül saját és személyes,

hermeneutikai szinten maga a katarzis, ha úgy tetszik, a flow átélése, minden-
esetre egy út önmagunk megtalálására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOLDIZSÁR Ildikó 2017a. Mesék a felnőtté válásról. Jelenkor Kiadó, Budapest.
- BOLDIZSÁR Ildikó 2017b. Metamorphoses meseterápiás módszer. Bemutatkozás egy esettanulmányon keresztül. In: Szávai Ilona (szerk.): A mese hídszerpe. Pont Kiadó, Budapest. 63–67.
- BRUNO Bettelheim 2011. A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Corvina Kiadó Kft., Budapest.
- CARL Gustav Jung 2016. Az archetípusok és a kollektív tudattalan. Ford. Turóczy Attila. Scolar Kiadó, Budapest.
- GÁRDONYI Géza 2013. Az én falum. Kossuth Kiadó, Budapest.
- HANS-ROBERT Jauss 1999. Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika. Osiris Kiadó, Budapest.
- JEAN Shinoda Bolen 2008. Bennünk élő istennők. Studium Effektive Kiadó, Budapest.

SZENTESI ZSOLT
EGY SZAKÉRTŐ SÉTÁI KORTÁRS IRODALMUNK
VIRÁGOSKERTJÉBEN

(Visy Beatrix: Madártávlat és halszemoptika)

Ki(k) olvas(nak) (ma) irodalomkritikát? Szükségesek-e egyáltalán könyvismertetések? Ha igen, van-e valamiféle haszna, célja, funkciója, eredménye ezeknek? Irodalmárok (a szó pozitív és negatív értelmében vett) belterjes körén (s esetleg magukon az alkotókon) túl lenne-e bármiféle jelentősége, netalán relevanciája a kritikáknak? A gombamódra szaporodó blogok közepette kik „vetemednek”, „fanyalodnak” irodalmi lapok recenziórovatainak böngészésére? Van-e, ki még ezek hatására vesz (vagy épp nem vesz) könyvet (a kezébe)? Orientál-e bárkit is a literátorokon kívül egy kisebb-nagyobb mértékben szakmai alapokon nyugvó könyvbemutató? S ha mindezen kérdéseinkre igenlő a válasz, akkor egyáltalán milyen legyen egy kritikai szöveg? Elmélyülten, szakmaspecifikus kifejezésekkel teletűzdeltet megformulázott? Már-már egy szaktanulmány mélységével és szélességével bíró, elméleti és irodalomtörténeti aspektusból egyaránt tág horizontra nyíló? „Közönségbarát” módon olvasmányos, közérthetőségre törekvő, s így/ezért kissé leegyszerűsített nyelvezetű? Próbálkozzék a műítészt valamiképp a kettő közt egyensúlyozva kötéltáncot járni, mindkét „oldal” igényeinek igyekezően megfelelni? Keményen, sőt durván belemenő vagy inkább szelíden engedékeny? Irritálóan provokatív vagy csak puhán-lazán sunnyogó, elmismásoló, nehogy bárki is megbántódjék (s felkeljen ellene valamely szekértábor)? Az utóbbi másfél-két évtized kritikavitaiban, illetve a metakritikai szaktanulmányokban permanensen élénk toluló kérdésfeltevések ezek, ami egyúttal ezt is jelzi számunkra: bizony amennyire jogosak és életszerűek e felhorgadó kérdések, annyira részben megválaszolhatatlanok is. Annál is inkább, mivel abszolút ideális megoldás teoretice nem létezik, csak praktice jó(l) vagy rossz(ul) (megírt) könyvismertetések.

Mindezzel együtt kritikák folyamatosan íródnak, s több irodalmi lapban hosszú hónapokba telik, míg megjelenhet egy leadott recenzió — az írások nagy mennyisége okán. Pedig még csak az sem mondható, hogy a zsebük mélyén obulusok után kotorászó irodalmárok ilyképpen, a kritikaírás által próbálnák megkönnyíteni esedékes törlesztőrészleteik kifizetését. Hisz ha a honoráriumok igencsak változó összegét (már ahol fizetnek még egyáltalán!) órabéresítenénk (a mű elolvasásának, plusz a szöveg megírásának idejét összeadván), a kapott

néhány száz forintos óradíj még egy ároktisztító közmunkásnak is megmosolyogtató lenne. A helyzet bűnbakjaiként természetesen nem a szűkmarkú, zsugori, kizsákmányoló, helyzetükkel visszaélő főszerkesztőket vagy rovatvezetőket lehet megnevezni, hanem a folyóirat-finanszírozás anomáliáit, a(z ilyesféle) szellemi munka általános leértékelődöttségét.

Mi ösztönözheti, indukálhatja akkor a kritikust az írásra? Leginkább talán az a belső hajtóerő, hogy kimondja gondolatait, kifejezze, másokkal megossza véleményét, s ha szélmalomharcnak tetszik is sokszor, megpróbálja esetleges olvasóit orientálni, ilyenképpen értéket közvetíteni-átadni — akár a negatív kritika által is. Visy Beatrix, akit Babits-kutatóként és Lengyel Péter életművének szakértőjeként is ismer a tudományos közélet, ugyanolyan megszállottnak tűnik (a szó legpozitívabb értelmében), mint a kritikusok egy jelentős hányada. Tárgyalt kötetében a 2011 és 2017 közt megjelentetett recenzióit gyűjtötte egybe, egy híjával ötvenet. Az írások kétharmada az utolsó három esztendőben láttott napvilágot, ami már önmagában is igen jelentősnek mondható. Nem mintha a mennyiség bármiféle fok- vagy értékmérője lenne a kritikus tevékenységnek, ám az évi 10–13 szöveg mindenképp elgondolkodtató. S nemcsak elgondolkodtató, de — s ez már mindenképp a minőség kérdésköréhez kapcsol bennünket — elismerésre méltó abban a megközelítésben (ami persze részlegesen még mindig csak a felszín), hogy hol publikálta szerzőnk e recenzióit. Nos, a magyar irodalmi lapok élmezőnyébe tartozó folyóiratokban: a *Holmiban* (mely azóta, sajnos, megszűnt), az *Alföldben*, a *Műútban* illetve az *Élet és Irodalomban*. S ez már egyértelművé teszi: Visy Beatrix a minőséget képviseli a jelenkori kritikai életben! Évi 10–13 könyv „magunkévá tétele” önmagában nyilván nem számít kivételes teljesítménynek egy irodalommal hivatásszerűen foglalkozó szakember számára. (Valószínűsíthető: szerzőnk is [jóval] többet olvas ennél.) Ám aki már csak egyszer is írt kritikát egy könyvről, az tudja: a recenzióírás feladatával a hátunk mögött másképp olvasunk. Alaposabban, átgondoltabban, meg-megállva, töprengve-gondolkodva, nemcsak magán a textuson, de félig-meddig már azon is, észrevételeinket, meglátásainkat, pozitív és negatív értékelésünket miként fogjuk írásba önteni. Jegyzetelgetünk, aláhúzunk, firkálgatunk a szövegbe és mellé. Vagyis a recepcióval párhuzamosan készülünk a kritika megírására. S nem ritka az sem, amikor a recensens — a pontosabb értékelés és megfogalmazás, a tisztábban látás, a belső kételyek eloszlatása, az esetlegesen felvetődött problémák tisztázása végett — újraolvassa a művet — szövegének megírása előtt vagy épp közben. S akkor még ott van a kritika szavakba öntése, majd, ha kézzel ír a szerző, gépbe tétele, recenziójának folyamatos csiszolgatása, alakítgatása, pontosítgatása. Aztán még vagy két-három alkalommal az átolvasás, nehogy nyelv(helyesség)i, stilisztikai vagy elütési hiba maradjon munkájában

(mert a szövegszerkesztő program, bár kétségtelenül nagy segítség, sem tud mindent). Szóval már mindezek okán, önmagában kalapot emelhetünk Visy Beatrix teljesítménye előtt!

S a mennyiség után szóljunk a minőségről! Az említett lapokban rendszeresen publikálni tehát már maga a minőség zálogának tekinthető. A csaknem 50 kritikából 17 az ÉS-ben, 13 a *Holmiban*, 5 a *Műútban*, 4 pedig az *Alföldben* jelent meg. Ez az írások csaknem 80%-a! De tekintsünk az egyébként imponáló számokon túlra! Milyenek Visy Beatrix recenziói? A könyve címével választott kettős metafora már önmagában igen találóan jelzi azt az ítéleti horizontot, mely a makro- és mikrokozmoszt egyszerre igyekszik befogni, mindkettőre megpróbál folyamatosan kitérni, reflektálni. Kritikusunk éppúgy értő ismerője a kortárs irodalmi történeteknek és folyamatoknak, csoportoknak és irányzatoknak, mint ahogyan képes egészen közel hajolva a legapróbb részletekig is lehatolva kimetszeni egy-egy apró fragmentumot a művekből, alaposan megvizsgálva elemezni-értelmezni az(oka)t. (A széles horizontú, összegző jellegű tudás egyik ékes példája az a bekezdés, melyben Závada Pál regényeinek világlátásáról, létszemléletéről, s ezzel párhuzamosan azok poetológiai sajátosságairól ír. [147.] Másutt a mai posztmodern epika konstrukciós eljárásai kapcsán osztja meg velünk gondolatébresztő észrevételeit, kifogásait, sőt azok önismétlő, s így manírrá vált jellege miatt jogosnak nevezhető fanyalgását. [172–3.]) Visy Beatrix értő, alapos, szakavatott módon tárja eléink a kiválasztott alkotást, aprólékosan boncolgatva és prezentálva annak erőit és hibáit, értékeit és gyengeségeit egyaránt. Szerzőnk mindezt imponáló háttértudás birtokában teszi: irodalomtudományos, kultur-, gondolkodás- illetve irodalomtörténeti, poétika(elmélet)i, stilisztikai, nyelvészeti ismeretei sokaságára, valamint hatalmas olvasottságára és sokfelé irányuló általános tájékozottságára építve formálja véleményét, mely így egyrészt több oldalról is megtámogatott és körbejárta, másrészt recenzióinak olvasóiban annak érzetét/hatását kelti, hogy aki ennyi mindent ismer és tud, ilyen sok mindenre hivatkozva fejt ki álláspontját, annak igazán hihetünk, rábízhatjuk magunkat értékítéletére. S ez valóban így van. Azon néhány könyv esetében, amit jelen sorok írója is olvasott, a véleményem nagyjából megegyezik Visy Beatrixével. Természetesen különbségek, eltérések vannak/lehetnek, esetenként jómagam máshová tettem volna a hangsúlyokat, mást tartottam volna kiemelendőnek. (Csak egyetlen példa: Farkas Péter *Nehéz eső*-je esetében sokkal zavaróbbnak és feleslegesebbnek vélem, s így negatívabbnak ítélem az író folyamatos önhivatkozásait, mint Visy.) Ám a különbségek, úgy vélem, természetesek, hisz nyilvánvaló: ahogyan nincs két egyforma (átlag)olvasó, úgy nincs két egyforma műíró sem. Ami igazán releváns, az a vélemények, az értékelés körülbelüli egybeesése, párhuzamossága. S

ez leginkább megvan! Visy Beatrix recenziói pontosan kidolgozott, elmélyült, igényes, az elmélet felől is sokszorosán megtámogatott kritikák. (Talán annyit lehet megjegyezni, hogy az ÉS-ben közölt írások — valószínűsíthetően a lap jellegéből és terjedelméből következően szűkebbre szabott karakterszám okán — nem oly mélyenszántóak, kevésbé ereszkednek alá az értelmezés zegzugos járataiba, mint a többi szöveg.) Ám az elmélet e határozott, de nem túldimenzionált jelenlétével együtt a szerző nem rejtí véka alá érzelmi viszonyulását sem a tárgyalt műveket illetően. Láng Orsolya *Tejszobor* c. regénye kapcsán olvashatjuk: „Nehéz benne haladni, nehéz belemerülni, a szöveg számtalanszor kivet(ett) magából, nehéz (meg)szeretni, de végül: határozottan lehet.” (65.) Visy szövegeinek karakterisztikus jegye az a számomra igen rokonszenves szemlélet, illetve gondolkodás- és érvelésmód (s ez természetesen a nyelvi megformáltságban is lépten-nyomon visszaköszönő vonása az írásoknak), hogy a recensens alapos felkészültsége, karakteres véleményformálása, meggyőző érvelése, érveléstechnikája ellenére sem kívánja magának vindikálni sem a mindentudás, sem a tévedhetetlenség képességét. Recenzióiban állandóan jelen van a visszafogottság, a viszonylagosság tudata, az óvatosság. A *Több élet, kis va(j)dmagyar* c. regény kapcsán így fogalmaz: „A város (kör)bejárásához hasonlóan jártuk körbe Péntek Orsolya szövegterét, mert mást nem lehet, csak körbe járni, körkörösén közelíteni mindazt, amit érzékeink, tapasztalataink révén a világról (és a regényről) *sejtünk, mintegy gyenge tudásként* [...]” (64., kiem.: Sz. Zs.) Aaron Blumm *Biciklizéseink Török Zolival* c. művét értelmezve jegyzi meg: „(Ezen az úton fogok haladni, de ez nem zárja ki más és másként értett mondatok, szövegelemek más[ik] »történetté« olvasását.)” (78.) Úgy tűnik, Visy Beatrix annak is tudatában van, amit minden kritikusként szem előtt kell(ene) tartania: nincsenek abszolút bizonyosságok az ítélezéskor/ben sem. Ezért e szempontból is egyetértek Visy véleményével a „levágó, éles hangú” kritikák kapcsán, melyekben a szerzők „megalkuvások nélkül nyíltan megmondják a tutit, rántják le a leplet”. (315.) Hisz az efféle írások — elismerve pozitív vonásaikat és hatásaikat (melyekről ugyanitt ír szerzőnk) — épp a tévedhetetlenség, a „mellényúlás képtelenségének” (hamis) ideájától vezéreltetve „húzgálják a vizes lepedőt”. (Uo.) Márpedig ez ügyben sem árt az óvatosság, a józanság.

Külön érdemes szólni a szerző stílusáról, nyelvezetéről. Visy Beatrix a kritikusok azon vonulatához tartozik, akik (még) bíznak abban, hogy írásaikkal nemcsak a szűk szakmát, de egy tágabb befogadói közönséget is el tudnak érni, meg tudnak szólítani. Ezért nyelvezetük a pontos megfogalmazásokkal együtt is viszonylag könnyebben érthető, olvasmányosabb, kevésbé terhelt szaktudományos terminus technikusokkal. Természetesen effélékkel is találkozhatni, de egyáltalán nem ezek uralják a szöveget. A recepció valamiféle élvezetesebbé

tétele (s talán a mondandó, az érvelés még jobb megvilágítása, s egyúttal érzékletesebbé alakítása) érdekében gyakorta szönek képi elemeket írásaikba, metaforikusabbá (de semmiképp sem esszéisztikussá) formálva a nyelvi síkot. Például az Átkelés Budapesten recenzálásában ezt olvashatjuk: „S ebben jó Térey, amikor igazán jó: a felülről nézett látvány képzeletbeli totalizációjával szemben versbe fogja a szemrebbenés mindennapiságának szürke különösségét.” (211.) Vagy Jász Attila: *el. c.* kötete kapcsán: „[A]z egyszavas verscímek és egyáltalán maguk a szavak is súlyosak, roppannak, mint a csigaház, csobannak, mint a néma vízbe dobott kavicsok; lecsiszoltak, gömbölyűek, mégis a mélybe sülyedők, veszendők.” (237.) Tolnai Ottó három művét bemutatva pedig a következőképp fogalmaz: „Ugyanakkor a játék, az ironia mélyén, a dolgok írásművé rostálásának, a végtelen tapasztalás-közvetítés-reflexió da-naida-jármának kitartásában mégis ott van — bujkál, motoszkál, vagy olykor egészen a felszín közelébe emelkedik — valami létezéssel kapcsolatos lényeg, metafizikai ólom.” (189.) S bár jelen recenzio írója kevésbé e hasonlatokkal és szóképekkel megtűzdelt utat járja (különösen szépirodalmi alkotások ismertetésekor), el kell ismerni: Visy szövegei minden tekintetben „ülnek”, s az említett metaforikussággal együtt is pontosan és egyértelműen képesek átadni a szerző gondolatait, értékelését és argumentációját.

Könyvével, konkrétabban-pontosabban annak megszerkesztettségével kapcsolatban legfeljebb egyetlen apró dilemma vetődött fel bennem: nem világos a fejezetekre osztás belső logikája-struktúrája, hogy például miért épp így kerültek az egyes írások egymás mellé és után. S még kevésbé értelmezhetőek a tetszetősnek látszó, jelentős szemantikai mezőket átölelő, magukba sűrítő, de a recenziókkal csak nagyon távoli, esetleg csak erőltetetten kapcsolatba hozható fejezet/alcímek. Más megközelítésben: e belső címek olyannyira esetlegeseknek, véletlenszerűeknek látszanak (minden metaforikusságukkal illetve jelentésgazdagságukkal együtt — vagy épp annak ellenére?), hogy tulajdonképpen akár fel is cserélhetnénk egyiket a másikkal.

Eme igazán aprócska kifogással együtt is elmondható, Visy Beatrix egyszerre képes „örömolvasóként” (298.) és a szakértő élesre csiszolt szemüvegén keresztül befogadni, élvezni és interpretálni-értékelni a kiválasztott könyveket. Egyszerre éles meglátásokkal bíró ítéssz és gondtalan, kellemesen csevegő, kortárs irodalmunk virágoskertjében (önmagát is) szórakoz(tat)va (de semmiképp sem szórakozottan) vizsgálódó „flâneur” (hogy a kötet egyik gyakran visszatérő kifejezésével éljek). Biztos szemű és kezű kritikus, aki mindig érvényes mondandóval áll elénk — ám örökre óvatosan, visszafogottan és soha nem tola-kodóan. További gondtalan, kellemetes flangálást kívánunk — mindannyiunk hasznára, okulására és épülésére! (*Műút könyvek* [034])

BENCZE LÓRÁNT
COMMENTATIO DE COMMUNICATIONE
IN HONOREM GYULA H. VARGA PROFESSORIS UNIVERITA-
TIS AGRIENSIS DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE

Nemzedéki értetlenség – emberközpontúság – boldogulás

A korábbi generációk értetlenül állnak a társadalmi normák megváltozása előtt, reménytelenül ragaszkodva annak korábbi értékrendjéhez.

H. Varga Gyula

A kommunikációoktatásnak az emberközpontú oktatásban lesz igazán létjogosultsága.

H. Varga Gyula

A mai ember boldogulásának egyik forrása a kommunikációs kompetenciájának fejlesztése, illetve fejlettsége. Mert ez az emberi szabadság biztosítása.

H. Varga Gyula

Bevezetés

A mottóként kiragadott három idézetben az fogott meg, hogy semmitmondók. Mindenki tudja, akinek van egy kicsinyke esze. Így hadovált a bennem bujkáló okostojás. Csakhogy az idézett megállapítások valójában kenyérízű igazságok. Amelyek nélkül nem tudunk meglenni. Nem Nobel-díjas felfedezések, nem százezrekbe, százmilliókba kerülő, idomított, programozott műszerkutyákkal erőlködve kiszaglászott, előkerített, nagy csinnadrattával felfedezett tudományos szarvasgombák, különleges ételalapanyagok, hanem illatos kenyérfalatok, amelyek nélkül valaha el sem tudtuk képzelni a mindennapokat, reggelinket, ebédünket, estebédünket. Amelyek az utolsó menedékünk voltak akkor is, ha éhezünk. Oktatásunknak-nevelésünknek a globalizált világ által okozott éhségében, a magunk eszkábálta embertelen egyetemességben adalékanyag nélküli, valódi kenyérkaréjok – ott, ahol az ember pusztá erőforrás a tőkének. Erőforrás, mint a kőolaj, kőszén, földgáz, szél és napsütés és atom-

erőmű.¹ Az emberi erőforrás leperdül a százalékokba kényszerített iskoláztatás futószalagjáról, mint egy gépkocsifékkrendszer, azonnal beszerelhetően, eladhatóan, a pillanatnyi munkaerőpiaci igényeket kielégítve. Majd pedig ha elavul, tönkremegy, el lehet dobni és újra cserélni. Pár éven belül embermilliók lesznek eldobva. Már most sem tudunk velük mit kezdeni. Orwell és Huxley képzelőereje utólag szegényesnek minősül.

1. A három idézet emlékeztet Albert Schweitzer figyelmeztetésére is, az élet tiszteletének tanítására: „Az ember az emberhez tartozik. Az embernek joga van az emberhez”. Azt az elidegenedést kell a kommunikációnak hatástalanítani, amivel nap mint nap megterheljük magunkat. A kommunikációnak mindenféle körülmények között helyre kell állítania az emberi kapcsolatokat. Újra és újra össze kell hoznia az embert az emberrel.² Ennek szolgálatában állt a három idézet szerzője, egész nevelési-oktatási és tudományos munkássága, az általa szervezett előadássorozatok és könyvsorozat („A kommunikáció oktatása”). A három idézet tétje az, vajon „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne?”³ Hogy a média, a globalizáció, a digitalizáció, az infotechnológia és az internet az otthonlét új távlata lesz-e? Vagy pedig az otthonlét lerombolása és tömeges digitális demencia. A tét annál nagyobb, mivel érzékelhető, hogy a változások nem lineárisan gyorsulva következnek be, hanem exponenciálisan gyorsulva. Ez azt jelenti, hogy mire észrevesszük, valójában mit történt, már késő. Nem úgy, mint amit megszoktunk. Mint a függőlegesen feldobott labda. Lassul, megáll, majd lassan gyorsulva zuhan. Nem feldobott labdával szembesülünk, hanem lavinával. Észrevétlenül lebillen a hegytetőről egy hókristály. Néhány másodperc alatt, anélkül, hogy udvariasan bekopogna és kalaplevétellel beköszönne, vagy előre bejelentkezne SMS-ben. Elsodor egy falut, azaz a 21. század egyik legégetőbb társadalmi, kulturális, nevelési és gazdasági választáskényszerével szembesít. „Apa, mi már nem nézünk tévét. Internetezünk” – oktatta ki negyvenéves fia a nyolcvanéves apját, aki a tévéműsorokra panaszkodott. Együtt él az 'X', az 'Y' és a 'Z' nemzedék. Együtt élnek, azaz 'kommunikálnak' régebbi és újabb digitális 'bevándorlók' és 'bennszülöttek'. Együtt a múlt század, sőt előző történeti idők maradványai a jövő

¹ Képmutatás nélkül, hiszen amit valaha „vallás- és közoktatási szolgálatnak” (latin kölcsönszóval „minisztériumnak”) gondoltunk el, az ma az „emberi erőforrás hivatala”, (vö. a „ministerium” e jelentésével a latinban).

² „Mensch gehört zum Mensch. Mensch hat Recht auf Mensch. Grosse und kleine Umstände können eintreten, die die Fremdheit, die wir uns im täglichen Leben auferlegen, ausser Kraft setzen und uns als Mensch zu Mensch miteinander in Beziehung bringen” (Albert Schweitzer: Die Lehre der Ehrfurcht vor dem Leben).

³ Tamási Áron nyomán.

sodrában, élményében. Olyanok vagyunk, mint a minap érettségiző fiú, aki a szóbelire magával vitte kabaláit: egy kék matchboxtrabantot, egy plüssoroszlánt és egy világító whiskysüveget. Ki, mi, mikor, hogyan tesz képessé minden érdekeltet, hogy elsajátítsák, természetességgel és eredményesen használják az infokommunikációs eszközöket, technológiákat? Hangsúlyozom, eszközöket. Még hozzá váratlanul gyorsan korszerűsödő eszközöket, amelyek a használójához viszonyítva mindössze eszközök, mint a kés. Lehet vele ölni, kenyeret szelni, életet menteni. De amely új eszközt villámcsapás, áramkimaradás, zseniális tizenéves hacker vagy milliárdos tőke és politikai nagyhatalom nem pusztán kicsorbít, hanem semmivé tesz. Létkérdés, hogy a papíralapú emlékezés kommunikációja párhuzamosan továbbra is fennmaradjon. És vajon rácáfolhatunk-e az infokommunikációs technikákkal szembeni ellenszenvre, ti. hogy személytelen, ellehetetleníti az emberi kapcsolatokat, és így tovább. Mi lesz ebben a kommunikációban az anyanyelv szerepe? 2014-es becslés szerint száz év múlva ötven nyelv marad talpon. A többit kiirtják a „gyilkos nyelvek” („murder languages”). Az ötven között ott lesz-e a magyar?

2. UNESCO-nyilatkozat szerint is az anyanyelv értékek és tudás hordozója, a kulturális örökség áthagyományozója. Amint arra az antropológiai nyelvészet már egy évszázaddal korábban rámutatott, az anyanyelvi beszélő kifejezéseiben a kultúrájára jellemző sajátos és rendkívül finom megkülönböztetésekkel él.⁴ Ennélfogva „a nyelvmegtartás, a nyelvmegőrzés és a nyelvi azonosságtudat nem önmagukért való értékek. A nemzet és az önálló, szabad nemzeti lét sem az. Csakis akkor látjuk ezek érték mivoltát, ha tudjuk róluk, hogy elengedhetetlen feltételei emberségünk megtartásának és kiteljesítésének, mert az ember alapvető létszükséglete [a bizalom], az otthonérzet és a biztonság tudata, és hogy ne érezze magát a szülőföldjén kulturális örökségétől megfosztva, emberi mivoltában megalázva”.⁵ Következésképpen „az optimista jövőkép, a bizakodó magyarságkép, az etnonyelvi vitalitás”⁶ egyetemes emberi igények, az emberi kommunikáció által teremtett igények. Az ember természeténél fogva hajlik az

⁴ Constituting an essential part of an ethnic community, mother language is a carrier of values and knowledge, very often used in the practice and transmission of intangible cultural heritage. The spoken word in mother language is important in the enactment and transmission of virtually all intangible heritage, especially in oral traditions and expressions, songs and most rituals. Using their mother tongue, bearers of specific traditions often use highly specialized sets of terms and expressions, which reveal the intrinsic depth oneness between mother tongue and the intangible cultural heritage. In: Living Heritage and mother languages. Internet. 2015.

⁵ Maleczki József, szóbeli értesülés.

⁶ Péntek János, szóbeli értesülés.

ősbizalomra.⁷ A valóság értelmességében bízó ősbizalom észszerű és emberhez illő, az emberi élethez szükséges. A valóságba vetett bizalom kétségkívül bátor lépés.⁸ Hatékony és eredményes kommunikáció nélkül mindez, maga az ember, összeomlik, megsemmisül.

Úgyszólván az emberig. Az élet kezdete a kommunikáció kezdete, a halál pedig a kommunikáció megszűnése. A mikrobiológiai szemiózisban a sejt = a saját/önmaga, míg a biológiai környezet = a más, amelyet jelként értelmez. A jel jelentése: kártékony vagy jótékony, a sejt viszonyulása, hogy önmaga túlélése szerint értékeli. A sejt 'elolvassa' a 'másik' molekula 'tulajdonnevét'. Amíg a sejtnak 'meg van kötve a keze', az embernek nincs, tehát képes a másik túlélése és a saját halála szerinti szemiózusra is, például amikor az anya feláldozza életét gyermekéért. Az emberre jelenleg a veszély: 1./ az erőszakos szemiotikai-informatikai elnyomás; 2./ az uniformizálás, aminek következménye a nyelvhalál és a kultúraváltozatok kipusztulása; 3./ a világháló teljességgel a gazdasági hatalom kezében és ellenőrzése alatt állnak, tehát az internet 'végtelen lehetőségű' szabadsága a valaha létezett legnagyobb képmutatás, azaz a valaha létezett legnagyobb zsarnokság.

3.1. A kommunikációban alapvető jelkódolás és jeldekódolás folyamata, a kódfejték elkülönítése és alkalmazási szabályai⁹ néhány év alatt úgy megváltoztak, hogy csak kapkodjuk a fejünket. A kódolás hagyományosan (az üzenetadó) belső tevékenysége, amelyben választ a verbális és nem verbális viselkedési lehetőségek között, és elrendezi őket az éppen használt nyelvre alkalmazható nyelvtani szabályok szerint, hogy megalkosszon egy üzenetet. A digitalizációval a kódolás erőteljesen külső tényezők által megszabott tevékenység, amelyben a választás lehetősége látszólagos, adott esetben nincs is. Hagyományos felfogás szerint a dekódolás (az üzenetvevő) belső üzenetfeldolgozása, amely jelentést tulajdonít az üzenetforrás viselkedésének, és amely felidéri és bemutatja a forrás belső állapotát. A digitalizációval egyre inkább olyan jelentést tulajdonítunk, amelyet tőlünk független, kívülálló, számunkra ismeretlen hatalmak vagy akár csak adott technológiák előírnak. Régen a hír az volt, amit – úgy véltük – ismernünk kell. Ma a hír az, amit legyártanak nekünk – szigorú gyártástechnológiával. Ugyancsak hagyományos megközelítésben a kódoló abban van érdekelve, hogy a legkisebb számú

⁷ Csupán zárójelben: Einstein szerint a valóság legmegdöbbentőbb tulajdonsága az, hogy emberi értelemmel érthető és matematikai képletekben kifejezhető.

⁸ Hans Küng és Nemeshegyi Péter nyomán, szóbeli értesülés.

⁹ Prezentációs kód, tanult kód (viselkedés), genetikai eredetű kód (testalkat), használati kód (ruha, autómárka, lakberendezés stb.), reprezentációs kód (könyv, tablet?, okostelefon?), denotációs kód (matematikai jelek), konnotációs kód (érzelmi, erkölcsi, esztétikai).

határozatlanul állandó jelentésű (nyelvi) jel legnagyobb kihasználásával, azokból való együttes következtetéssel alkosson meg sajátos jelentést (azaz kognitív folyamattal). Ugyanis minél több üzenetet hordoz egy jel, annál gazdaságosabb. Ez a poliszémia a nyelvben, azaz olyan határozatlanul állandó jelentés, amelyet a kontextus és/vagy a szituáció meghatároz. Ez egyúttal a gazdaságosság (ökonómia) igénye a kommunikációban. Következésképpen a kódolónak annál könnyebb a feladata, minél kevesebb jelből kell választania, és ebben a kevés jelben minél több a többcélú vagy lehetőség szerint többjelentésű jel. Így a dekódoló következtető készségére helyezi át a kommunikatív cselekvés terhét. A dekódoló viszont fordított helyzetben van: minél sajátosabb és minél pontosabb minden egyes (nyelvi) jel jelentése, vagyis minél több jelnek van egyetlen vagy kevés jelentése, annál könnyebb számára az üzenet kikövetkeztetése, és így a kódolóra helyezheti át a kódolás terhét, azaz kényszerítheti a kódolót, hogy a jelek közül olyanokat válasszon ki, amelyek mindegyikének sajátos, határozott jelentése van, és így az üzenetet úgy kommunikálja, hogy könnyebb legyen dekódolni. Ezért a jelfolyamat, illetve a szemiotikai megközelítésű kommunikáció úgy is fölfogható, mint a minimum-maximum küzdelem, mint az az óhaj, hogy a legkisebb erőfeszítéssel a legnagyobb kommunikációt érjük el. Tehát mindig számolnunk kell a jelfolyamatban (szemiózisban) két alapvető tényezővel: a kommunikatív tényezővel és az emberi tényezővel.

3.2. Minél nagyobb az együttműködés a kódoló és a dekódoló között, annál nagyobb a sikeres kommunikáció esélye. Ebből adódik a szinergézés. A szinergézésben az 'egész' mindig nagyobb, mint egyes, külön-külön vett 'részeinek' összege. A jelek kialakulásában minél több a jel, annál határozottabb a jelentése, és minél kevesebb a jel, annál határozatlanabb, többféle lesz a jelentése. Mind az öt érzék által felfogott jelek kódrendszereket alkot(hat)nak, amely kódrendszerek rendszerszerűen kommunikálnak üzeneteket az emberi viselkedés és cselekvés minden területén. Az írott kommunikációban az író pótolni igyekszik a hiányzó érzékeket írásjelekkel, sajátos stílussal. Az olvasás közvetlenül a látásra alapozódik, de mivel a beszéd az elsődleges az evolúció során, az írott nyelvhez társul a hangérzékelés, közvetve pedig minden érzék, hiszen a beszéd is pótolni igyekszik az éppen hiányzó érzékeket. Az írás a beszédet kísérő nonverbális elemeket is kénytelen pótolni.

3.3 A negentrópia segíti és gyorsítja a kommunikációt, hiszen amint előrehalad a kommunikáció minden szinten (a jelek szintjén valamint a paradigmatis és szintagmatikus szerkezetek szintjén), annál inkább szűkül a lehetősége annak, hogy „miről is van szó”, és annál gyorsabban felfogjuk az üzenetet, gyakran mielőtt még befejeződne a kérdéses jelsorozat és minden elemének dekódolása. Az olvasóra és a jövő tudós nemzedékekre bízom,

hogy kidolgozzák, mindez hogyan alakul a digitalizációban. Csak utalok rá, hogy 1./ a digitalizáció kikapcsol kognitív folyamatokat, és megkövetel más, újabb kognitív folyamatokat; 2./ a 'fake news' elterjedése és tudatos terjesztése miatt a dekódolás értelmezhetetlenné válik; 3./ az sem biztos, hogy létrejön a szinergézés; 4./ a negentrópia jelensége sem lép föl; 5./ az öt érzék jeleinek egymásra ható rendszere is hiányozhat, sőt teljesen megváltozhat; 6./ egészen másként jelentkezhethet a különböző kommunikációs szinteken és viszonyokban a különféle elemek különféle előfordulása, mint metaforikus vs. szó szerinti használat, eufemizmus vs. kakofemizmus, a stílusérték, a visszatérés (rekurrencia), a gyakoriság (frekvencia), az eloszlás (disztribúció), a várhatóság és elvárások (prediktabilitás, illetve az említett negentrópia), a feleslegesség (redundancia), a hiány (ellipszis), az irrelevancia, a helyettesítő alakok (proformák), utaló elemek (vissza, előre, szövegen, szituációban belülről, kívülről stb. – ana-, kata-, endo-, exoforák stb.), és így tovább.¹⁰

4. A felvázolt paradigmaváltást kíséri, illetve annak tartalmi, formális és technológiai része az emberi kommunikációban az utópizmus, a redukcionizmus, az új kommunikációs technikák, az új műfajok, az információáradat, a család felbomlása, a konformitás, a képtelenség új eszmékre, az elidegenedés, a mesterséges élet, az engedelmes élet, a tanult tehetetlenség és természetesen a globalizáció, az amerikanizálódás, a globalizációban a propaganda, a dezinformáció és a manipuláció új formái és korábban elképzelhetetlen mennyisége, nem is szólva a társadalmat és egyént körülölelő, gyakran fojtogató kollektív mítoszokról, mint **A** növekedés, **A** korlátlan lehetőség, **A** demokrácia, **A** történelem, **A** munka, **A** nemzet, **Az** ifjúság, **A** hősök.¹¹ Ami a hősök mítoszával szemben, és iszlám terrorizmusnak címkézzük. Az iszlám kultúra pedig a munka és a demokrácia mítosza előtt áll – többek között – teljesen értetlenül.

4.1. Érvénytelenné vált a kommunikációnak az a meghatározása, hogy egy (fel)adó szándékosan előállított (kódolt) **üzenetét** alapvetően torzítatlanul befogadja (és dekódolja) egy bizonyos vevő/címzett. A médiakommunikációban, az internet-kommunikációban is, megszűntek, illetve használhatatlanná váltak korábbi szembeállítások, mint például a szép vs. csúnya, igaz vs. hamis, jó vs. rossz, megengedett vs. tiltott, leleményes vs. csaló, fondorlatos vs. ügyes, okos vs. ravasz, jelenlévő vs. távollévő, valóságos vs. képzelt.

¹⁰ Részletesen lásd: Yishai Tobin: Semiotics and Linguistics. Longman, London – New York, 1990.

¹¹ Vö. A kommunikáció oktatása könyvsorozattal.

4.2. Az emberi kommunikációban az adó saját üzenetét veszi vissza a vevőtől megfordítottan. Azért kommunikálunk, mert akik vagyunk, mindig a másiktól derül ki.¹²

4.3. A kommunikáció minden mozzanatában választás és közös cselekvés is: 1./ választás az odafigyelésben, a percepcióban, az üzenet visszatartásában; 2./ az üzenetvevő is cselekszik!; 3./ nem mindig közvetlenül adó-vevő között történik a kommunikáció, hanem egyéb befolyásoló tényezők is lehetnek; 4./ a tömegkommunikáció szakma, hivatásos közvetítés adó és vevő között; 5./ a kommunikáció társadalmi közegben zajlik, nem elszigetelten.

4.4. Gazdag a kommunikációs szakirodalom abban, hogy vizsgálja az emberi kommunikáció folyamatát, foglalkozik a verbális és nonverbális közlés tulajdonságaival és fajtáival, tárgyalja a kommunikációs viszonyokat, szerepeket és színtereket (kétszemélyes, kiscsoportos, nyilvános kommunikáció, szervezeti kommunikáció, tömegkommunikáció, interkulturális és vallásos kommunikáció), a hatékony és a sikertelen kommunikációt, a konfliktuskezelést és a kommunikációs etikát.

5. Azonban a kommunikációnak sajátos, nem eléggé tárgyalt területe az ún. deceptív viselkedés, azaz becsapás, amely különböző módon, de általánosan megvan minden élőlényben. Elengedhetetlen és időszerű volna ezzel részletesebben foglalkozni a kommunikációkutatásban, határozottan szétválasztva a becsapást és a művészi kommunikációt.¹³ Itt csak vázlatosan, összefoglalóan, néhány alapvetőnek tartott szempontot kiemelve utalok a kommunikációkutatás történetére ebből a szempontból:

5.1. A becsapás (itt) kommunikációs kategória, nem erkölcsi. Gondoljunk az állatvilágban az álcázás különféle fajaira, a másik növényt, állatot megtévesztő formákra, színekre, illatokra, a mimikrire, szemben az emberi utánzással és a tanulással. (Mimészis a művészetekben, imitatio a nevelésben stb.).

5.2. A demokrácia: A. az elsősorban beszédközpontú kommunikációs rendszer, nem fizikai erőszakon alapul;

B. a demokráciában ébernek kell lenni a manipulációval, dezinformációval, propagandával szemben;

C. a polgár nem tehet nagyobb igazságtalanságot, mintha hazudik, hiszen a nyilvános beszéden alapuló politikai rendszerben hogyan lehet biztonságosan kormányozni, ha a nyilvános beszédek nem igazak?!

¹² Jacques Lacan nyomán.

¹³ Nem elhanyagolható tény, hogy szemiotikai szempontból a hazugság/csalás és a metafora azonos jelenség. A jeltípus deszignátuma és egyik tokenjének denotátuma észrevehetően eltér mindkettőben. (Thomas Sebeok nyomán).

D. a kommunikáció gondos megfontolást igényel, (a diktatúra egyszerűbb, és ezért gondolnak vissza idősebbek nosztalgiával a diktatúrára, vagy éppen igénylik azt);

E. a szabadság a polgárokat az állandó nyugtalanság állapotában tartja:

- a. angyalarcú, édes beszédű gengszterek,
- b. elmosódott határok az állam és a rablóbandák között,
- c. sound-bites, spin-doctors,
- d. a hazugsággyártás technológiája,
- e. a 'tolvaj kiált tolvajt' szindróma;

5.3. Semmi sem az, aminek látszik – ezért elengedhetetlen a kritikai készség kialakítása, megtanulása;

5.4. Nem relatív az erkölcs, de konkrét körülmények között érvényesül;

5.5. A művészetek és mítoszok metaforáinak komoly figyelembevételé.¹⁴

5.6. A nevelő célzatú hazugság dilemmája a gyermeknevelésben és a politikában. Az utóbbiban a totalitáriánus politika kezdete.¹⁵

6. A kommunikáció számtalannak mondható megközelítései közül (biológiai folyamat, biológiai fajra jellemző biológiai örökség, társadalmi jelenség, lelki jelenség, idegéletteni jelenség, logikai folyamat, gondolkodási jelenség, önreflexió, idegéletteni jelenség, szerkezeti jelenség, korlátlan és határtalan (ember vs. állat), ingerfüggő vagy ingertől független (ember vs. állat), elvont vs. érzékelés, világfelosztás, világmodellálás, rítus, viszonyok viszonya stb., az embert illetően a kommunikáció mindenekelőtt szimbolikus viselkedés és az emberrelélés és az emberlét sine qua nonja.

¹⁴ Csakhogy nem ami rész szerint igaz, –

Olyan kell, mi egészben s mindig az ...

Nem a való hát; annak égi mása

(Arany: *Vojtina ars poétikája*)

A művészet nem az, ami megtörtént, hanem ami meg szokott történni.

(Arisztotelész: *Poétika*)

Odisszeusz és a média egyaránt úgy tudja előadni a hazugságot és az igazságot, mintha mindkettő igaz volna. Már a szofisták szerint is a rábeszélés „a legfőbb jó, mert szabaddá teszi az embert, s biztosítja uralmát mások fölött a saját városában” (Platón: *Gorgiasz* 452e). A rábeszélés „tárgya” egyaránt lehet „jogos és jogtalan” !!! (454b). Nem „tanítja”, hanem csak „elhiteti” a tömegekkel, mi jogos, mi jogtalan. „Annyi népet ily rövid idő alatt oly nagy dologra meg sem taníthatna” (455a). Szimonidész (*556 – †468): a doxa (látszat, megjelenés) erősebb, mint az igazság (alétheia).

¹⁵ L. Platón és Karl Popper elméletét.

7. Nem térek ki az ismert, 20. századi, egy-egy kutató nevéhez kötődő kommunikációs modellekre (Shannon–Weaver, Lasswell, Jakobson, Halliday, Wittgenstein, Austin, Grice, Gerbner, Carey, Habermas, Searle, Barnlund, MacLean, Maletzke stb.), sem az ókori és középkori, kevésbé ismert modellekre (Platón, Arisztotelész, Cicero, Quintilianus, Sevillai Izidor, Alcuinus, Aquinói Szent Tamás stb.), hanem röviden és csak egy, a kommunikációkutatásban alig tárgyalt hermeneutikai megközelítésre. A szakirodalomban annyit emlegetett kommunikatív kompetenciába beletartozik az értelmező szabályok ismerete és alkalmazása is.¹⁶

7.1. Köztudomású, hogy a 20. századi Európa a totalitáriánus államok, diktátorok százada: ateista német nemzeti szocializmus (Hitler), ateista nemzetközi szocializmus (Lenin, Sztálin), olasz fasizmus (Mussolini), intolerancia vallásokkal, kisebbségekkel szemben: a holokauszt, népcsoportok irtása (genocidum), áttelepítése (vö. Sztálin: „a magyar kérdés vagonkérdés” stb.), de a felszabadult gyarmatokon is folytatódott az esztelen kizsákmányolás a kegyetlen, immár ‘honi’ diktatúrákban. A zsarnoki hatalom és a mindent ellenőrzés sohasem építő (konstruktív), hanem romboló (destruktív). A magfizikai felfedezések is ambivalenssé váltak (atomerőmű vs. atombomba).

7.2. 1990 óta jellegzetes a már korábban elkezdődött globális és totalitáriánus liberalizmus durva rátelepedése a világra. Gyakran személy szerint is ugyanazok képviselik, akik a korábbi szocialista diktatúra hívei voltak.¹⁷ Ezzel a régi-új diktatúrával szemben jelentek meg kisebbségi kultúrák, ‘lokális’ ellenállási kísérletek, önállósági próbálkozások (önellátó közösségek, ökofalvak stb.), – a teljes (globális) egész és a részek (kultúrák, civilizációk, közösségek) új viszonya közepette.

7.3. Nem egyetlen ősi kultúra szembesül az új kihívásokkal, foglalatoskodik mások megértésével és értelmezésével, hanem a globális egészben elhelyezkedő rész megértése, **értelmezése** a tét: a szabadság és a kulturális dilemmák. A kultúra itt az emberek életét kijelölő értékek és erények kombinációja. A kultúra nem annyira a tárgyak kultúrája, mint az életé.

8.1. A globalizáció nem csupán gazdasági jelenség, hanem a kultúrák, részek viszonya, együttlétezése a globális egészszel. A válság nem kizárólag gazdasági, hanem **értelmezési válság**: az ember természetének és méltóságának meghatározása és elhelyezése az új körülményekben.

¹⁶ E téren a klasszikus és közismert hermeneutikai szakirodalom mellett főbb forrásaim: McLean, George F.: *Hermeneutics for a Global Age*. 2003; McLean, George F.: *Hermeneutics, Tradition and Contemporary Change*. 2003; Pol Vandeveld: *The Task of the Interpreter. Text, Meaning, and Negotiation*. 2005)

¹⁷ L. a „liberális ortodoxia intoleranciája” – Molnár Tamás, szóbeli értesülés.

8.2. A hermeneutika többé már nem a szent szövegek értelmezésének elmélete, már nem is csak a szépirodalmi szövegeké, egyáltalán nem is csupán mindenféle szövegé, verbális és nonverbális kommunikációé, hanem ezeken túl a másokkal való és folyton táguló és intenzívebbé váló élet és kommunikáció értelmezésének tudománya a világfaluban.

8.3. Nem találtam a kommunikációs szakirodalomban, hogy ez a hermeneutikai-értelmezési megközelítés a jelenlegi globalizáció okozta kultúrakeveredést és összeütközést illetően mennyire időszerű, és hogy ebben a kereszténységet és a keresztény alapú kultúrát, mely kultúra még ateista is lehet, az különbözteti meg a többi vallástól és kultúrától, hogy a kereszténység kimondottan a kommunikáció vallása: *a hit hallásból van, a hallás pedig Krisztus szava által* (hagyományos fordításban *igéje által*, Róm 10, 17), az *egyház* eredetileg gör. *ekklészia, népgyűlés*, de amelynek nemcsak a szabad férfiak a tagjai, hanem a rabszolgák, a nők és a gyermekek is (!). Ebben a *népgyűlésben* parancs, hogy ne csak egymás közt kommunikáljanak, hanem *tanítások minden népet* (Mt 28, 18), azaz kötelező a hatékony szóbeli kommunikáció a kívülállókkal is stb. A Szentháromság az egyistenhit örök és állandó, belső szeretetkommunikációjának metaforája: az *Atya* a beszélő, a kommunikátor, az üzenetadó, a *Fiu* a teremtő szó, maga az üzenet, maga a beszéd által teremtett világrend (gör. *logosz*), a *Szentlélek* az üzenetvevő és a kommunikációt szeretetteljesen elősegítő, (gör. *paraklétosz*). A megtestesülés pedig az egyistenhit kifelé való kommunikációjának metaforája: a megközelíthetetlen, érzékelhetetlen, éltető isteni létező érzékelhetővé, tapinthatóvá vált, mert az isteni szó *hússá lett* (gör. *ho logosz szarksz egeneto* – hagyományos fordításban *az Ige testté lőn*, (Jn 1, 14, és az egész Prológus).

Összefoglalás

A jelen tanulmány a benne tárgyaltak szakirodalma is és hivatkozás is egyben, mert nem más, mint H. Varga Gyula tanszékvezető főiskolai tanár meghívására az egykori egri főiskolán több éven át tanított szemiotikai alapú kommunikációelméleti órák kivonatos anyaga. Utólagos jelentés és tisztelgő beszámoló a Tanár úr 70. születésnapjára.

FORGÓ SÁNDOR

A KÖZÖSSÉGI MÉDIAPEDAGÓGIA, ÚJMÉDIARENDSZER ÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIA

Bevezetés

Az újmédia fogalomrendszere a tömegkommunikációs kezdet után (McQuail 2003, Castells 2004) átalakult, a hálózatba kapcsolt digitális információs és kommunikációs technológiák leírására használatos terminológia (*Európai Parlament*) követte.

Az ezredforduló (*paleo- és neotelevízió*)¹⁸ korszakát követő, kiegészítő 21. század médiahasználóit körülvevő interaktív, **hibrid konvergens és hálózatokba** szerveződő médiumokból összeálló médiakörnyezet alapvető változásokat idéz elő, amelyek érintik a tartalmakat (Myat 2016).

Toffler (2001) a *Harmadik hullám* című könyvében definiálja a „gyártó-fogyasztó”, prosumer (a producer és consumer összevonásából adódó) meghatározást, ami abban nyilvánul meg, hogy a passzív fogyasztó egyfajta alkotóvá is válik azáltal, hogy maga alakítja és határozza meg fogyasztását. Rheingold (2002) az új online kommunikációs színterek forradalmi szerepét emeli ki a kollektív együttműködésben.

Myat (2016: 159) így ír erről: „*A politikai elit által kontrollált nemzeti médiainstítúciók mellett egyre fontosabb szereplővé válnak a globális, tartalmat elő nem állító, azokat csupán közvetítő cégek – mint a Google és a Facebook –, és ezek válnak a meghatározó közvetítő médiumokká a színtereiken megosztott professzionális és médiahasználói tartalmak révén*”. A szerző hangsúlyozza, hogy „*a modern elméletek passzív befogadójáról kialakított képet is szükséges újragondolni a **késő-modern média** fogyasztójának esetében, aki szükségletei alapján szelektálva, tudatosabb és kritikusabb módon viszonyul a média tartalmaihoz*”.

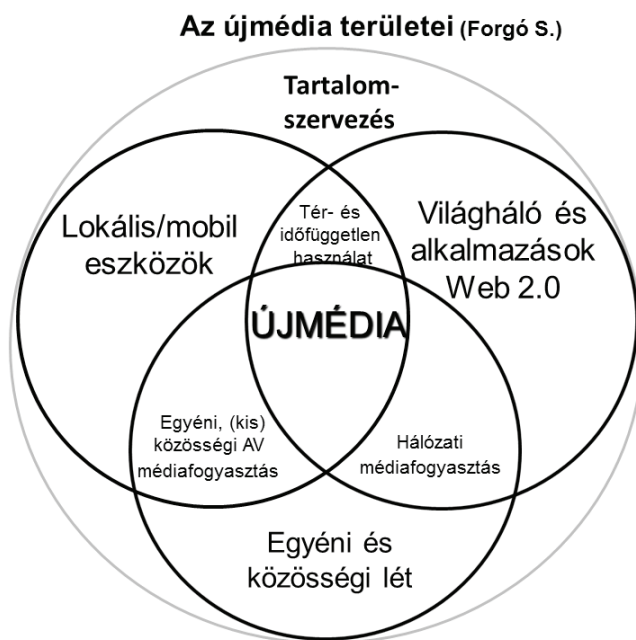
A szerző a késő modern médiakörnyezetet kapcsán megállapítja, hogy abban *a modernista megközelítések újragondolását igényelve szükségessé válik a **kollaboratív-közösségi médiaelmélet (kmm)*** (Myat 2010) diszciplína megalapozása, melynek fő motívuma a kollaborációban, a médiahasználók közösségi együttműködésében ragadható meg.

Az újmédia manovich (Manovich 2001) értelmezése már a tartalomszervezés adatbázis-logikán alapulva arra szolgálhat, hogy kiterjesszük az újmédia

¹⁸ Umberto Eco: Már nem átlátszó a képernyő. <http://mek.niif.hu/00100/00125/html/06.htm>

fogalmának technológiai determináción (eszköz, webkettes alkalmazások) alapuló felfogását, a számítógép által szervezett újmédia-környezet adta új, spontán narratívaalkotás dramaturgiájára (Forgó 2013).

Az újmédia-alapú tartalomszervezés azonban számol a felfedezéssel, a véletlen alapú tartalomszervezéssel is. (Aczél Petra szerint a szerencsés felfedezés következtében eredeti kutatási célunktól függetlenül, a véletlen segítségével juthatunk jelentős tudományos eredményekhez. A véletlenszerű felfedezés, a keresés szándékától független rátalálás az interfészen bolyongóknak, az újmédia böngészőinek alapélménye (Aczél 2010).

1. ábra. Az újmédia területei (Forgó 2013)

Értelmezésem szerint „[...] az újmédia fogalma nem csupán egy korszak (modern, poszt- és késő modern) kronologikusan fejlődő médiakörnyezet (offline, online eszközök és hálózati alkalmazások) változatait jelenti, hanem az adatbázis-logikán alapuló felhasználói (civil) tartalomszervezés/előállítás egyéni és közösségi lehetőségét is, melyben a narratívaalkotás sajátos egyéni változatai jelennek meg” (Forgó 2014).

Egy kutatás eredményei

Az információközvetítő szakmák újmédia-kompetenciái, az újmédia lehetőségei című kutatás¹ azt a kérdéskör határozta meg, hogy korunkban a tudásátadás milyen formában valósul, valósulhat meg. A kérdést illetően bizonytalanság van, mert az online világ végtelennek tűnő tudáselemeinek integrálása már túlmutat az osztálytermi IKT-eszközökön és a hálózatalapú tanulás-szervezési formákon. Habár az European Schoolnet 2006-os felmérése megállapította, hogy az „IKT-eszközökkel jobban ellátott iskolák teljesítménye magasabb, mint kevésbé felszerelt társaiké, mára az arányok fontosabb szerepet kaptak, mint az eszközök” (Lengyelné 2014). Kijelenthetjük, hogy az újmédiára jellemző véletlenszerűség kezelése és a véletlen tanulási formák keretbe foglalása nyitott kérdés a tanárképzésben. A spontán, sokszor a véletlenül alapuló, felfedező tanulási formák mind olyan faktorok, amelyek kutatása elengedhetetlen mind a tanulóknak, mind pedig a most felnövekvő pedagógusgeneráció számára.² Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen jelen van a mindennapjainkban, és az oktatási kultúrának is viszonyulni kell hozzá. Az újmédia egy elképzelt hierarchikus rendszerében a hálózat révén az összekötő csatornák bármelyik pillanatban megnyílhatnak, és változást okozhatnak az addig stabil rendszerekben (Molnár 2017).

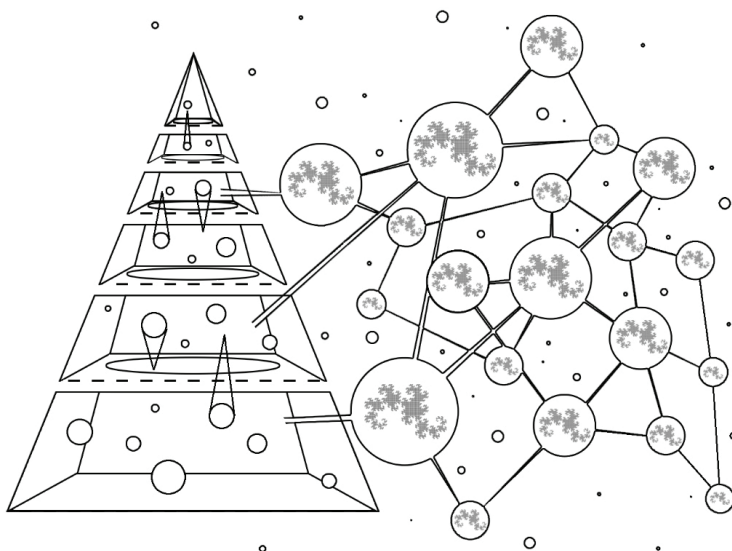
Így tehát nem elégedhetünk meg csupán az eszközhasználat módszertani kérdéseivel, hanem azzal is számolni kell, hogy a hagyományos oktatási folyamatra oly jellemző narratív logika mellé hogyan építhető fel a digitalizáció révén kialakult, adatbázis-alapon történő tartalom-szervezés logikája. E szemlélet túlmutat a hagyományos szemléltetési és tevékenykedtetési formákon, hisz az online világ előre nem prognosztizálható tartalmaival kell számolni a pedagógiai tervezőmunka során.

¹ Lásd bővebben a humán teljesítménytechnológiai (Human Performance Technology) kutatások és képzésfejlesztés címet viselő, TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0008 azonosítószámú projekt keretében készült résztanulmányokat. EKE, MII, Eger, 2016.

² V. Pók Katalin (2003) megfogalmazásában a posztmodern „... Az „anything goes” („minden megy”) (Schutz, 2000) jegyében lerombolta például a korábban egyeduralkodó elitkultúra ideáját, a tömegkultúrát állítva mellé. A korábbi elitoktatás helyett pedig a tömegoktatás létjogosultságát ismerte el. Ugyanez történt a művészetek és a sport területén is. Az addigi elitművészet helyébe, mely keveseké volt és minden korban sajátos stílust teremtett, tömegművészeti ágakat hozott létre (pl. graffiti, vagy a zenében a rap, vagy akár a népi kismesterségek tömeges művelése), és egyben megszületett a stílus nélküli század. Sem a XX. századnak, sem a XXI.-nek nincs meghatározható stílusa, mert „minden megy”, többféle stílus, ízlés lehet egy időben érvényes.”

Míg a multimédiás megjelenítés a prezentáláson alapuló szemléltetést támogató – esetenként egyéni tanulói/felhasználói interaktivitáson alapuló formát öntve –, kiegészítő tartalommegjelenítést tett lehetővé, az újmédia rendszer online környezetében, a tanulás-tanítási folyamatban előre megtervezett mondanivalót felválthatják, kiegészíthetik a szabadon (véletlenül keletkező) kibontakozó (emergens) tartalmak és tartalomszervezési formák (Bessenyei és Szirbik 2011).

Az újmédiára jellemző véletlenszerűség kezelése és a véletlen tanulási formák keretbe foglalása nyitott kérdés a tanárképzésben. A spontán, sokszor a véletlenül alapuló, felfedező tanulási formák mind olyan faktorok, amelyek kutatása elengedhetetlen mind a tanulók, mind pedig a most felnövekvő pedagógusgeneráció számára. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen jelen van a mindennapjainkban, és az oktatási kultúrának is viszonyulni kell hozzá.

2. ábra. Hierarchikus vs. wirearchikus hálózati tanulás
(Forgó 2017)

Pillanatkép; a tanulási egységek, mikrotartalmak szinergiájáról, ahol a tartalmak nemcsak a taxatívén – egyfajta '**gravitációs**' súllyal jelennek meg rendszerben –, hanem teret kapnak a '*légiesült*' éppen hálózati szerveződés alatt lévők is.

A hierarchikus (taxatívokkal) ellentétben a *wirearchikus* (Hausband 2013) rendszerek jellemzője – az *interaktív infokommunikációs technológiák* révén –, hogy lehetővé tegyék a tudáson, a bizalmon, a hitelességen és az eredményeken

alapuló hatékony folyamatokat, cselekvéseket. Az újmédia rendszer online környezetében, a tanulás-tanítási folyamatban előre megtervezett mondanivalót felválthatják, kiegészíthetik a szabadon (véletlenül keletkező, a tervezett úttól eltérő) kibontakozó emergens tartalmak, tartalomszervezési formák, narratívák.

A narratíva rendezőelvként is felfoghatóan azonban ennek túlzott alkalmazása ellentétes hatást vált ki, és korlátozhatja az alkotófolyamatot. Fontos, hogy a narratívára mint egy ernyőre gondoljunk, és ne a tananyaggal azonosítsuk. Ellentét mutatkozik továbbá az adatbázis-logika és a narratíva között, amely kérdés feloldása egyelőre nem megoldott.

A narratíva azonban jótékony hatással van az adatbázisokra, amelyek sok azonos szintű differenciálatlan elemből állnak, és ennek a narratíva révén tudunk értelmet adni, amely logika alkalmazása így segíti a tanulást és megváltoztatja a tanulás és a tanórák dramaturgiáját, hozzájárulva az egyéni tanulási utak kiépítéséhez.

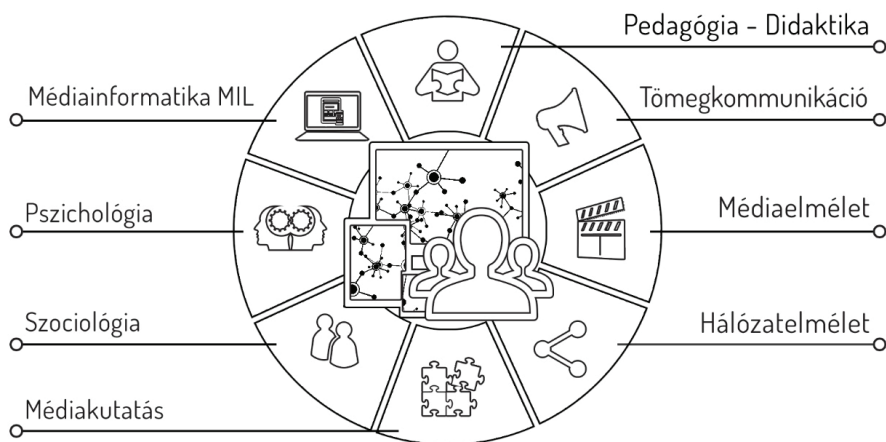
A kutatás tervezése során annak a célkitűzésnek kellett megfelelni, hogy a tanárképző intézménybe járók mellett képet tudjunk kapni az információátörökítő szakmákban tevékenykedők IKT- és újmédia-érintettségéről, hiszen Magyarországon és az Európai Unióban óriási az igény az IKT kompetenciákkal rendelkező szakemberekre (Lengyelne 2013). Az információátörökítő szakmákban (tanár, informatikus könyvtáros, mozgókép- és médiakultúra, kulturális örökség szakos hallgatók körében) időszerű volt feltárni, hogy az információs társadalom „gyakorlásához” milyen elengedhetetlen értelmező, alkalmazó és kreatív, fejlesztő készségek szükségesek, különös tekintettel a pedagógusok előmeneteli rendszeréhez kapcsolódó digitális kompetenciára épülő indikátorokra (Molnár 2014b).

Olyan tananyagmodulok szükségesek, melyek révén lehetővé válik az oktatásban (köz-, felsőoktatás és felnőttképzés) tevékenykedő kollégák módszertani kultúrájának frissítése online tevékenykedtetési formák segítségével. Ismeretük birtokában képessé válnak az online térben (a böngészéstől a megosztásig) az oktatási célok megvalósítására, változatos tanulásszervezési és oktatási-tanulási módszerek segítségével, nyitott (FB, g+) és zárt (Moodle, Joomla, Drupal) oktatási keretrendszerek tulajdonságainak ismerete alapján.

Összességében *a paleo- és a neotelevízió-elemeken túl, a hibrid médiumok mellett megjelennek* – az együttműködésen alapuló közösségi színtereket, *mediakörnyezetet és használatot vizsgáló diszciplínák (pszichológia, szociálpszichológia, szociológia, hálózatelmélet)* – kiemelt szerepet tulajdonítva a média-kutatás és kommunikációelmélet, a kommunikáció *rituális modelljének* (Carey 1989/1992), a *használat-kielégülés modelljének* (Katz et al. 1974/2007) és a kommunikáció participációs elméletének (Horányi 2009) kiindulópontjait al-

kalmazza (Myat 2016: 159). A hálózatelméleten alapuló tanulás, az interaktív tévé, a mobil eszközök oktatásban történő megjelenésével újragondolást igényel, kiegészítésre a szorul az újmédiarendszer (Forgó 2016: 196). Újra kell gondolni a kompetenciarendszert, egyfajta hálózatalapú és/vagy újmédia-kompetenciákra is fel kell készíteni hallgatóinkat/diákjainkat. A rendszer elemei azonban nem egymásra épülve, hanem véletlenszerűen fraktálos, cirkulárisan kiterjedő kompetenciarendszerré kiterjedve alakulnak, melyben a fő *motívum a kollaborációban, a médiahasználók közösségi együttműködésében ragadható meg* (Myat i. m.).

A közösségi médiapedagógia az újmédia-világ digitális hálózatokban rejlő interaktív lehetőségek révén – személyek közötti fizikai jelenlét nélkül – megvalósuló közösségi cselekvés, amely a nyilvános tartalomszervezési és kifejezési formák (narratívák) során keletkező tartalmak és fogyasztásuk pedagógiai, médiaelméleti, hálózatelméleti, médiainformatikai (MIL) és egyéb társtudományok (pszichológiai, szociálpszichológia, szociológia, hálózatelmélet, média-kutatás) segítségével összefüggéseket tár fel a nevelés célrendszere és feladatrendszere függvényében (Forgó 2018).

3. ábra. A közösségi médiapedagógia területei

Az újmédia területeinek SWOT-analízise

A kutatás során az EKF Médiainformatika Intézet szakjainál (informatikus könyvtáros, a mozgóképkultúra BA és MA szintű képzés és a kulturális örökség MA szak) a szaktárgyi tematikák alapján definiáltuk az újmédia többdimenziós tényezőit, amelyeket az erősség, gyengeség, lehetőség és veszély indikátorok mentén ismertetünk.

Az újmédia területeinek meghatározásánál az eszközök és a tartalom-szer-vezés indikátorokat vettük figyelembe, amely alapján három területet határoz-tunk meg: (1) az újmédiumok mint lokális fizikai eszközök; (2) az újmédiu-mok mint hálózati eszközök; valamint (3) a narratíva és az adatbázis-logika együttese.

A NARRATÍVA ÉS AZ ADATBÁZIS-LOGIKA EGYÜTTESE			
Külső tényezők		Belső tényezők	
Lehetőségek	Veszélyek	Erősségek	Gyengeségek
<p>Az adatbázisok nagy mennyiségű adatot tartalmaznak.</p> <p>Adatbázist mindenki létrehozhat.</p> <p>A narratíva rendezőelv.</p> <p>Az adatbázis-logika fellazítja a kötött rendszereket.</p>	<p>Az adatbázis azonos szintű, differenciálatlan elemek halmaza.</p> <p>A túlzott narratíva korlátozó tényező is lehet.</p> <p>Az adatbázis-logika nem viseli el a narratívát és nem egyenlő a tananyaggal.</p>	<p>A narratíva értelmet ad az adatbázisoknak.</p> <p>Az adatbázisok segítik a tanulást.</p> <p>Az adatbázis-logika megváltoztatja a tanulás, a tanórák dramaturgiáját.</p> <p>Az adatbázis-logika segítheti az egyéni utak kialakulását a tanulásban.</p>	<p>Az adatbázis-logika szerinti tanulás eredménye esetleges.</p> <p>Az adatbázis-logika túlzott érvényesítése nehezíti az értékelést.</p>

4. ábra. A narratíva és az adatbázis-logika együttese újmédia-terület SWOT-analízise (Gálffy 2016)

Összegzés

A tanulmány az újmédiarendszer adta késő modern médiakörnyezettel (kmm) megjelenő *modernista megközelítések újragondolását igényelve kiemeli a kollaboratív-közösségi médiaelmélet és ez alapján a közösségi médiapedagógia* diszciplína megalapozásának szükségességét, melynek fő motívuma a kollaborációban, a médiahasználók (tanárok és diákok) közösségi együttműködésében ragadható meg.

Az újabb kutatások abba az irányba mutatnak, hogy az adatbázis és narratíva szimbiózisa köré szerveződik az interaktív narratíva (Soar – Gagnon 2014), mely nemcsak a digitális történetmesélés, tartalomalkotás, hanem az adaptív tanulási stratégiák kidolgozása alapjául is szolgálhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ACZÉL Petra 2010. Világtalan hír. Retorikai felvetések műfajról, objektivitásról, újmédia-hírszövegről. In: Vigília, 11. 75. évf. 805–813. Letöltés: <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2010/11/aczel.html> (2015. 11. 22.)
- BESSENYEI István – Szirbik Gabriella 2011. Hálózatok, társas tudás, konnektivizmus. In: Oktatás-Informatika 3. évf. 1–2. sz. 20–30. Letöltés: http://www.eltereader.hu/media/2013/05/Okt_inf_2011_1_2_opt.pdf (2017. 11. 22.)
- BLOOM, B. S. – ENGELHART, M. D. – FURST, E. J. – HILL, W. H. – KRATHWOHL, D. R. 1956. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook 1: Cognitive domain. David McKay, New York.
- CAREY, J. W. 1989/1992. Communication as Culture. Essay on Media and Society. Routledge, London–New York.
- CASTELLS, M. 2004. The Rise of the Network Society. Blackwell, Malden (USA). Idézi Nyíri Kristóf: Castells The information age (recenzió). In: Kondor Zs. és Fábri G. (szerk.): Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai. Századvég, Budapest. A Budapesti Kommunikációs Főiskola tankönyvei, 6.
- Európai Parlament 2010. Újságírás és új média – európai közszféra létrehozása: In: Az Európai Parlament 2010. szeptember 7-i állásfoglalása az újságírásról és az új médiáról – az európai nyilvános szféra kialakítás. <http://bit.ly/13LoP4B>
- FORGÓ Sándor 2012. Új médiakompetenciák a láthatáron: az újmédia oktatásához szükséges tanári kompetenciák. In: Nádasi András (szerk.): Agria Media 2011. Információtechnikai és Oktatástechnológiai Konferencia és Kiállítás és ICI-11 Nemzetközi Informatikai Konferencia. Líceum, Eger. 213–220.
- FORGÓ Sándor 2013. Az újmédia hatása az óraszervezésre. Blogbejegyzés. Forgó Sándor blogja. Letöltés: <http://forgos.ektf.hu/2013/10/14/az-ujmedia-hatasa-az-oraszervezesre/> (2016. 11. 11.)

- FORGÓ Sándor 2014. Az újmédia-környezet hatása az oktatásra és a tanulásra. Könyv és nevelés, 16:(1) 76–85.
- FORGÓ Sándor 2017. Új médiakörnyezet, újmédia-kompetenciák. In: Forgó Sándor (szerk.): Az információközvetítő szakmák újmédia-kompetenciái, az újmédia lehetőségei. Líceum Kiadó, Eger. 9–25. 152 p. <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/107/>
- FORGÓ Sándor (szerk.) 2016. Az információközvetítő szakmák újmédia-kompetenciái, az újmédia lehetőségei. Líceum, Eger. 196.
- GÁLFFY Csaba 2016. Gigantikus gépitárolás-adatbázist ajándékozik a Yahoo. <http://bit.ly/2FZ4xgo>. vö. <https://yahoo.tumblr.com/post/137282204964/yahoo-releases-the-largest-ever-machine-learning>. (2017. 11. 22.)
- HERZOG Csilla – RACSKO Réka 2016. Tablettel támogatott oktatás általános iskolában: eredmények a tanulók és a pedagógusok körében. In: Iskolakultúra, 16. 10. 3–22.
- HORÁNYI Özséb (szerk.) 2009. A kommunikáció mint participáció. AKTI – Typotex, Budapest.
- HUSBAND, Jon 2013. „What is Wirearchy”. <http://wirearchy.com/what-is-wirearchy/> (2017. 11. 22.)
- KATZ, E. – Jay B. – Michael G. 1974/2007. A tömegkommunikáció használata az egyének által. In: Angelusz R. – Tardos R. – Terestyéni T. (szerk.): Média – Nyilvánosság – közvélemény. Gondolat, Budapest. 210–227.
- KIS-TÓTH Lajos – GULYÁS Enikő – RACSKO Réka 2014. Változó tanulási környezetek és módszerek. In: Tóth Zoltán (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban. Oktatás és nevelés – Gyakorlat és tudomány. 131–146.
- KOLTAY Tibor 2010. Az új média és az írástudás új formái. In: Magyar Pedagógia, 110. évf. 4. szám 301–309.
- LENGYELNÉ Molnár Tünde 2013. 16. ICT as an Education Support System Quantitative Content Analysis Based on Articles Published In Emi. IEEE ACCESS 2013: 1–9. (2013) Educational Media (ICEM). Singapore, Singapur: 2013.10.01 – 2013. 10. 04.
- LENGYELNÉ Molnár Tünde 2014. Az információs és kommunikációs technológiák mint tanulástámogató rendszer. In: Könyv és Nevelés, 16:(1) pp. 86–95.
- LENGYELNÉ Molnár Tünde 2016. Digitális írástudás fejlesztése a könyvtárakban. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63:(2) 65–72.
- MANOVICH, Lev 2001. The Language of New Media. MIT Press, Cambridge. vö. Lev Manovich: Az adatbázis mint szimbolikus forma. Apertúra, 2009/ősz. Letöltés: <http://apertura.hu/2009/osz/manovich>; (2016. 08. 31.)

- MCQUAIL, Denis 2003. A tömegkommunikáció elmélete. Osiris, Budapest. 117.
- MOLNÁR György 2014a. Az újmédia digitális, időszerű, tartalmi kérdései, In: Oktatás- VI:(2) 29–39.
- MOLNÁR György 2014b. Új kihívások a pedagógus életpálya modellben különös tekintettel a digitális írástudásra, In: Torgyik Judit (szerk.): Sokszínű pedagógiai kultúra: II. Neveléstudományi és szak módszertani konferencia. International Research Institute, Komarno. 365–373.
- MOLNÁR György 2017. Az innovatív hálózati tanulás rejtelmek a közösségi média valamint a medializált hálózatok támogatásával a digitális nemzedékek körében, In: Éva Borsos, Zsolt, Námesztovszki, Ferenc Németh (szerk.): A Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar 2017-es tudományos konferenciájának tanulmánygyűjteménye [Zbornik Radova Nachnih Konferencija Uchitel'skov Fakulteta na Magarskom Nastavnom Jeziku 2017]: Tanulmánygyűjtemény [Zbornik radova] [Book of selected papers], Szabadka: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. 978–992.
- MYAT Kornél 2010. Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediaelmelet
- MYAT Kornél 2016. Kollaborációs-közösségi médiaelmélet. Partecipáció és közösségi együttműködés a késő-modern médiakörnyezetben. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/937/1/Myat_Kornel.pdf.
- PÓK Katalin V. 2003. A média és a posztmodern. www.inco.hu/inco7/media/cikk0h.htm (2016. 11. 11.)
- RHEINGOLD, H. 2002. Smart Mobs: The Next Social Revolution. Basic Books
- SOAR, Matt and Gagnon, Monika 2014. Database, Narrative, Archive; – Seven interactive essays on digital nonlinear storytelling. <http://dnaanthology.com/anvc/dna/index>
- TOFFLER, A. 2001. A harmadik hullám. Typotex, Budapest.

BALÁZSNÉ SATA-BÁNFI ÁGOTA

KOMMUNIKÁCIÓS KÉSZSÉGFEJLESZTÉS! HOGYAN?

Adalékok a kommunikációs készségfejlesztés módszertanához.

Egy népi mondás szerint: „Mondd el, elfelejtem, mutasd meg, megjegyzem, engedd, hogy én csináljam és megértem”. Ez akár a jelmondata is lehetne a cselekvésen és tapasztalaton alapuló pedagógiának, mely nemcsak arra szolgál, hogy tapasztalatok útján tanítson, hanem számos kommunikációs készség fejlesztésére is alkalmazható.

H. Varga Gyula tanítványaként alkalmam nyílt felfedezni, hogy mennyi lehetőség rejlik a kommunikáció oktatásában úgy, hogy nem csupán tanítunk, hanem különböző készséget is fejlesztünk, motiválunk, illetve egy biztos tudást nyújthatunk a tanulóknak, amivel elindulhatnak a „nagybetűs élet” felé. Az évek során volt szerencsém megismerkedni a tevékenységközpontú pedagógiai módszerrel, amelyet ez úton szeretnék megköszönni Tanár Úrnak. Felfedeztem, hogy ezen pedagógia számos lehetőséget nyújt, amiben kiteljesedhetek, tapasztalataim felhasználásával különböző módszerek alkalmazásával tehetem érdekessé a tanítás-tanulás folyamatát, amelyet a diákok élményként élhetnek meg. Varga Gyula tanár úr remek példa arra (is), hogy igenis haladni kell a korral, igazodni kell az újonnan felmerülő igényekhez a sikeres eredmény érdekében – ahogy tette ezt ő is, és teszi folyamatosan.

A változásokhoz való alkalmazkodás, a fejlődés szükségszerűvé teszi, hogy az oktató – különös tekintettel a kommunikációtanár (!) – folyamatosan jelen legyen a fiatalok életében, képes legyen arra, hogy a mindennapokból töltekezzen, merítse példáit, valamint ezen példák szakszerű felhasználását előkészítve, jártas legyen a modern pedagógiai szemléletekben, módszertanokban. Ennek fényében – Varga Gyula példamutatását (is) követve – tanulmányomban a drámapedagógiára, azon belül is a szerepjátékra, a tevékenységközpontú oktatásra helyezem a hangsúlyt.

A tevékenységközpontú tanulásszervezésnek előre meghatározott céljai vannak. Ezek a célok a tudásközvetítés, de ugyanakkor a készségfejlesztés is, és mindezeket a célokat aktív ismeretszerzési folyamat útján kívánja elérni, a tanulót cselekvő részesévé kívánja tenni. Ezt a folyamatot nevezzük tevékenységközpontú feldolgozásnak. A tevékenység soha nem öncélú, nem is pusztán a tudás közvetítésének az eszköze. A tevékenységnek eredménye van, mégpedig elkészül valami, pl. műalkotás, taneszköz, információforrás, ami a közösséget

gazdagítja. Ennek az eredménynek motiváló ereje lehet, ami a tevékenységközpontú foglalkozások során a kitartó munkára ösztönzi a tanulókat.

Megvizsgáltam a tanulók különböző tudásszintjének a problémáját: hiába egykorúak, hiába ugyan az a tananyag, mégis szintbeli különbségek vannak közöttük. Ennek oka, hogy a tanulók különböző élettapasztalattal, különböző műveltséggel rendelkeznek, és különböző módon szocializálódtak, így a tanulási folyamatra is különböző módon lesznek fogékonyak és motiváltak. A tevékenységközpontú pedagógia alkalmazása teret ad, hogy használjuk és gyakoroljuk a tanulók már meglévő tudását, vagyis a kompetenciákat használat közben gyakoroljuk és gyakorlás közben használjuk. A kommunikáció oktatását a tevékenységközpontú pedagógia módszerei közé sorolom (Balázs 2013), hogy a készségeket és a képességeket a tanulók saját élményeinek megélésével, együttműködések kialakításával fejlesztik, hozzájárulva ezzel a személyiségfejlődéshez, valamint a szocializációhoz. A cél a diákok autonómiájának fejlesztése és a tanulás önállóságának kialakítása.

A tevékenységközpontú fejlesztésről

Ennek tudatában szeretném felhívni a figyelmet a tanárok eszköztárának egyik lehetséges forrására, a drámapedagógiára, azon belül is egyik hatékony módszerére, a szerepjátékra, amely alkalmazásával nagyobb eredményt érhetünk el a kommunikációs készségfejlesztésben.

A drámapedagógia Magyarországon az 1970-es években vált ismertté, elsősorban a reformpedagógia terén, azon belül is a gyermek- és diákszínjátszó csoportok munkájában. Későbbi években jelennek meg csak a dramatikus módszerek az iskolai oktatásban, főként az irodalom- és a történelemórán, valamint az idegen nyelvű órákon. Napjainkban egyre nagyobb szerepet kap más órák keretében is. Meglátásom szerint a kommunikációs készségfejlesztésben is meghatározó szerepet játszik/játszhat. Pár mondatban tisztázni szeretném, hogy mi is a drámapedagógia. Az évek során számos meghatározás született a drámapedagógiát illetően, melyeket áttanulmányozva azt a következtetést vontam le, hogy olyan tanulási módszer, melyet alkalmazva érdekessé tehetjük a tanítás-tanulás folyamatát. A drámapedagógia a személyiségfejlődésnek egy olyan módszere, amelyben a cselekvő tanuló ismeretei, képességei és társas kapcsolatai a tanár által irányított és a társakkal együtt végzett közös dramatikus játék során fejlődnek.

Kaposi László szerint: „a dráma olyan csoportos játéktevékenység, amelynek során a résztvevők képzeletbeli (fiktív) világot építenek fel, majd ebbe a képzeletbeli világba szereplőként vonódnak be. A fiktív világon belül ugyanak-

kor valós problémákkal találkoznak, s ezekből a találkozásokból valós tudásra és tapasztalatra tesznek szert” (Kaposi–Lipták–Mészáros 2008). A csoportos játéktevékenység meghatározó szerepe a szerepjáték, amely különböző szerepvállalást igénylő rögtönzéseket, improvizációt egyaránt magába foglal, így fejlesztve a különböző készségeket.

A szerepjáték a kommunikációs készségfejlesztés egy elengedhetetlen módszere – gondoljunk csak a szituációs gyakorlatokra. Hiszen a szerepjáték során alkalmazott gyakorlatok fejlesztik a kifejezőkészséget, gazdagítják a szókinccset, javítják az artikulációt, és elősegítik a pontos, árnyalt fogalmazást. Meggyőződésem, hogy ezzel a módszerrel a célirányos fejlesztés mellett például a gátlásokkal küzdő diákokat is könnyebben aktivizálhatjuk, és a fejlesztés fókusza az oktatáson túlmutatva a nagybetűs életben is meg fog mutatkozni. A szerepjátékkal való nevelés támogatja a tanulók ön- és emberismeretének gazdagodását, alkotóképességének fejlődését, és önálló gondolkodását.

A szerepjáték alkalmazása számos feltételt igényel. Az első feltétel a szerepjáték menetéhez szükséges, a szerepjátékot tartalmazó szituáció kidolgozása. A tanulók közösen, 4–8 fős csoportokban feldolgozzák a tanár által megadott témát vagyis létrehozzák magát a forgatókönyvet. Ez a szerepjáték előkészítést szolgáló folyamat, amely megköveteli a csoportban való együttműködést, amely a szolidaritás, a türelmesség, a fegyelem gyakorlásának lehető legjobb eszköze. A tanulók maguk alakítják a szereposztást és a szerepmegvalósítást, vagyis egy adott karaktert felruháznak saját, személyes tulajdonságaikkal, felidézik saját érzéseiket, érzelmeiket, és az adott karakterre húzzák rá azokat. Ezt a műveletet nevezzük szerepformálásnak, amely az affektív emlékezetet használja, így az empátia elsajátításának fejlesztéséhez járul hozzá. Ezen felül elősegíti még a beszédfejlődést, a koncentrációt és az észlelési képességet. A szerepformálás során a tanulók nemcsak érzelmeiket, hanem az életből szerzett tapasztalataik összességét is felhasználják, amely abban segíti őket, hogy a szituációt jobban átéljék, így az adódó konfliktushelyzetet jobban megélik, ezáltal a megoldás hatásosabb lesz (Lőrincz 2012).

A szituáció előadása után a tanulók megvitatják, egyeztetik a megoldásokat, végül döntést hoznak, melynek eredményét, a csoport álláspontját a témával kapcsolatban egy-egy képviselő, szószóló ismerteti.

A kommunikációtanár szerepmegvalósításáról

Mindezek tudatában megállapítható, hogy a szerepjáték folyamatának koordinálása nemcsak hogy teljes embert igényel, de merőben újszerű szerepmegvalósítást is annak érdekében, hogy a megfelelő eredményt érhesse el. Fontos,

hogy a tevékenységközpontú pedagógia igényli a közvetlenebb tanár-diák kapcsolatot, vagyis a tanárnak a karmester szerepből ki kell lépnie, és a mentor szerepét kell magára öltenie.

A szerepjáték során a tanár nemcsak mentor, hanem egyfajta „játékmester” is, aki egy külső megfigyelő, aki a játék során soha nem kerülhet érzelmileg érintett helyzetbe, nem foglalhat állást. Fontos, hogy határozottságával biztonságot nyújtson, bizalmas hangulatot teremtsen a szerepjáték során, amely ösztönzően hat a tanulókra, hogy igenis merjenek megnyílni a „játékmester” előtt és természetesen egymás előtt is. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, szükséges a megfelelő légkör megteremtése, amelyhez három elengedhetetlen tényező kell: az ösztönzés, az elfogadás és az empátia. A tanár partnerviszonyban áll a tanulókkal, így biztosítva a kölcsönös elfogadást. A szerepjáték megkívánja a tanártól a tudatos viselkedést, ami azt jelenti, hogy tudja mit miért mond, ha kérdez, azt miért teszi, hova akar kilyukadni. A tanárnak a szerepjátékkal célja van, így azokat tudatosan kívánja elérni, de az utat, ami a célhoz vezet, a tanulókra bízva, ők maguk választják meg, hogy melyik úton mennek a cél felé. Az általuk választott út megtétele közben biztatnia kell a tanulókat, hogy merjék felvállalni véleményüket, merjék megvalósítani önmagukat az adott helyzetben és szerepben, de később, szerepen kívül is.

Az irányításról és az értékelésről

Ahhoz, hogy a tanulók véleménye, álláspontja a felszínre kerüljön, szükséges a jó tanári kérdésfelvetés, a jól alkalmazott kérdezéstechnika.

Fadem (2009, idézi Balázs 2013: 82–84) gondolatmenetét követve a tanárnak lehetősége van arra, hogy a kérdésfeltevést ne csupán egyszerű információszerezésre használjuk, hanem tudatosan az oktatási-nevelési célok érdekében. Vagyis,

1. a kérdés a válaszra irányul, mert ez hozza az újabb ismereteket
2. a kérdés maga a fontos, pontosabban egy adott helyzetre, tényezőre kíván rámutatni
3. a kérdezés folyamata a lényeges, mert a kérdező az előre megfontolt kérdésekkel és egy előre megfontolt módon kívánja végigvinni a gondolatmenetet.

Lényeges, hogy a tanár ne használjon kész frázisokat, hanem segítse és ösztönözze a tanulókat arra, hogy önálló válaszokat és megoldásokat keressenek, amit alá is tudnak támasztani. Ehhez a tanulókat provokálni kell, ezzel is ösz-

tönözve őket arra, hogy minél több megoldást keressenek, és ne álljanak meg az egyszerű, kényelmes megoldásnál, hanem folyamatosan gondolkozzanak, érveljenek egyénileg és csoportosan is.

Azonban az sem mindegy, hogy a tanár miként szól a diákokhoz, ugyanis a nem megfelelően megfogalmazott gondolat igen bántó lehet a tanuló számára. Ebben az esetben Thomas Gordon (Kaposi – Lipták – Mészáros 2008) szerint az üzenet módszerét ajánlott alkalmazni a szerepjáték kommunikációja során. Pontosabban a bírálat helyett az énközlést használjuk. Ugyanakkor a tanulók véleménynyilvánításánál is ajánlott az énközlés, vagyis tanítsuk meg a tanulókat, hogy azt hangsúlyozzák, hogy rájuk hogyan hat, belőlük mit vált ki bizonyos viselkedési forma az adott témával kapcsolatban. Ez a gondolat azonban nemcsak az óra alatti kommunikáció egyes részeire igaz, hanem az óra zárását is képező visszajelzésre, az értékelésre is.

Az értékelés összefügg a kérdezőtechnikával is, ugyanis a jól feltett kérdés elősegíti a tanulót a válaszadásban, a megoldás feltárásában, ami alapján a tanár értékelni tud. Részemről a szöveges értékelés alkalmazása ajánlott a szerepjáték kapcsán, mert ebben az esetben jobbra nem tudunk érdemjegyet adni, hiszen nehéz megállapítani, hogy mit is értékelünk, teljesítményét mihez viszonyítsuk. Ezért kétféle szöveges értékelést ajánlok:

1. Szerepen belül: egy eredményesebb folyamat, a szituáción belül megélt tapasztalatok hatékonyabban beépülnek, a csoportnak szerepen belül biztosítunk módot átgondolni és reagálni, így érzelmeiket intenzívebben élik meg. Ezt az értékelési módot elsősorban a kisebbeknél ajánlott alkalmazni, ugyanis ők sokkal intenzívebben élik meg a szerepjátékot, ezért nehezen lépnek ki a szituációból, így sérülékenyebbé válnak.
2. Szerepen kívül, vagyis a drámából kilépve értékelünk. Ez az idősebb tanulók körében használandó, mert ők már tudatosan alkalmazzák a szerepjátékot, valós énjükből többet emelnek be szerepjáték során a szituációba, így a szerep és a valós én között nincs nagy különbség.

A tanári értékelés a szerepjáték során egyfajta visszajelzés, ahol a kommunikáció milyensége fontos tényező, vagyis a megváltozott körülményekhez más és más tanári közlésmód használata szükséges az egyéni sajátosságok figyelembevételével.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kommunikációs készségfejlesztésben alkalmazott szerepjáték olyan tapasztalaton alapuló tanítás, amely

- kiválóan fejleszti a szereplők, tanulók ön- és emberismeretét,
- elősegíti az alkotóképesség fejlődését,
- rugalmas és önálló gondolkodást biztosít,
- megismerteti a tanulókat a társadalmi, politikai struktúrák működésével, összetételével,
- a játék keretein belül a tanulók a már meglévő ismereteiket bővítik, készségeiket fejlesztik, és az addig megszerzett tudásukat alkalmazzák.

Végezetül hangsúlyozni szeretném a kommunikációoktatásban az élményen alapuló tevékenységközpontú tanítási forma, a szerepjáték alkalmazásának fontosságát, vele játékosan, élménydúsán fejlesztik a kommunikációhoz szükséges készségeket, melyek az emberi kapcsolatokra, erkölcsi, szociális kérdésekre vonatkozó tudást biztosítanak a lexikális tudás mellett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALÁZS László 2013. A kommunikációs gyakorlatok vezetésének módszerei. Gramma Kiadó, Eger.
- KAPOSÍ László – LIPTÁK Ildikó – MÉSZÁROS Beáta 2008. Tanítási dráma. A drámapedagógia a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelésének szolgálatában. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. Letöltve: 2017. augusztus 27. 19:13. Elérhető: http://hiszem.hu/sites/default/files/tanitasi_drama_hallgatoi.pdf.
- LŐRINCZ Katalin 2012. A szerepjáték szerepe és helye a hitoktatásban. Keresztény Szó. Letöltve: 2017. június 20. 11:48. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00900/00939/00135/keresztenszo_EPA00939_2012_01_6.html

LERCH-CSEREI JUDIT

„A hivatásos beszélő”

„Ha a tanárok »alámerülnének az elektronikus technológia örvényében«, akkor az »elefántcsonttoronyot« szempillantás alatt modern »irányítótoronnyá« változtathatnák.” (Griffin 2003: 330.)

McLuhan még a halála előtt megjósolta a globális falu létrejöttét. Marc Prensky a 21. század elején arra hívta fel a figyelmünk, hogy az infokommunikációs eszközök megjelenése miatt a digitális bevándorlóknak nevezett tanárok oktatási módszereinek alkalmazkodniuk kell a digitális bennszülött diákok elvárásaihoz.

Ahogy McLuhan felismerte az elektronikai eszközök térnyerését és annak társadalmunkra gyakorolt hatását, Prensky pedig az elavult iskolai módszerek megváltoztatásának létjogosultságát, azt gondolom úgy ismerte fel H. Varga Gyula, az Eszterházy Károly Egyetem Kommunikáció Tanszékének vezetője a kommunikáció tantárgy és a hatékony kommunikáció iskolai munkában való szükségességét, és ehhez kapcsolódóan a kommunikációtanári képzés fontosságát. Nem véletlen tehát, hogy Tanár Úr kitartó munkájának köszönhetően sokunk öröme 2008-ban az országban elsőként Egerben elindul a kommunikációtanár szak. KÖSZÖNET és HÁLA ÉRTE!

Még jól emlékszem arra, amikor 2012-ben jelentkeztem a kommunikációtanár szak elvégzésére. Az alkalmassági elbeszélgetésen Varga Gyula Tanár Úr jelenléte számomra meghatározó volt. Érvelt, meggyőzőtt, határozott, ugyanakkor rugalmas volt. Elvárta, hogy az adott szituációban feltaláljam magam és adekvát válaszokat adjak, alkalmazzam a különféle kommunikációs technikákat úgy, ahogyan azt egy modern ember teszi. Szerkesztő-riporterként, médiamunkásként mentem el felvételizni, a Tanár Úrral való elbeszélgetés után pedig rájöttem arra, hogy egy felelős gate-keeper akarok lenni. Egy olyan ember, aki segít a diákoknak a médiatudatosság elsajátításában, a média működésének megértésében, valamint a kommunikációs kompetenciák, készségek fejlesztésében, boldogulásukhoz ez ugyanis felgyorsult világunkban elengedhetetlen. Megéreztem azt a felelősséget, amivel az ember csak a gyermekvállalás időszakában találkozhat. Az én felelősségem, hogy az iskolapadban ülő diákok, a televízió előtt ülő médiafogyasztók milyen tudást, milyen tartalmat, milyen vizuális élményt kapnak tőlem.

A mesterképzés elkezdését tehát életem egy új állomásának, egy olyan kihívásnak

fogtam fel, melyben a legfőbb cél az, hogy szakmailag és módszertanilag is felkészült kommunikációtanárrá képezsem magam a magyar iskolák számára.

Céлом elérésében nem is lehetett volna jobb partnerem, tanárom, mentorom, mint Varga Gyula Tanár Úr, aki mindvégig bízott bennem, támogatott és segített. Nem karmester volt ő, hanem egy olyan facilitátor, amilyennek a középiskolában a kommunikációtanárnak is lennie kell. Általa ismertük meg a személyközi és a társadalmi kommunikáció működését. Önismeretre, önreflexióra, hatékony, asszertív kommunikációra és sikerorientált gondolkodásmódra tanított minket. Megtanította nekünk, hogy hogyan adhatjuk át a megszerzett tudást és a már meglévő tapasztalatot a saját diákjaink számára. Megmutatta a gyakorlatba ültetve, csoportfoglalkozások keretén belül azt, hogy hogyan tudunk javítani a fiatal korosztály viselkedéskultúráján, toleranciájának, empátiájának, konfliktuskezelésének erősítésében. Rávilágított arra, hogy a kommunikáció egy olyan diszciplína, mely több a NAT-ban meghatározott műveltségi területet kiszolgáló tantárgy kell legyen. A kommunikációtanár pedig ahogyan mindig Ő mondta: egy olyan „*hivatásos beszélő*”, aki az ismeretek átadásán kívül kíváncsi a diákok véleményére, aki megértő, aki hangsúlyozza, hogy az oktatásban a személyiség megismerése és fejlesztése a cél.

Végezetül szeretném e megjelent kötet olvasójának elmondani, hogy H. Varga Gyula egy olyan pedagógus, egy olyan „*hivatásos beszélő*”, akit méltó példaként szolgál tanítványai számára. Szakmai tudása, kitartása, elhivatottsága példaértékű lehet mindannyiunk, diákjai, kollégái, pedagógustársai számára.

Drága Tanár Úr!

Köszönjük, hogy vagy! Isten éltesen nagyon sokáig! Kívánok sok-sok erőt, egészséget, hasonló sikereket a továbbiakban is a munkádhoz!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GRIFFIN, Em 2003. Bevezetés a kommunikációelméletbe. Harmat, Budapest
Marc Prensky 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. MCB University-Press.

JUHÁSZ RITA

INTERDISZCIPLINÁRIS

Kedves Tanár úr!

INTERDISZCIPLINÁRIS – aki a főiskola előtt netán nem találkozott e kifejezéssel, Varga Gyula Tanár Úr óráin biztosan a fejébe véste. Ez az első szó, ami a Tanár Úrról eszembe jut, soha nem változó külsejével együtt, ahogyan a szótagokat erősen tagolva próbálja a szánkba rágni a kifejezést és jelentését. Mi is amolyan interdiszciplináris egyedekként vándoroltunk a magyartól a kommunikáció tanszékiig, de büszkén arra, hogy szinte elsőként kapunk beavatást e fiatal tudományágba, és elsőként kapjuk meg a listát, az alapozó olvasmányok értékes listáját Varga Gyula Tanszékvezető Tanár Úrtól. Ő pedig szigorúan, zordon arccal és soha nem múló szenvedéllyel, lelkesedéssel TANÍT. Azt mondják, a tanár legfontosabb erénye, ha nem veszíti el a lelkesedését. Nos, Tanár Úrból ez – hála Istennek – évtizedek ide vagy oda, nem veszett ki, pedig a szakmai hullámvasút dombjait és völgyeit is bejárta a mi interdiszciplináris kommunikációtudományunkkal. Tanár Úr mint nyelvész és mint tanár, azt gondolom, nagyon jól tudja, amit a legnagyobbak hangoztattak: *„Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sűríg”* (Nagy László). A nyelv művelői és tanítói nélkül az országgént, nemzetként való létezésünk alapja rendülne meg. A kommunikáció nélkül pedig a kapcsolatteremtés képességét veszítenénk el, ami már a rovarvilágban is alapvető fontosságú az életben maradáshoz. Emlékezzünk csak Varga Tanár Úr első órájára, ahol a méhek kommunikációjáról tanultunk! Nem tudom, mikor dőlt el – vélhetően kommunikációs tanulmányaim során –, de ma már biztos: nekem szívügyem és egyben kenyérkeresetem is a kommunikáció. Használok, amit ott, az Eszterházy Károly – akkor még – Főiskola B épületének falai között kommunikáció szakosként tanultam. Igen, a helyesírást is, mivel egyre kevesebben tudnak ma már kiigazodni a magyar nyelv rejtélyes útvesztői között. A kommunikáció a hétköznapi élet minden színterét áthatja, s a gyerekneveléstől az ügyintézésen át a sikeres fellépésig mindenhez hozzájárul – vagy mindent megnehezíthet. Attól függ, jól bánunk-e vele. Szóval Varga Tanár Úr, a maga szigorával és határozott elvárásaival, hosszú, átdolgozott évtizedekkel a háta mögött, egészen biztos, hogy a jó oldalon áll.

A magyar nyelv és a magyar emberek kommunikációs képességei mellett. A kíváncsiság, felfedezésvágy, lelkesedés, tenni akarás, fáradhatatlan munkabírárs, a becsületes munka és emberi megbízhatóság jó példájaként. Köszönöm, hogy a Tanár Úr által vezetett kommunikáció szakon tanulhattam az Eszterházy Károly Egyetem patinás falai között! Isten éltesse sokáig egészségben és hasznos szellemi munkálkodásban!

Üdvözlettel: Juhász Rita

KORMOS KATALIN KITTI VISSZAEMLÉKEZÉS

Kedves Tanár Úr!

Még valamikor decemberben kaptam egy megkeresést, hogy írnom kellene egy visszaemlékezést a kommunikáció szakos évekről, Tanár úrról, milyen élmények értek, mit köszönhetek. Természetesen azonnal igent mondtam, és még természetesebben azonnal el is felejtettem. De mit is lehetne tőlem mást várni?

Tisztán emlékszem a szóbeli felvételi elbeszélgetésre. Ott ültek velem szemben régi és leendő tanárain, és arra a kérdésre, hogy miért választottam az inkluzív nevelés tanára szakot, csak annyit tudtam mondani, hogy jól hangzott, és volt még hely a papíron, én kommunikációra akarok menni. A velem szemben ülők arcára döbbenet és talán derű ült ki. Ilyen választ aznap még nem kaptak. Valószínűleg azóta sem. És én sem tudom most sem, mit is jelentett ez a szak.

Aztán szeptembertől indult a mesterképzés, és Edinával, Nórival, Zsuval minden órán ott ültünk a harmadik sorban, és laptopunk álcája mögül figyeltünk, ittuk a szavakat. Bevallom töredelmesen, nem emlékszem minden szóra, minden gondolatmenetre, sőt, talán az órákra sem, de azt tudom, hogy mindig jó hangulatban teltek, és amire ennél is jobban emlékszem, hogy mérhetetlen trehányságom soha nem kapott igazi büntetést. Köszönöm! Tanár úr, mint bölcs, féltő nagypapa óvott minket, tanított, és mindig megértő, kedves volt.

Aztán eljött a másodév, és nekünk konferenciára kellett készülnünk. Ó, Istenem, azt hittem, ezt sosem kell elmesélnem, de Réka néni azt mondta, most legyek őszinte, mint egy blogban. Hát bevallom töredelmesen, az a konferencia nagyon rosszkor volt, mert előtte volt az EFeN 3. napja. Bizony egy visszautasíthatatlan meghívást kaptam, ami még önmagában nem lett volna gond, mert mindig tudtam mértéket tartani, de sajnos találtunk 20.000 forintot, és így jobban meg lett finanszírozva az este, mint azt szerettem volna. Így indultam el másnap a konferenciára. Bevallom, alig vártam, hogy sorra kerüljek. Nem azért, mert olthatatlan vágyat éreztem a drámapedagógia és a kommunikáció oktatásának kapcsolatáról való értekezésre, sokkal inkább azért, mert azt hittem, menten elalszom, ha azonnal nem állhatok fel az asztaltól.

Az előadást persze megtartottam, a körülményekhez képest nagyszerűen, az elvárásokhoz képest pocsékul, és töredelmesen megígértem, hogy írásos formában el fogom juttatni a kiadványhoz. Ez természetesen azóta sem történt

meg. Ezért ezúton is őszintén elnézést kérek. Sajnos nem tudtam meghazudtolni magam. Most talán sikerül, mert figyelmeztettek, hogy nincs sok időm a memoár megírására. Ha elkéstem volna, sajnos szóban kell felolvasnom, ami alatt biztosan kiszűlné a szemem. Szóval reménykedem!

Köszönök mindent, a türelmet, a kedvességet a megértést, és elnézést kérek mindenért, amit tettem, vagy nem tettem, mondtam, vagy nem mondtam akkor, amikor kellett volna:

Kormos Katalin Kitty

VEREBÉLYI MÁRTA

KÜLÖNKIADÁS – AZ ÚJSÁGCIKKEINK MARGÓJÁRA

Kedves Tanár Úr!

Megelőzött a híred. Még mielőtt kommunikáció szakos hallgatóként igazán megismertelek (a régi képzésben, 2005–2006 környékén) azt csiripelték a madarak ugyanis, hogy rendkívül szigorú vagy, nehéz nálad olyan jegyet szerezni, ami görbül, s hogy még az elégtelenért is majd' egy órát „izzasztod” a diákokat. Mindezt tudván az általános nyelvészeti vizsgára igen sokat készültem. Tényleg...

Az igazság az, hogy felesleges feszültséget keltettek bennem a mendemondák (még ha volt is bennük némi igazságtartalom), és emiatt nem tudtam úgy teljesíteni, ahogyan szerettem volna. Zavaromban saját magamat kevertem bele az egyik gondolatba, amikor már tudtam, hogy „na, ez tuti, nem lesz meg”. Ám soha, egyetlen egy tanárral sem beszélgettem olyan jól vizsga közben, mint veled – pedig egy tekintélyes egyest véstél be az indexembe. De akkor is sejtettem, rosszul ítélnék meg a hallgatók. Éreztem, Te nem szereted, ha valaki zavarba jön a vizsgán, azt értékeled inkább, ha valaki élelmes, ha kreatív, ha ki tudja vágni magát egy szituációból. Nekem akkor ez nem jött össze, de mint ahogyan már mondtad nekem néhányszor, „buldogtermészetem” van, vagyis elérem, amit igazán akarok. Jól gondolod. Nos, ez a tulajdonságom nem engedte, hogy mindez ennyiben maradjon. Bizonyítani akartam.

Az élet úgy hozta, hogy legközelebb a kommunikációtanár mesterképzésen találkoztunk. Szerettem volna ezt a diplomát, és úgy véltem, remek alkalom lesz majd ez arra is, hogy „törlesszek”. Hogy itt majd most sikerülni fog, és hogy meg is teszek mindent azért, hogy jó jegyeket szerezzek. Piszok nehéz volt helytállni tapasztalt tanárok között, és néha úgy is éreztem, hogy szigorúbban osztályozol engem, nagyobb az elvárás velem szemben. Négyeseket kaptam csak, bármit csináltam. Aztán néha megleptelek, és mondtad is nekem többször, hogy „Márta, maga pozitív csalódás”. „Na végre...” – gondoltam magamban. És megmondom őszintén, hogy a kritikád és a dicséreted egyaránt motivált. Sőt, szerintem személyiségfejlődés szempontjából kifejezetten jót tett nekem az az év...

Azóta egészen más a helyzet. Én időközben rájöttem, hogy valóban igazam volt, amikor azt gondoltam, hogy „Varga Gyula nem „mumus”. Varga Gyula tényleg „jó arc”. Tudása, precízége tiszteletre méltó.

Örömmel vettem, hogy néhány hónappal ezelőtt elkezdtek a *Legyen szó róla!* sorozatot a Heves Megyei Hírlapban. Bár a témakifejtések a Te érdemeid, jó veled együtt dolgozni. Gondolkodásra, kutatásra ösztönözöl, feladatot, ugyanakkor teret is kapok. Sikeres rovatot indítottunk, a visszajelzések azt mutatják, hogy szeretik az emberek. És ahogyan magad is fogalmaztad korábban, nagy szó ma egy megyei laptól, hogy ilyet bevállal. Működik. Mindig megmosolyogtat:, hogy „állandó nyelvi szakértőnk”-ké váltál. A fősulis évek alatt nem gondoltam volna, hogy majd állandó kapcsolatban leszek veled, de büszke vagyok rá, hogy veled dolgozhatok. Annak idején sokszor kifejtetted nekünk, mi jellemzi a mentort. Én téged tartalak igazi mentornak.

Jó veled beszélgetni, bölcs tanácsaidat meghallgatni, a humorérzékeddel még a rosszkedvből is kibillentesz.

Szóval, amit beszélünk is már oly’ sokszor, a Skorpió valójában egy jó jegy, pláne, ha jó kapcsolatot ápolunk vele. Úgy érzem, hogy engem nem fenyeget az a bizonyos a fullánk. Bízom benne, hogy jó sokáig egészségben tudhatunk magunk mellett – mi, akik mentorunknak, sőt, barátunknak vagy pótapánknak tartunk téged.

VESSZŐS BALÁZS TANÉVEM EGERBEN

Kedves egri barátaim meghívására 2005-től sok éven keresztül szinte havi rendszerességgel töltöttem hétvégéimet Egerben. Nagyon megszerettem a várost, az itt élő embereket, az épületeket, összességében azt az egyedi légkört, amelyet más városokban nem tapasztalhattam. Elmondhatom, hogy az elmúlt pár évben is évente többször járok a számomra legkedvesebb magyar városba. Az egri vár, kiállítások, múzeumok, koncertek, parkok, kertek, éttermek, pincék, kocsmák, baráti beszélgetések, késő nyári séták, őszi jótekonysági kutya-kiállítások, az Eger-patak takarítása és megannyi aktív pihenéssel eltöltött idő után egy sokáig megmagyarázhatatlan dolog hiányzott Egerből.

Hosszas töprengés után rájöttem: a Líceum méltán impozáns épülete volt az egyetlen olyan hely, amelyhez néhány forgatási gyakorlat és koncert kivételével nem fűződött emlékem. 2010-ben elhatároztam, hogy a meglévő debreceni kommunikáció szakos bölcsész végzettségemhez Eger főiskoláján tanári végzettséget szerzek kommunikációtanári szakon. A sikeres felvételi elbeszélgetés ellenére szeptemberben nem kezdtem el tanulmányaimat, arra gondoltam, hogy a szabad hétvégéimet a tanórák és a konzultációk helyett inkább pihenéssel töltöm akár Egerben, akár máshol. Természetesen utólag megbántam, és három évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 2013-ban újra jelentkezzek. Felvettek és szeptemberben elkezdtem a képzést. Kezdetben az a gondolat járt a fejemben, hogy jól tettem-e, hogy újból iskolapadba ülök. Ez a gondolat az első bevezető konzultáción, amelyet Varga Gyula tanár úr tartott, hirtelen elillant.

Minden egyes órán részt vettem, akár Varga tanár úr, akár Hulyák-Tomesz Tímea tanárnő tartotta azokat. Kifejezetten hasznos tudást kaptunk a képzés során: a debreceni erősen elméleti alapokon nyugvó kommunikációtudományi képzést a lehető legmegfelelőbb módon építette tovább az egri kommunikációtanári szak. Az egri tanulmányok megkezdését alátámasztotta az akkor éppen fennálló oktatáspolitikai alapelv is, hogy minden tantárgyat csak szakos ellátottsággal lehet tanítani, így továbbra sem volt kérdés a kommunikációtanári szak elvégzése.

Tanár úr irányításával a kommunikáció tanításának módszertana tantárgy keretein belül bepillantást nyertünk az általános és középiskolai tanulók kommunikációs készségének fejlesztésébe, tudatosodott bennünk a kommunikációs tantárgy szükségessége és felkészítést kaptunk a „rettegett” mikrotanítás apró mozzanatainak megtervezésére és megtartására. Házi dolgozatként óraterve-

zetet kellett készítenünk a tanár úr által megadott szempontok és irányelvek alapján: olyan vezérfonalat nyújtott át az óratervezet előkészületeinek megbeszélésekor, amely által hatékonyan és könnyűszerrel tudtunk bármilyen témára óratervezetet készíteni. Az elsajátított minta alapján mind a mai napig így készülnek óratervezeteim, sőt néhány kollégám is átvette az Egerből hozott óratervezet sablonját.

A kommunikáció interdiszciplináris kapcsolatai című tantárgy konzultációi során tanár úr rávilágított a kommunikációtudomány szerteágazó területeire, kifejezetten azokra a speciális elméleti megközelítésekre, amelyeket a mindennapos tanítási gyakorlati munka során bevonhatunk a tanórákra való felkészülésbe. A tantárgy során a kommunikációkutatás területeinek megismerése és a kommunikációs kompetencia elemeinek megvitatása, valamint a kommunikációs készségfejlesztés lehetőségei ezernyi vonulatának bemutatása után tanár úr a kommunikációkutatás egy napjainkban meghatározó területére irányította figyelmemet: az interkulturális kommunikációra, amely számtalan apró, de rendkívül színes és szerteágazó részterületet és kutatási célt foglal magába. Ettől a ponttól nem volt megállás: az interkulturális kommunikációhoz kapcsolódó a tanulók nonverbális kommunikációját fejlesztő témát dolgoztam fel az iskolai tanítási gyakorlaton. Tanár úr jóváhagyásával házi dolgozatként a nyelvtanítás kereteire alapozva az interkulturális kommunikációs kompetencia szakirodalmát kutattam fel, majd ez lett a témám a Tudatosság a kommunikációban konferencián is 2014 májusában. A konferencián való részvétel hozzájárult ahhoz, hogy hallgatótársaimmal együtt kipróbálhassam, milyen egy témából felkészülni, kutatást végezni és az eredményekről kisebb-nagyobb szakmai közönség előtt beszámolni. Nagy kihívást jelentett ez akkor számomra, természetesen azóta is izgalommal tölt el egy-egy konferencián való megjelenés és előadás tartása. Egerben, Varga tanár úr irányításával kezdődött (és tart azóta is) a kultúráközi kommunikációhoz fűződő munkám: tanár úr javaslatára és meghívására lehetőségem volt részt venni 2015 őszén az Egerben évente megrendezésre kerülő Semiotica Agriensis konferencián, és az ő felhívására jutottam el a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen szervezett A nyelv közösségi perspektívája konferenciára. Az egri szemiotikai konferencián ismerkedtem meg Balázs Géza professzor úrral, akinek doktorandusz hallgatója lettem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának interkulturális nyelvészet programján.

A kommunikációtanári szakon folytatott tanulmányaim során Varga Gyula tanár úr nagy és felelősségteljes úton indított el; egy olyan úton, amely a mindennapi munkámat meghatározza. Számomra az Egerben töltött tanév sokkal többet jelent, mint egy újabb oklevél, egy újabb szakképzettség megszerzése:

olyan szakmai ismereteket és nyíladozó kapcsolatrendszerrel tartó elém, amellyel tudatosan gazdálkodva további életemben ezernyi teendőm lesz.

William Arthur Ward amerikai író tanárokról szóló gondolata négy csoportba sorolja a tanárokat:

The mediocre teacher tells.

The good teacher explains.

The superior teacher demonstrates.

The great teacher inspires.

Varga Gyula tanár úr azon tanárok közé tartozik, akik nemcsak elmondják, elmagyarázzák, bemutatják az elsajátítandó tananyagot, hanem akik valóban ösztönzik hallgatóikat, akik arra buzdítják tanítványaikat, hogy a tanulás folyamata a záróvizsgával nem érhet véget, tovább kell haladni a kijelölt úton. Engem olyan útravalóval látott el, amely tovább életemet meghatározza és időről-időre újabb és újabb kihívások elé állít.

Tanár úrral évente általában kétszer találkozunk, s talán nem túlzás kijelenteni, hogy az egykori tanáromra mesterként tekintek, aki a szakmai tanácsai és észrevételei mellett igazi egri barátként magánéleti tanácsokkal is ellát.

Drága Tanár Úr!

Köszönöm az egri tanévet! Köszönöm az elmúlt évek során kapott lehetőségeket! Köszönöm a tengernyi jó tanácsot!

Vesszős Balázs

